

K A İ D E

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

Kış, 2024, 03

KAİDE DERGİSİ

**ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları
Dergisi**

ASBU International Journal of Family Research

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Sahibi/Journal Owner

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (Rektör)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Doç. Dr. Ayten EROL

Editör Yardımcıları /Assistants Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL

Arş. Gör. Dr. Hatice İPEK KESKİN

Arş. Gör. Ozan ÇETİNER

Arş. Gör. Saliha ARABACI

Alan Editörleri/Subject Editors

Aile Felsefesi/Family Philosophy:

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Aile Psikolojisi/Family Psychology:

Prof. Dr. Hakan TÜRKÇAPAR

Aile Sosyolojisi/Family Sociology:

Prof. Dr. Şebnem AKÇAPAR

Aile Hukuku/Family Law:

Prof. Dr. Hayrunnisa ÖZDEMİR

İlahiyat/Theology:

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Kaide Dergisi

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Kış/Winter 2024

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

ii

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı/Children's and Youth Literature:
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ

Dil Editörleri/Language Editors

İngilizce/English:

Arş. Gör. Aybüke DOĞAN

Türkçe/Turkish:

Öğrt. Gör. Fatma Bilge ŞİMŞEK

Arapça/Arabic:

Prof. Dr. Atik AYDIN

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

Telefon: +903125964444-45

Fax:+903123118600

PTT kep: ASbü@hs01.kep.tr

Kaide Dergisi

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Kış/Winter 2024

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

iii

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. M. Hakan TÜRKCAPAR

Prof. Dr. Ali Osman KURT

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ

Prof. Dr. Hayrunnisa ÖZDEMİR

Prof. Dr. Şebnem AKÇAPAR

Prof. Dr. Mine ÖZYURT KILIÇ

Prof. Dr. Erol KAHVECİ

Prof. Dr. Sutay YAVUZ

Doç. Dr. Ayten EROL

Doç. Dr. Murat BOYSAN

Doç. Dr. Hicret K. TOPRAK

Doç. Dr. Ayşe GÜÇ

Doç. Dr. Nevfel BOZ

Kaide Dergisi

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Kış/Winter 2024

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

iv

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Amany LUBİS, MA- Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi Rektörü, Endonezya,
Jakarta

Prof. Dr. Raafat Al-MİKATİ- Lübnan Trablus Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Wei-Jun Jean YEUNG – Singapur Ulusal Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice MÜFİD- V. Muhammed Üniversitesi-Rabat/FAS

Prof. Dr. Ayşen GÜRCAN- Eskişehir Milletvekili- Eski Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN- ASBÜ Rektörü

Prof. Dr. Saffet KÖSE-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU-Trabzon Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Şehmuz DEMİR- Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK-Çorum-Hitit Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. Sevgi KURTULMUŞ-ASBÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi

Prof. Dr. Nevzat TARHAN- Üsküdar Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal SAYAR -Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Yasin AKTAY - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Şamil ÖÇAL- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Zekiye DEMİR- Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet TEMEL- İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Malezya Din Hizmetleri Müşaviri

Ali KURT- İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) Bir Önceki Genel Sekreteri-
Avukat

Dr. Samia Raheel QAZİ- Pakistan Eski Milletvekili, Büyükelçi, Birleşmiş Milletlerde ECOSOC
Statüsüne Sahip bir STK olan Uluslararası Müslüman Kadınlar Birliği IMWU'in Mütevelli Heyeti
Başkanı

Dr. Camelia HELMY/ Kamilya TOLUNOĞLU- Uluslararası Müslüman Alimler Birliği Aile Komitesi
Başkanı-Mısır

Dr. Rabiye YILMAZ- İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Uluslararası Aile Enstitüsü
KAGE Bir Önceki Eş Başkanı

Dr. İslam UDDİN- Londra/İngiltere

Kaide Dergisi

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Kış/Winter 2024

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

v

TAKDİM

Değerli KAİDE Dergisi Okuyucuları,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayını olan KAİDE Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi'nin Aralık 2024 sayısını sizlere sunmaktan mutluluk duyuyorum. Aileye dair yapılan bilimsel çalışmalar, bireylerin ve toplulukların refahını anlamak ve geliştirmek adına kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda kültürel ve toplumsal değerlerin şekillendiği en temel yapı olarak aile üzerine yapılan her bir çalışma, sadece akademik dünyaya değil, aynı zamanda toplumsal gelişmeye de katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu sayımızda, aile kurumunu çeşitli perspektiflerden ele alan altı araştırma makalesi ile aileye dair kritik meseleler incelenmiştir. Birinci makalede Ayşegül DOĞRUCAN, Türk dünyasında kadının ve ailenin yerini, sözlü kültürün etkileri bağlamında felsefi bir bakış açısıyla incelemiştir. İkinci makalede, Ayten EROL ve Fatma Kurnia AÇIKÖZ, savaş koşullarında göç hakkının engellenmesinin aile kurumuna olan etkilerini araştırmıştır. Bu makalede, savaş mağduru ailelerin maruz kaldığı travmaların ve göç hakkının engellenmesi süreçlerinde yaşadıkları sorunların aile yapısına getirdiği zararlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü makalede Atiye Seda İNTEPE ve Yasemin ÖZTÜRK, küçük çocukları olan kadınların işgücü piyasasına katılmalarının önündeki engelleri, ekonomik, sosyal ve politik açılardan araştırmıştır. Rabia ERDEM, İngilizce olarak kaleme aldığı dördüncü makalede, 2021 yapımı *The Lost Daughter* filmi üzerinden annelik merkezli bir feminist analiz sunmuştur. Makalede, anneliğin getirdiği yükleri anlamaya yönelik bir yaklaşımla, bu film annelik merkezli feminizm bağlamında incelenmiştir. Beşinci makale ise, **Selma ARICI ve Mehmet AKGÜL**, boşanmış kadınların yaşadığı sosyal damgalama konusunu Kur'ân kursu öğrencileri üzerinden incelemiştir. Bu nitel çalışma, toplumsal önyargılar ve boşanmış kadınların toplumda karşılaştıkları sosyal zorluklara ışık tutmaktadır. Son olarak altıncı makalede, Fatma HAMAMCI, modern ve postmodern dönemlerde kurumların toplumsal inşası ve bu süreçlerin aile kurumuna etkilerini araştırmıştır. Postmodernizmin aile yapısına getirdiği değişimleri, toplumsal normların dönüşümü bağlamında değerlendirmiştir.

Aileye dair farklı boyutlarda önemli meseleleri ele alan ve okuyucularımıza geniş bir perspektif sunan dergimizin bu sayısında emeği geçen tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve editör ekibimize, yayın kuruluşumuza ve siz değerli okuyucularımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla

Doç. Dr. Ayten EROL

Baş Editör

Kaide Dergisi

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 2, Kış/Winter 2024

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

vi

FOREWORD

Dear KAİDE Journal Readers,

It is my pleasure to present to you the December 2024 issue of KAİDE International Family Studies Journal, a publication of the Social Sciences Institute of Ankara Social Sciences University. Scientific studies on the family are crucial for understanding and improving the well-being of individuals and communities. In this context, every study on the family, as the most fundamental structure in which cultural and social values are shaped, aims to contribute not only to the academic world but also to societal development.

In this issue, six research articles addressing critical issues related to the family have been presented from various perspectives. In the first article, Ayşegül DOĞRUCAN examines the place of women and the family in the Turkish world from a philosophical perspective, focusing on the influence of oral culture. The second article by Ayten EROL and Fatma Kurnia AÇIKÖZ investigates the impact of the denial of the right to migration during wartime on the family institution. This study thoroughly discusses the trauma faced by war-affected families and the damage caused to family structures as a result of the obstruction of migration rights. In the third article, Atiye Seda İNTEPE and Yasemin ÖZTÜRK explores the barriers to the participation of women with young children in the labor market, examining economic, social, and political factors. In the fourth article, written in English, Rabia ERDEM offers a feminist analysis centered on motherhood through the 2021 film *The Lost Daughter*. The article analyzes the burdens of motherhood, focusing on its representation within the context of motherhood-centered feminism. The fifth article, by Selma ARICI and Mehmet AKGÜL, examines the social stigma faced by divorced women through the lens of Qur'an course instructors. This qualitative study sheds light on societal prejudices and the social challenges divorced women face in society. Finally, in the sixth article, Fatma HAMAMCI investigates the social construction of institutions in modern and postmodern times and their effects on the family institution. The article evaluates the changes brought to family structures by postmodernism within the context of the transformation of social norms.

I would like to extend my heartfelt thanks to all the authors, reviewers, editorial team, publication board, and our esteemed readers, whose contributions have made this issue of our journal, which addresses important issues from different dimensions of the family, possible.

Yours sincerely,

Assoc. Prof. Dr. Ayten EROL

Editor-in-Chief

KAİDE DERGİSİ

ASBÜ Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi

ASBU International Journal of Family Research

vii

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Mustafa Çevik- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Ülfet Görgülü- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Adem YILDIRIM- Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Ayhan Vergili- Üsküdar Üniversitesi

Doç. Dr. Hicret K. TOPRAK- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Zeynep Burcu Uğur- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Zümre Gizem Yılmaz- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. Öğrt. Üyesi Ayşe Bayraktar Barış- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. Öğrt. Üyesi Elzem Nazlı- Batman Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Dergi Künyesi/ <i>Journal Information</i>	i-iv
Takdim/ <i>Foreword</i>	v-vi
Bu Sayının Hakemleri / <i>Referees of this Issue</i>	vii
İçindekiler / <i>Contents</i>	viii
Türk Dünya Görüşünde Kadın ve Aile (Sözlü Kültür Bağlamında Felsefi Bir İnceleme <i>The Effects of Digital Media on the Family in the Modernization Process</i> Ayşegül DOĞRUCAN	120-141
Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi ile Aile Kurumuna Verilen Zararlar <i>The Damages of The Family Institution By Denying The Right to Migration Of War Victims</i> Ayten EROL & Fatma Kumia AÇIKÖZ	142-176
Türkiye'de 0-3 Yaş Arası Çocuğu Olan Kadınların İşgücüne Katılımda Karşılaştıkları Zorluklar <i>Labor Force Participation Challenges Faced by Women With Children Between 0-3 Years of Age in Türkiye</i> Atiye Seda İNTEPE & Yasemin ÖZTÜRK	177-214
An Effort to Understand A Mother's Burden: A Matricentric Feminist Approach to <i>The Lost Daughter</i> (2021) <i>Bir Annenin Yükünü Anlamaya Dair Bir Çaba: Karanlık Kız (2021) Filmine Annelik Merkezli Feminizm ile Bakmak</i> Rabia ERDEM	215-239
Sosyal Damgalama: Boşanmış Kadın Kur'an Kursu Öğreticileri Üzerine Nitel Bir Analiz <i>Social Stigmatization: A Qualitative Analysis on Divorced Female Qur'an Course Instructors</i> Selma ARICI & Mehmet AKGÜL	240-272
Kurumların Toplumsal İnşası ve Postmodern Dönemde Aile Kurumuna Etkisi <i>Social Construction of Institutions And its Effect on Family Institution in the Postmodern Period</i> Fatma HAMAMCI	273-295

Türk Dünya Görüşünde Kadın ve Aile (Sözlü Kültür Bağlamında Felsefi Bir İnceleme)

AYŞEGÜL DOĞRUCAN

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Yeni Medya ve İletişim Bölümü
aysegul.dogrucan@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0735-9281>

ÖZ

Kadın ve aile konusu, kültür bağlantılı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Modernist ve post-modernist yaklaşımlardan etkilenen kadın ve aile konuları, tarihi bağlamda yeniden ele alınmalıdır. Bu nedenle, köklerin incelenmesi ve bu köklerden “yeni”ye uyum sağlayabilecek olan kültürel formların mazi ve haldeki benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi gereklidir. Genel olarak, somut kültürel öğelerden daha net değerlendirmeler yapılabilirken, özellikle sözlü kültür içeriklerinden yorumlamalar için içine girmektedir. Ancak bir dünya görüşünü ortaya çıkaran ilk unsur, gündelik hayatı şekillendiren soyut öğeler olmakla birlikte, somut öğeler bunların neticesinde var olagelmıştır. Bu nedenle son dönem çalışmalar, kültür ve kültürlerarası çalışmalar açısından kültürün bütün öğeleri yanında sözlü kültür öğelerini de dikkate almakta ve hatta bu öğelerden cereyan eden dünya görüşlerini anlamaya çalışmaktadır. Yine Türk kültür havzası içinde yer alan sözlü kültür örneklerinden yola çıkılarak, fikri arka planın ve kadın ve aile konusundaki dünya görüşünün anlaşılması önemlidir. Bu bağlamda, sözlü kültür öğeleri içinde kadın ve aileye ilişkin olan ve Türk dünya görüşünü yansıtan örnekler ele alınarak, felsefi bir yöntemle anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Sözlü kültür, Türk düşüncesi, Kadın, Aile

Atıf/Citation

Doğrucan, A. (2024). Türk Dünya Görüşünde Kadın ve Aile (Sözlü Kültür Bağlamında Felsefi Bir İnceleme). *KAİDE Dergisi*, 2(2), 120-141.

Doğrucan, A. (2024). Women And Family In The Turkish Worldview (A Philosophical Study In The Context Of Oral Culture). *Journal of KAİDE*, 2(2), 120-141.

**Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.**

The Effects of Digital Media on the Family in the Modernization Process

ABSTRACT

The issue of women and family emerges as a culture-related topic. Women and family issues, shaped by modernist and post-modernist approaches, need to be reconsidered within a historical context. Therefore, it is essential to examine their roots and identify the similarities and differences in the past and present of cultural forms that can adapt to the "new" from these origins. While clearer evaluations are generally derived from tangible cultural elements, interpretations of oral cultural content also play a significant role. Although the first elements that shape a worldview are the abstract components influencing daily life, tangible elements often emerge as results of these abstract foundations. For this reason, recent studies in the fields of cultural and intercultural studies have increasingly considered oral cultural elements alongside other aspects of culture, striving to understand the worldviews that arise from these elements. In this context, it is important to analyze the intellectual background and worldview regarding women and family through examples of oral culture within the Turkish cultural basin. By examining examples of oral cultural elements related to women and family that reflect the Turkish worldview, this study aims to comprehend these perspectives using a philosophical method.

Keywords: *Culture, Oral culture, Turkish thought, Women, Family*

Giriş

Ortak kültür havzasında yer alan örnekler, bir toplumun tarihsel evrimini gösterdiği gibi, göç güzergahı üzerinde karşılaştığı kültürlerden aldığı etkileri de görmeye imkan sağlar. Bir toplumun tarih sahnesine çıktığı sıfır noktası ile haldeki konumu arasında bağlantı kurmak ancak taşınan bu kültür öğeleri ile mümkündür. Söz konusu kültür öğeleri tıpkı, kültürün en önemli unsuru ve taşıyıcısı olan dilde olduğu gibi, canlı bir özellik arz eder. Bu özellik, tarihi seyir ve göç güzergahı üzerinde bünyeye kabul edilenler ve bünyeye girmesine izin verilmeyen unsur ve etkileri görmemizi sağlar. Böylece bir toplumun yaşayakalmadaki detay ve belirleyici unsurları belirlemek mümkün olur. Bununla birlikte değişim ve dönüşüm dönemlerinde olası tehdit unsurlarına karşı, sosyal sürdürülebilirliğin kimlik unsurları korunarak devamlılık sağlanabilir.

18. yüzyıl itibariyle sistematik olarak başlayan çalışmalar, her daim var olan kültürlerarası etkileşimleri teknolojinin de etkisiyle hızlandırmıştır. Yine bu gelişmelere paralel ilerleyen bir konu da kadın konusudur. 18. yüzyılın hareketli doğası, bir taraftan 19. yüzyıl pozitivizmini inşa ederken, öte taraftan değişimine neden olduğu sosyo-ekonomik ilişkiler bağlamında kadının konumunda da değişim zemini hazırlamıştır. Kadının konumunun değişmesinin modernitedeki diğer değişim alanlarıyla birleşmesi neticesinde, modernite sonrası bir durum olarak ailenin konumu da yeni bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Modernite ile dünya genelinde başlayan rüzgar, ekonomik ilişkilerden yönetim sistemlerine geniş bir alanda değişimi ve yeni alan çalışmalarını getirdi. Kuramsal konulara, pratikte yaşanan değişimler nedeniyle, yeni problem alanları eklendi. Modernitenin kendine has doğası içinde süreç olağan bir işleyişe sahipken, pratikteki yansımalar büyük etkiler ve yeni ihtiyaçları tetikledi. Bu konu alanlarından en çok tartışılan konulardan ikisi -her ne kadar birbiriyle bağlantılı olarak ele alınsa da- kadın ve aile konularıdır.

Sanayileşmenin ve kentleşmenin bir sonucu olarak başlayan geleneksel yaşam tarzlarından kopuş, geleneksel kalıplarla modern yaşam arasında bir gerginliği de beraberinde getirdi. Bu gerginliği, bir tür ayrımı ve “öteki” olma durumunu işaret eden “*detazavantajlı*” kategorisindeki kesimler daha çok hissetti. Çünkü bir taraftan modern dünyanın kavramları ve kurum-kuruluşlarıyla hızlanan bir gündelik hayat formu etkin olurken, öte tarafta bu hayatı “*anlamadan*” ayak uydurmaya ve halihazırda “*geleneksel*” formlarla “*yaşayakalmaya*” çalışan kitleler ortaya çıkmıştı. Nitekim, bu kriz dönemlerinin edebiyatına da yoğun bir şekilde yansıyan bu durum, iki dünya savaşıyla birlikte daha gergin bir tablo arz ediyordu. Özellikle

tarihten gelen bir problem olarak, değişen ekonomik ilişkilerin ve dünya savaşlarının mağduru olarak kadın ve aile özel çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktaydı. Konunun modern dünyada politik bir boyutunun da olması, kadın ve aile konusunu daha dikkatli ele alınması gereken bir konuma yerleştirdi.

Kadın ve aile konusu, biyolojik ve sosyal olarak neslin devamlılığı ilkesiyle ele alınır. Ancak biyolojik kısım genel okumaya müsaitken, sosyal kısmı belirleyen tarihi perspektif, dünya görüşü ve kültürel kimliktir. Moderniteyle birlikte kültür çalışmalarını hızlandıran şey elbette keşiflerin sunduğu imkanlardı. En geniş iletişim ve etkileşim ortamının modernite sonrası yaşanması, farklı kültürleri detaylı inceleme ve karşılaştırmalı çalışma yapma imkanı verdi. Neslin devamlılığı ilkesinin genelliği, devamlılığı sağlama yöntem ve biçimleri dünyayı anlamlandırma şekilleriyle bağlantılı olduğundan bir ayırım noktasına dönüşür. Bu ayırım noktasında kültürün kadın-erkek tanımlamaları ve bu tanımlamaların şekillendirdiği aile algısı kendini gösterir. Gelecek nesil olan çocuğun ilk bağının anneye olması*, kadını bu bağlamda ön plana çıkarır. Dolayısıyla gelecek nesillerin yetiştirilmesi, başka bir ifadeyle gelecek nesillerin yaşama şeklinin toplumsal kimlikle uyumlu olması, kadın ve aile ile doğrudan ilişkili hale gelir. Ailenin ilk eğitim alanı olması ve kadının da çocukla bağ kuran ilk aile bireyi olması -her ne kadar buna eleştiriler ve farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da- kadın-aile ikilisinin bu problem alanında birlikte ele alınmasına neden olmaktadır.

Bu tablo içinde kadın ve aile konusu, kültür bağlantılı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek modernizm gerekse post-modernizmin etkileri karşısında köklerin incelenmesi ve bu köklerden “yeni”ye uyum sağlayabilecek olan kültürel formların korunarak, diğerlerinin değişim seyrinin kendi haline bırakılması için, öncelikle mazi ve haldeki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi gereklidir. Genel olarak, somut kültürel öğeler daha net

* Anne-çocuk arasındaki bağlantısızlık olasılıklarını en sınırlarda düşündüğümüzde dahi, anne-çocuk arasındaki biyolojik durum onları ilk bağ kuranlar konumuna getiriyor. Ancak “yapay rahim” ve “anne karnı dışında hamilelik” durumlarının hayata geçmesi ve yaygınlaşması halinde bu ilk etken ortadan kalkabilir. Yine bu yaygınlık gerçekleştiği takdirde, anne yani kadın etkisi dışında bir kültür formu düşünülebilir. **Olası bu kültürel formu**, doğal bağların **yapayla tesis edilen bir bağa** yerini bırakması anlamına geldiği gibi, hem biyolojik hem de toplumsal olarak **cinsiyet** kavramını da **anlamsız** ve **gereksiz** kılacaktır. Bu durum, günümüz için bilim-kurgu tadında bir sanat eserine konu olabileceken, bilimin ve teknolojinin insan yaratımı bir sanata dönüşmesiyle gerçekleşebilir. Çünkü genel durumda, sanat, olanı aşır, onu estetik bir hale dönüştürmekle alakalıdır. İnsanoğlunun eksik bir varlık olduğu öncülü, bilgi darbeleriyle eksiklikleri giderme yönünde bir sanat eğilimine dönüşebilir. Ki belki de öyledir...

değerlendirmeye alınabilirken, soyut kültürel miras noktasında yöntem sorunlarından kaynaklı bir ihmal ya da ikinci plana itilme durumu söz konusudur. Ancak bir dünya görüşünü ortaya çıkaran ilk unsur, gündelik hayatı şekillendiren soyut öğeler olmakla birlikte, somut öğeler bunların neticesinde var olagelmıştır. Bu nedenle son dönem çalışmalar, kültür ve kültürlerarası çalışmalar açısından kültürün bütün öğeleri yanında sözlü kültür öğelerini de dikkate almakta ve hatta bu öğelerden cereyan eden dünya görüşlerini anlamaya çalışmaktadır. Yine Türk kültür havzası içinde yer alan sözlü kültür örneklerinden yola çıkılarak, fikri arka planın ve kadın ve aile konusundaki dünya görüşünün anlaşılması önemlidir. Bu bağlamda, sözlü kültür öğeleri içinde kadın ve aileye ilişkin olan ve Türk dünya görüşünü yansıtan örnekler ele alınarak, felsefi bir yöntemle anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. Sözlü Kültür ve Atasözleri

Kültür, insanların hem fiziki hem de sosyal çevreye uyum sağlama sürecinin bir neticesidir. Bununla birlikte kültür, koşulların değişimine bağlı olarak ortaya çıkan yeni uyum süreçlerinde sürekli biçimlenen bir özelliğe sahiptir. Kültürün bu özelliklerine dayalı olarak antropologlarca, *“bir toplumun maddî ve manevî alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü; insanların fiziksel ve toplumsal çevrelerine uyum yapabilmeleri için yarattıkları maddî ve manevî eserlerin tümü; insanoğlunun yarattığı her şey; bir toplumun yaşayış biçiminin tümü; bir kuşaktan diğerine aktarılan bilgi ve kalıplaşmış davranış biçimleri birikimi”* (Tezcan, 1997, s. 6) şeklinde farklı tanımlar yapılmıştır. Kültür kavramının kendi dışındaki kültürlerle ilişkisi ve diğer kültür ya da kültürlerin etkisinde benzerliklerin artması da söz konusudur. Bu bağlamda daha derli toplu olarak, kültür, *“bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve gitgide belli bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim ve varlıkları”* (Özlem, 2000, s.143) şeklinde tanımlanmaktadır. Yine kültür, bir toplumun üyeleri ya da bir toplumun içindeki grupların yaşam biçimlerine göndermede bulunur (Giddens, 2000, s. 43).

Kültür bir toplumu başka bir toplumdaki ayırt etmeye imkan sağlayan değer ve simgeleri taşır. Kültür, dinamik bir yapıya sahiptir. Kendi dinamizmi içinde toplumsal miras, yani değerler sistemi nesillere simgeler aracılığıyla aktarılır. Böylece o toplum içinde yetişen bireyin kültürlenme süreci ortaya çıkar. Burada kültür, bireyin yetiştiği ortamda hakim yapıdır. Bu hakimiyet iç içe geçmiş ve birbirini karşılıklı etkileyen unsurlarla şekillenir. Kültürün teknolojik alt yapısı onun somut ya da maddi kültürünü hale getirirken bunlar aynı zamanda soyut ya da manevi kültür unsurlarından da etkilenir. Gelenek, görenek, inanç sistemleri,

değerler, ahlâk gibi unsurlardan oluşan manevi değerler toplumsal kurum ve sistemlerin oluşmasında, dolayısıyla pratik hayatın içinde etkindir. Semboller dizgesi olarak belirleyebileceğimiz kültür boyutu, insanla hayvan arasındaki ayrım noktasıdır. Cassirer'e göre (1980, s. 33-34), insan sadece fiziksel evrende değil aynı zamanda bir sembolik evrende yaşamaktadır ve kültürün unsurları olan dil, mitos, sanat, din bu evrenin parçalarıdır. Ona göre, “Onlar sembolik ağı dokuyan değişik iplikler, insan yaşantısının karmaşık dokularıdır. İnsanın düşünce ve deney alanındaki tüm ilerlemesi bu ağı arındırır ve güçlendirir.” Anlaşılacağı üzere, kültür alanı insanın tarihî bir varlık olmasıyla da alakalıdır ve yine hayvandan ayrım noktasıdır. Çünkü “*isteme*”den yoksun olmayan insanın yapıp-etmeleri farklı zaman boyutlarına yayılmışlardır, sadece “*şimdi*” içinde olup bitmezler; dün ve yarınla da ilişki içindedir (Mengüşoğlu, s. 1971, s. 3). Bu bağlamı ortaya çıkaran ise, insanın doğasında yer alan “*düşlem-söylem-eylem*” bağlantısıdır. Kültür, bu bağlantının bir toplumda tarihi bir seyirde ortaya çıkışıdır. Çünkü toplumsal olarak kabul gören bir düşüncenin dile ve eyleme gelişi söz konusudur.

Dil ve düşünce arasındaki ilişki bilinen bir husustur ve bir genelleme olarak “*dildeki felsefe*” şeklinde karşımıza çıkar. Aynı zamanda içinde bir düşünce tarzını barındırdığı için kullanılan “*dildeki felsefe*”, akademik manada kullandığımız felsefi bir sistemden ziyade bir “*dünya görüşünü*” ifade eder. Uygur söz konusu “*dünya görüşü*”nün “*ya tek insanın ya da insan öbeklerinin evreni, tümüyle dünyayı ‘algılayışlarına’*” verilen ad olduğunu söyler. Bu bağlamda bir dilin dünya görüşü “*o dilin dünya-yorumu, dünyanın o dille, o dildeki kuruluşu, düzenlenişi, dünyanın o dili konuşanlarca biçimidir*” (Uygur, 2018, s. 78). Kültürün önemli unsurlarından olan dil, aynı zamanda bir toplumun dünya görüşünü yansıtır. Canlı bir varlık olarak mevcut koşullardan etkilenen ve buna bağlı olarak dilde yaşanan değişimler, bazan haldeki durumun anlaşılmasını zorlaştırır. Çünkü koşullar, dilden bazı sözcüklerinin düşmesine neden olurken, o sözcükten türeyen kelimelerin varlığı devam edebilir. Bu noktada, o sözcükle oluşturulan ifadeler anlamsız ya da çağ ile uyumsuz olarak algılanabilir. Akar, kökleri unutulmuş kelimeleri unutulmuş “*hatıralar*” olarak nitelendirirken bu duruma da bir örnek sunar: “*Söz gelimi, günüle- ‘kiskanmak’ sözü ta Moğol bozkırlarındaki ‘kuma’ anlamına gelen küni ile ilintili... Dilimiz kiskanmayı ‘kuma’lık ile özdeşleştirmiş...*” (Akar, 2019, s. 13). Örnekte de görüldüğü gibi, dilde taşınan düşüncenin kökleri her zaman açık-seçik olarak bilinmese ya da hatırlanmasa dahi, bir düşünce geleneğini çağlar ötesine taşımaktadır.

Dilin bu özelliği sözlü kültür öğelerinin incelenmesinde geleneksel duruşun ve düşüncenin ve toplumsal sorunlara yönelik üretilen çözümlerin de izini sürmeye imkan sağlar. Böylece mazide kalmış tecrübelerin dile gelişini ve mazi-hal-ati çizgisinde eylemi nasıl şekillendirdiğini tespit etmek mümkün olmaktadır. Nitekim Sağlam (2001, s. 45)'ın da belirttiği gibi, “*önceki kuşakların yaşam şartları ve gelenekleri hakkında dilsel imgeler içeren atasözleri ve deyimleri incelemek suretiyle, kültür tarihi açısından pek çok aydınlatıcı bilgiye ulaşılabilmektedir*”. Sözlü geleneği yansıtan atasözleri ve deyimler, yazılı kültüre geçmiş toplumlarda sonraki nesillere aktarılmak üzere toplanmıştır (Sağlam, 2001, s. 45-46). Bununla birlikte kültürün dinamik yapısı, yeni sözleri ya da eski sözlerin değişime uğramış çeşitlerini karşımıza çıkarmaktadır. Hangi kategoride olursa olsun, halk diline yerleşmiş olan bu sözler, maziyle bağ kurmaya müsaade ettiği gibi, geleceğe yönelik bir bakış açısı arayışında da yol gösterici olabilecektir. Bu olabilme durumunu ortadan kaldıracabilecek tek şey, kasıtlı bir yekun inkâr olabilir.

Söz konusu sözlü kültür öğelerine, günümüz koşullarından yaklaşıldığında, elbette doğrudan doğruya bir kabul söz konusu olamamaktadır. Çünkü tarihi seyir ve değişen koşullar, yeni koşullarla mazinin geleneksel kalıplarını her daim bir araya getirememektedir. Özellikle köklü değişimlerin yaşandığı dönemler ve sonrasında bu pek mümkün görünmemektedir. Nitekim içinde yaşadığımız çağın toplum için kritik öneme sahip kadın ve aile konusunda yaşadığı dönüşüm dikkate alındığında, dünya genelinde mazisiyle hali bir arada kabul edebilecek bir toplumdaki bahsetmek mümkün değildir.

2. Kadın ve Aile Probleminin Doğası

Kadın ve aile konusu el ele alınmış şekilleri itibariyle iç içe geçmiştir. Bunun temel sebebi, çok eski çağlardan beri kadının ev içinde ve çocuklarla bağlantılı olmasıdır. Bu bağlantının kökeninin farklı açıklanma biçimleri olmakla birlikte, genel olarak ataerkillik ve din kavramlarıyla ele alınır. Elbette burada gözden kaçırılmaması gereken husus, bu ele alış şeklinin de modernite ile başlamasıdır. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere, modern yaşam tarzının yaygınlaşması geleneksel kalıpları ve alışkanlıkları bir anda ortadan kaldırmadı. Dolayısıyla modern yaşam içinde kadın, ya çalışma hayatının içine girdi ve geleneksel olarak kendine yüklenen eş, ev hanımı, anne rollerine ek olarak çalışan rolünü de devam ettirmek zorunda kaldı. Tabii olarak bu durum, bir ikilem olmakla birlikte bir krizi ifade etmekteydi. Bununla birlikte, çalışma hayatında kadın-erkek eşitsizlikleri ve ataerkillik kalıplarının kadına bakışından kaynaklı taciz sorunu görünür oldu. Öte taraftan çalışma hayatına girmemekle

birlikte, modern yaşamın etkilerine maruz kalan kadınlar da başka bir problem alanı olarak belirdi. Çünkü modern yaşam içinde, erkeğin ve çocukların da alışageldiği geleneksel kalıpların değişti. Dolayısıyla kadın bu ortamda hem erkeğin değişim krizlerine, ebeveynlerinin alışık olmadığı ortamda yetişen çocukların sancularına ve bütün bunlara ek olarak en temel haklara erişim gibi sorunlarla karşı kaşıya kaldı. Üstelik bütün bu krizlerin olası ekonomik boyutlarıyla hane içinde yüzleşmesi ve “*yuvayı yapan dişi kuştur*” kalıp yargısı gereği süreci yönetmek zorunda kalan kişi oldu. Yine moderniteyle birlikte yönetimlerde hak sahibi olma durumunda kadınlar negatif ayrımcılığa maruz kaldılar. Bu süreçte, her toplumun kendi yerleşik tutumlarına, geleneksel yapıların katılığına ve değişim zorluğuna bağlı olarak seçme-seçilme haklarını elde ettikleri dönemler farklılık arz etti.

Kadın sorunundaki durum köklü bir sorun olmakla birlikte, modern dünyada feminist hareketlerle birlikte ele alınır. Ancak feminist yaklaşım da sorunun ve çözüm mücadelesinin başlangıcı noktasında hem fikir değildir. Bu nedenle feminizmi, kimileri, “*Latince ‘femina’ yani dişi, kadın kelimesinden türetirken*”, kimileri de “*19. yüzyıl ideolojik ‘izm’leri gibi*” değerlendirmiştir (Notz, 2011, s. 9). Topcan (2018, s. 8-9), feminist söylemin dile getirdiği “*tarih boyunca dini öğretiler kullanılmak suretiyle kadının ataerkil sistem içerisinde asimile edilmesinin önemli bir sorun olarak karşımıza çıktığı*” ve “*Kadının modern yaşamda yeniden tanımlanması için mevcut dini öğretilerin, kadının da dâhil edildiği alternatif bakış açısıyla yeniden yorumlanması ihtiyacı olduğu*” argümanlarından hareketle, feminizmi modern dünyanın izm’leri içinde ele almaktadır. Bu bağlamda modern bir çalışma alanında kendini gösteren feminist okumalar ve yaklaşımlar, “*kökenlere*” inme, eşitsizliğin kaynağını tespit etme ve karşılaştırmalı inceleme eğilimindedir. Toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde şekillenen bu incelemeler, kavramın, heterojen, kültüre bağlı ve genellikle bağlama özgü olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bacigalupo (2021, s. 273) feminist etnografinin, çeşitli kültürlerde cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin nasıl kavramsallaştırıldığını ve bu kavramsallaştırmaların sonuçlarına ilişkin bir içgörü sağladığını ifade etmektedir. Ancak bu feminist çalışmaların çıkış noktasının, gerek yönetim gerekse bilgi üretim süreçlerinde erkek egemen bir yapıya itiraz olması, epistemolojik ve metodolojik olarak farklı sorunları da beraberinde getirir. Feminist yapıbozum çalışmalarında, erkek egemen bakışla ele alınan araştırmalar üzerine elde edilen bilimsel çalışmaların dil, içerik, metin bazında incelenmesi ve tepkisel bir duruş sergilenmesi söz konusudur (Sarı, 2019, s. 110). Bu da tepki gösterilen hakim çalışma perspektifi ile yer değiştirme; başka bir ifadeyle bir cinsiyet lehine sonuç elde ederek epistemolojik olarak nesnellik ilkesinden uzaklaşmak tehlikesini içinde taşır. Nitekim kavramsal olarak, yazının

bulunmasına kadar götürülebilecek, yazılı gelenek içindeki bütün kavramların yapıbozuma uğratılması ve kullanılan kadim kavramların yerine yenilerin idame ettirilmesi çabası bunun sonucudur. Ancak dediğim gibi, burada nesnellik ilkesinden bir tarafın lehine uzaklaşma olduğu gibi, artıları ile eksileriyle insanlığı bugüne getiren düşünce geleneğinde de dilin taşıyıcı özelliği bağlamında bir kopuş riski taşımaktadır. Bu noktada, Ochamlı'nın usturasıvari bir tavır içine girilebilir ya da tıpkı 20. yüzyılın başında dildeki metafizik öğeleri eleme çabasındaki gibi, erkek egemen söylemlerin dilden temizlenmesi çabalarına yönelinebilir. Ancak bu tutum tarihi olarak düşüncenin evriminin anlaşılması açısından olumlu olmayacaktır. Bilme faaliyeti ile insanın özgürlüğü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişki, insanın vakıf olduğu konularda riskleri hesaplayabilme ve önlem alabilme özelliğini geliştirmiştir. Dolayısıyla toptan bir yok sayma, değiştirme, sansürleme, kullanmama eylemi, fikri bağlamda kopukluğu getireceğinden, birikimsel sürecin en son aşamasını bir tabula rasa konumuna getirebilir. Oysa insan uygarlığını bugüne getiren, kendi evriminde **bilginin doğal seçilimidir**. Bugün mistik, büyüsel, sihirli vb addederek sistem dışına attığımız birçok tecrübe, içinde barındırdığı doğayı tanıma ve faydalıyı sürdürme eylemiyle, Ronan (2003, s. 6)'ın ifadesiyle “*modern bilim adamının atası olmuştur*”.

Sonuç olarak kadın çalışmalarının, eşitsizliğin kaynağını araştıran ve günümüzdeki konumuna ilişkin araştırmalar olarak iki alanda ilerlediğini söylemek mümkündür. Maddi kültür içinde yapılan çalışmalar kadın imajının seyri konusunda somut veriler sunarken, özellikle kültür dairesinde yer alan çalışmalar toplumsal sistemlerin dünya görüşü hakkında da veri sunmaktadır.* Özellikle kadın söz konusu olduğunda atasözleri ya da özlü deyişler, toplumsal düşünceye yerleşmiş tecrübe -bu tecrübe özel bir tecrübenin genelleşmesi de olabilir- ve alışkanlıkları da içerir. Bu özelliği, değişimin yaşandığı dönemlerde geleneğin taşıyıcısı olarak bir direncin meşrulaşmasına da dönüşebilir. Nitekim Schipper kadınlarla ilgili olarak buna dikkat çeker ve atasözlerinin, “*cinselliğin cisimleşmesi*” bakımından, kadınlara karşı konumlanmada eski alışkanlıkları bir tekrarlama eğilimine neden olduğunu ifade eder

* Literatür çok uzun bir zaman, maddi eserler ve yazılı örnekler üzerinden bir anlama faaliyeti içinde bulunmuş, hatta felsefi düşüncenin başlangıcına da bu somutluk yerleştirilmiştir. Ancak güncel çalışmalar, bilhassa kültürün içinde taşındığı dünya görüşünü de anlayabilmek için somut olmayan öğeleri de çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalar vesilesiyle kültürler arası çalışmalar da hız kazanmıştır.

(Schipper, 2010, s. 15-16). Schipper'in işaret ettiği gibi, atasözleri ve deyimler üzerinden kadın algısının dün ve bugüne yönelik çalışmaları (Akbalık, 2013; Buluç, 2022; Can, 2016; Çer & Erşahin, 2016; Erdoğan, 2023; Erol, 2019; Eruygur, 2023; Genç, 2018; Gulusoğlu, 2024 vd.; Gümüş, 2021; Günindi Ersöz, 2010; Kurtoğlu Zorlu, 2018; Nuriyeva & Hucina, 2015; Tekin, 2023; Yaprak, 2021; Yuzvyak, 2014) mevcuttur. Yapılan çalışmalarda çeşitli atasözlerine yer verilmiştir. Bu atasözlerinden özellikle karşılaştırmalı çalışmalar birbirine yakın kültürlerdeki benzerlikleri ortaya koymaktadır. Spesifik çalışmalar ise, yeni karşılaştırmalı çalışmalara kaynak niteliğindedir. Özellikle toplumsal cinsiyet problemine odaklanan çalışmalarda atasözleri, kadın-erkek arasındaki rol farklarına dikkat çeken ve -istisnai örnekler de arada verilmekle birlikte- “dünya genelinde” olduğu gibi kadına yönelik olumsuz tutumu örneklemektedirler. Bu elbette araştırmacının odaklandığı spesifik konunun neticesi olduğu gibi, yine yukarıda bahsedildiği gibi modernite öncesi hemen hemen bütün toplumlarda var olan ve feministlerin de ısrarla vurguladığı hakim ataerki düşünce sisteminin bir sonucudur. Hal böyleyken, Türkçe gibi göçer sosyoloji içinde gelişmiş bir dilde, sıfır noktasını görmek, ona dair ahkam kesmek zordur. Çünkü göçer sosyolojinin, göç yolları üzerinde kültürel etkileşimlere açık olduğu gibi, hayatta kalma refleksleri de kuvvetlenmiştir. Bu iç içe geçmişlik durumu, dünya görüşünün şekillenmesinde bilginin doğal seçilimindeki kodları görmeyi zorlaştırabilir.

Kadın ve erkeklerin toplumsal roller açısından iç içe geçtiği günümüzde dahi, kadın-erkek ilişkilerine yönelik, özel örneklerden, bireylerin kendi tecrübeleri, algılayışları ve duygulanımları üzerinden genellemelere gittiğini görmek bir vakıdır. Bu durum tıpkı mazide olduğu gibi etkileşim içindeki iki cins için karşılıklı tecrübenin kategorize edilmesi durumudur.*

* Burada kısa bir not düşmek de fayda var: Her ne kadar kategorilerle düşünmek günümüzde olumsuz kabul edilse ve “beni kategorize etme” ifadesi de bir kalıp haline gelmiş olsa da, düşüncenin ve akıl yürütmenin **olmazsa olmazıdır**. Nitekim bilimlerin ilerlemesine imkan sağlayan da sınıflama mantığıdır ve bu mantık benzerlik ve farklılıkları belirlemelere dayanan tanımlamalara dayanır. Bu bağlamda da kavramların kendi içinde tanımlanabilir yapıları. Teorik boyutun dışında pratikte de durum farklı değildir. İnsanlığın evrimi bize, tarihi serüvenin benzerlik ve farklılıkların tespitiyle hayatta kalmanın bugünkü uygarlığa ulaşmamıza imkan sağladığını göstermektedir. Belki de bunun bir neticesi olarak doğadaki aynı ve farklı şeylerden sosyal hayatın aynı ve farklı şeylerini tasnife ve kendimiz dışındakilerden benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye meyilliyiz. Nitekim sosyal bir karşılaşmada ve iletişimin zorunlu bir sonucu olarak “ben, ...ım” demek de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Tanıma ile tanımlama arasındaki anlamsal bağı da gözden kaçırmamakta fayda vardır. Bununla birlikte, insanın yine hayatta kalma refleksinin bir neticesi olarak tanımsız ve belirsiz durumlardan uzaklaşma eğilimi de söz konusudur. Yine burada matematikteki tanımsız ya da belirsiz ifade/durumların hatırlanmasında fayda vardır.

Bu kategoriler, günümüz için olumsuz kalıp yargıları ifade edebilmekle birlikte, bazı kategorize durumlar ise uzun tecrübeler sonucunda bir kültürün -hatta kültürlerin ve insanoğlunun- yaşayakalma ilkeleri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Kadın konusunun bir problem olarak ortaya çıkması ve bu problemi çözme çabaları, aile çalışmalarında da farklı boyutlar kazandırmıştır. Bu durumda, hem toplumun en küçük birimi olan ailenin aynı zamanda toplumsal devamlılıkta önemli olması hem de tarihi tecrübelerde ailenin birleştirici ve yapıcı unsurunun kadın olarak algılanması vardır.

Akrabalık bağlarıyla (evlilik ya da kan bağı) doğrudan birbirine bağlanmış ve yetişkin üyelerinin çocukların bakımında sorumlu olduğu bir grup insanı (Giddens, 2000, s. 148) ifade eden aile, dünya genelinde değişimlerden etkilenmiş ve dinamiklerinde değişimler olmuştur. Özellikle ailenin “davranış kalıpları” ve “değerler sisteminin” olduğu ilk yer olması (Avcı, 2020, s. 9), toplumsal değerlerin değişmesiyle doğrudan ilgili hale gelmektedir. Bu bağlamda, başta kadın konusu olmak üzere, değişimin yaşandığı her alanın aile ve ilk olarak aile içinde edinilip toplumda yer alan değerler dizgesinde etkili olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Modernite sonrası yaşanan küreselleşmenin de bir değer değişim süreci getirdiği göz önünde bulundurulduğunda, kadın kavramında özelleşen toplumsal cinsiyet sorununa eşlik eden bir aile profilinden de söz etmek gerekir.

Küresel süreçlerin yerel gerçekliklerle bütünleşmesiyle, birçok farklı yerel içinde yeni kültürel gerçekliklerin ortaya çıktığı bir “melezleşme” (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s. 595) de söz konusudur. Dolayısıyla tıpkı modern-geleneksel dikotomisinin sosyal hayatın temel dinamiklerinde hissedilmesi gibi, eğer bir melezleşme durumu söz konusuysa bu bütün kültür alanları ve dolayısıyla ailede etkili olacaktır. Nitekim kadının değişen konumu ve beraberinde getirdiği problemler de bir yandan yerel kültürlerin ve gelenekselliğin tercihen korunması öte yandan yeni koşullara yönelik yeni bir hareket tarzının da gelişmesiyle yine dikotomik bir gerilime neden olmaktadır. Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır: Özellikle feminist hareketlerle birlikte, sanayileşme sonrası kadının konumu ve durumu yekun bir sorgulamaya tabi tutulmuş ve önceki durumdan daha iyi ve daha iyiye gitmesi gereken bir konum arayışı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bir özgürlük alanı yarattığı iddiasıyla sunulan modernitenin kaynakları açısından çok baskın olmasa da farklı sesler vardır.

Pelizzon (2009), Hindistan, Çin, Fas ve İslam toplumlarında dış etkilerle bu coğrafyadaki kadınların konumundaki değişimin gerçekten ideal olup olmadığını sorgular (s. 372-374). Nitekim, verdiği örnekler, kabul edildiği gibi modern dünya görüşünün kadının statüsünde hep

iyi değişime neden olmadığı şeklindedir. Bu sorgu modernite-coğrafya ilişkisinin bir eleştirisi olarak devam eder:

“Bunları daha çok araştırmak gerektiği aşikâr; ne var ki konuyu bu bölgelerde araştırmak çok çaba, para ve zaman ister. Dil önemli bir engel. Sıradan Batılı bilim insanı ne Çince, ne Hindistan’da konuşulan dillerinden birini, ne Türkçe, ne Arapça, ne de Farsça bilir. Beri yandan ‘modernleşmek’ isteyen devletler modernleşmenin herkese yaramamış olabileceğini ortaya koyan araştırmalara finansman sağlamaya heves gösteremeyebiliyor. (...) Elbette bu söz konusu bölgelerde vaktiyle yüksek konumda olduğu anlamına gelmez. Kastımız sadece şudur: Dünya sistemini yönetenlerin kadınları ezmek için icat ettiği habis yöntemler oralarda önceden yoktu. Özcü muhakemeden kaçınmak gerekir.” (Pelizzon, 2009, s. 374)

Esasında bahsedilen durum genel olarak bağlamda değerlendirmedir. Özcü bir yaklaşımın, top yekun genelleme çabası, bazan zaman-coğrafya koşullarında gerçekleşen bağlam detayını gözden kaçırabilmektedir. Nitekim birçok alan gibi dil felsefesi çalışmalarında da karşımıza çıkan bu durum, katı biçimsel yaklaşımların yerine, biçimsel olmayan gündelik ve bağlama göre anlamların ortaya çıktığı çalışmaları getirmiştir. Benzer şekilde, kadın ve doğrudan ya da dolaylı aile konusunda, çalışmaların netlik kazanamamasının ve geleneksel duruşlar içinden gelen eleştiri ve sorgulamaların kaynağı bağlamsal durumları gözden kaçırma riskini taşımaktadır. Söz konusu küresel melezleşmenin, kendi bağlamı içinde gri alanlar yarattığı ve bu gri alanların “*anomî*” olasılığının yanında, geçiş dönemi krizlerini de beraberinde getirdiğine dikkat edilmelidir.

Sonuç olarak, kadın ve aile konusundaki güncel durum hem sanayileşme sonrası değişen yaklaşımlarla hem de teknolojinin dünya genelinde sebep olduğu dönüşümle alakalıdır. Nitekim bu değişimin dijitalle ilgili boyutu birçok çalışmaya konu olmuş, kadın, çocuk ve aile üzerindeki etkileri incelenmiştir. Şen ve Erol’un (2023, s.10) çalışmasında, sanal âlemdeki gelişmelerin toplumun en temel taşı olan aileyi ve çocukları etkilediği; dijitalin özellikle çocuklar için birçok yeni tehlikeleri beraberinde getirdiği gibi, aile bireylerine, ebeveynlere yeni sorumluluklar yüklediği ve hatta anne-baba rollerinde değişimleri de getirdiği vurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle, sanayileşme sonrası kritik bir dönem olarak dijital dönem kendini göstermektedir. Bu dönemin henüz çözülememiş sanayi sonrası toplumlarda yeni değişimleri ve sorunları da beraberinde getirdiği düşünüldüğünde, kadın ve aile konusunun da içinde yer aldığı yeni gri alanların oluşması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Yine bu bağlamda söz konusu gri alanların çalışma alanlarında bir eksen kaymasına neden olduğu da söylenebilir.

Yapılan literatür taramalarında, atasözlerinde aile ile ilgili çalışmaların özellikle 1990'larda yapıldığı, ancak özellikle 2000'lerle birlikte çalışmaların ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyete kaydığı görülmektedir. Sadece bu tarama verisi bile, toplumsal kavramlarla ilgili çalışmalarda, belirli bir kamuoyu eğilimi olduğunu ve bunun dönemin özelliklerinden etkilendiğini göstermektedir. Çünkü söz konusu dönemler, önce geleneksel medya kültürünün hemen ardından hızlı bir şekilde yeni medya kültürünün yaygınlaştığı döneme denk gelmektedir. Yine bu dönemin bir diğer özelliği, toplum ve toplumsal kurumlar farkındalığından, birey ve küresel kurumlara yönelik farkındalığın (yani evrensel kavramlarla şekillenen birey farkındalığı), yine kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaştığı döneme denk gelmektedir.

3. Türk Sözlü Geleneğinde Kadın ve Aile

Her kültür kendi düşünce kodlarını dille gelecek nesillere aktarır. Yerleşik sosyolojilerde dil, hem sözlü geleneği hem de tarihi perspektifi daha net tespitiye imkan sağlayan yazılı gelenekle kendini devam ettirir. Ancak tarihinin ciddi bir kısmı göçer sosyoloji içinde şekillenen toplumlar için, kültürün ve dünya görüşünün taşıyıcısı dil ve sözlü ürünlerdir (Doğrucan, 2020, s. 41). Her ne kadar süreç içerisinde yazılı geleneğe uyum sağlansa ve fikri üretimler yazıya aktarılsa da tarihin derinliklerinde kalan düşünce biçimini anlamak için sözlü gelenek eserlerine başvurmak aydınlatıcıdır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, Türk atasözlerine ve deyimlerde kadın ve aileye yönelik bakış açısı incelenecektir.

Türkçe literatürde, önceki bölümde de bahsedildiği gibi atasözleri ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda hemen hemen kayda geçmiş bütün atasözlerini görmek mümkündür. İlk etapta bu atasözlerinin, kadın ve erkek arasında ciddi bir nitelik farkını işaret eden, erkeğin kadından üstünlüğünü dile getiren, kadının varlığının erkek olmadan anlamsız olacağına ve erkek için var olduğuna yöneliktir. Seçme, yönetme eyleminin erkekleri işaret ettiği bu atasözleri, **günümüz bakış açılarıyla** ötekileştirici, negatif bir tutuma sahiptir:

Kızın uzun saçlısı, tarlanın ufak taşlısı.*

Kızın var, sızın var.

* Çalışmada kadını refere eden bütün sözcük kullanımları, günümüzdeki eleştirel temelli kullanım retleri dikkate alınmadan, "gösterdiği" şey kadın olduğu için alınmıştır.

Kızını dövmeyen dizini döver.

Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.

On beşinde kız, ya erde gerek, ya yerde.

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.

Keseye kadın eli girerse bereket gider.

Kırk yılda bir kadının sözü dinlenmelidir.

Tarlayı düz, kadını kız al.

Avratla atı emanet verme.

Karıyı sırdaş eden tellâl aramasın. (Küçük, 2003, s. 215-219)

İlgili atasözlerinde öncelikle göze çarpan şey, “tarla, öküz, at” gibi bir sahiplik gerektiren şeylerle eş tutulmuş olmasıdır. Bu eş tutulma mantığının bir sonucu olarak da “emanet” edilmemesi gereken şey olarak nitelendiği yine atasözlerinde görülmektedir. Olumsuz yaklaşımların diğer örnekleri ise, “sözünü dinlememe” (güvensizlik, akli yetmeme), “kese teslim etmeme” (mali konular, hesap kitap işlerinde beceriksizlik) ve “sırdaş” olmama (güvensizlik, çok konuşma) konularındaki atasözleridir. Bu menfi özellikler hasebiyle de kız çocuğu sahibi olmak “sızı”, “dövünme” ya da “dövme” eylemleriyle ilişkilendirilmiş görünmektedir. Bu örnekler, dünya tarihindeki, diğer kadına yönelik tutum ve algıyla tutarlıdır. Feminist yaklaşımların ve söylemlerin odak noktası da kadının doğuştan eksik ve kusurlu olduğuna dair bu erkek egemen tutumdur. Bununla birlikte yine aynı kategorideki atasözleri, devamlılığı sağlayan sosyal öğrenme ve rol modellik konusunda, kadınları kendi içinde sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmalar aynı zamanda aile içinde kadının rolüne dair bilgiler de içermektedir.

Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.

Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar.

Anasına bak, kızını al, kenarına bak bezini al.

Kız anadan öğrenir sofrayı düzmeyi, er atadan öğrenir sıra gezmeyi.

Kız anadan öğrenir sofrayı düzmeyi, oğlan babadan öğrenir yazı yazmayı.

Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı; kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (Küçük, 2003, s. 215-219)

Kadına anne ve sonraki neslin annesinin yetiştiricisi gözüyle bakan geleneksel tutumun tipik örneği olan bu atasözleri, aynı zamanda bugün en çok tartışılan konulardan olan kadın-aile ilişkisinin de iç içeliğinin halkta yerleşikliğini göstermektedir. Kadının eğitimci ve rol model oluşunun annelikle sonraki kuşağa aktarılması esası hakimdir. Bu noktada buraya konu etmediğimiz diğer atasözleriyle birlikte daha geniş bir bakış kalıtımın da konuyla bağlantılı olduğunu gösterecektir (Bkz. Aktaş, 2004, s. 24). Sadece eğitim bağlamında değil, aynı zamanda annenin hazırladığı koşulların kızın geleceğine etkisine de vurgular söz konusudur. “Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar” bu vurgunun en açık ifadesidir. Annenin bu özelliği, onu, kuş metaforuyla yuvanın asli unsuru haline getirir. Hatta bu özellik yuva ya da ailenin devamlılığı için erkekten daha olumlu nitelendirir, “Erkek kuş gezer havaî havaî, dişi kuş yapar yuvayı” örneğinde olduğu gibi.

Dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı sıvayı.

Yuvayı yapan dişi kuştur.

Avrat düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi Tanrı yapmaz.

Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet. (Küçük, 2003, s. 215-219)

Yuvanın kadınla ilişkili olması, düzen kurmanın kadına atfedilmesidir. Bu hem maddi olarak bir evin kurulması hem de değerler anlamında düzenin ve devamlılığın sağlanmasıyla ilgilidir. O nedenle kadının becerisi ile devlet arasında bir benzerlik de kurulmuştur. Ancak Türk düşünce geleneğinde her erkek kut alıp devletli olamayacağı gibi, her kadın da bu özelliğe sahip değildir ve bu da atasözlerine yansımıştır.

Kadın var arpa ununu aş eder, kadın var buğday ununu keş eder.

Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar

Kadın var kardan soğuk, kadın var kardan sıcak.

Kadın vardır vezir eder; kadın vardır rezil eder

Pekmezi küpten al, kadını kökten al.

Avrat ev yapar, avrat ev yıkar.

Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi? (Küçük, 2003, s. 215-219)

Bunlarında yanında kadın ve erkeğin birbirini tamamladığına vurgu da mevcuttur “Bir adamın karısı o adamın yarısıdır”, “Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir” örneklerinde olduğu

gibi. Her ne kadar erkeğin kadından sorumlu olduğu düşüncesi yaygın olsa da kadının kendinden sorumlu olduğuna dair atasözleri de mevcuttur: “*Avradı ar zapteder, er değil*”, “*Kadını erkek değil, âr ve namus bekler*”.

Atasözlerine yansıyan daha pek çok özelliği olmakla birlikte, bu sözlerdeki genel nitelik her ne kadar tümel bir ifade olarak kabul edilse de kadınlar arasında da farka vurgu yapan örneklerin mevcudiyetidir. Yine buna bağlı olarak kadınların annelik, düzenleyici olma, merhamet, neşe vb. anlatımlarının yanında, ilk grupta bahsedilen menfi özelliklere de rastlanmaktadır. Dikkat çekici bir diğer konu ise, aile düzenine işaret eden sözlerdir.

Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen atı kapında tutma hiç durma sat. (Küçük, 2003, s. 215-219)

Er kalkan avrat, buyurmadan tutan evlat, o evden gitmez devlet.

Özellikle son atasözünde, düzenin ev halkının bütünündeki bir sorumluluk duygusuyla bağlantılı olduğu görülüyor. Hatta burada dikkat çekici bir diğer konu, yukarıda farklı bir örnekte de görüldüğü gibi, devlet kavramının mutluluk, baht, talih anlamlarının da yaygın olarak kullanıldığıdır. Sonuç olarak, Türkçe atasözleri aynı zamanda bir dünya görüşünün tarihi seyrini bize vermektedir. Bu seyrinde kadına yönelik olumlu tutumların yanında olumsuz tutumlar da görülmektedir. Ancak bu örnekler ve tarihi kaynaklarda Türklere kadın üzerine yapılan incelemeler bir arada ele alındığında bir değişim seyrini görmek mümkündür. Bu seyrinde, Türklere kadının tümel bir değerlendirmeye tabi olmayıp, **birey** olan kadının kendi özelliklerine göre bir tavır geliştirdiği görülmektedir. Nitekim ailenin devamlılığını sağlayan da **kadın bireyin** kendi özellikleridir. Bu nedenle ilk öğretmen olan annenin rol modeli ve bazı sözlerde gördüğümüz kalıtımın etkisine yönelik atasözleri de kayda geçmiştir. Düzenin, huzurun, neşenin devamlılığının devletli olmayla eş tutulması ve yine bunun da aile içinde her bireyin sorumluluğunu bilerek eylemesine bağlanması da Türk düşün dünyası için önemli örneklerdir. Yine atasözlerinden yola çıkarak Türk dünya görüşünde dengeli ve sorumlu davranışın ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Yeni evli çiftlere tavsiye niteliğindeki “*dört atanın hakkı birdir*” sözü de bu bağlamda ailenin devamlılığında, birleşen aileler arasında dengenin ve huzurun tesisi için önemli bir detaydır.

Sonuç

Söz konusu atasözleri kategorik olarak modern dünya öncesinden gelmektedir. Sanayileşme öncesi toplum özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bu dönemin yaşam özellikleri,

atasözlerinin de genel çerçevesini belirlemiştir ki bu da içinde bulunulan dönem koşulları açısından doğaldır. Bu dönemin temel özelliklerine bakıldığında, ana unsurun tarım ve hayvancılıkta çalışacak insan gücü ve yine bunların korunmasını sağlayacak savaşçı-askerler olduğu görülmektedir. Sanayileşme sonrası yaşanan dönüşüm, ki bunun içinde kentleşme, kırdan kente göç, okuma-yazma oranlarının artması, kadınların kent yaşamında işgücüne katılması gibi değişimleri barındırır, bu değişimle bağlantılı yeni krizleri ve gri alanları ortaya çıkarmıştır. Kadının konumunun değişmesi süreci bu bağlamda geleneksel kodlarla birlikte ilerlemiştir. Bu durum gri alanların oluşmasına, yani yeni dünyada konumlanan kadının aynı zamanda tarım toplumunun ataerkil gelenekleriyle de karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Türkiye’de bu gri alan giderilmeden, krizler aşılmadan, yeni bir süreci ifade eden dijital sürece girilmiştir. Dijital süreç, bireylerin haber alma ve bilgi edinme sürecini hızlandırmış, dış dünyayı anlamlandırmada etkili olmaya başlamıştır. Hatta bu durum, aile içerisinde olması beklenen ilk eğitim sürecini de etkilemiştir. Çocukların ilk rol modellerinin ebeveynler ve yakın çevresinden olması beklenen dönemlerde, çocukların daha ilk çocukluk evrelerinde dijital dünyayla karşılaşmaları rol model algısında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Ebeveynlerin, rol model olması beklenen süreçte, medya/sosyal medya fenomenleri rol model olmaya başlamıştır. Dolayısıyla değerlerin ailede başlayan aktarım süreci bu bağlamda sekteye uğramıştır.

Günümüzdeki duruma Türk atasözleriyle birlikte bakıldığında, konumu değişen kadın ile gelenek arasındaki kriz daha net görünmektedir. Toplumsal cinsiyet bağlamında, araştırmacıların ve feministlerin işaret ettiği gibi, atasözlerinde toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadın ve erkek için netleşmiş kalıplar mevcuttur. Bu bağlamda kadın, anne, eş, yuvayı kuran, devam ettiren, nesilleri yetiştiren ve beceriler noktasında erkekten net ayırım noktaları ile sunulmaktadır. Dolayısıyla, bugün konuştuğumuz manasıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği öncül alındığında eşitsizliklere işaret etmektedir. Ancak yine aynı atasözleri, tarihi ve kültürel değerler ve dinamiklerle birlikte değerlendirildiğinde, Türklerde denge ve düzenin devamlılığı bağlamında bir dünya görüşü geliştiği ve bunun kadın-erkek ilişkileri ve aile konusunda da geçerli olduğu söylenebilir. Yine atasözlerinde dikkat çekici konulardan birisi, söz konusu düzenin “*herkesin kendi sorumluluğu*” kapsamında hareket etmesi, başka bir ifadeyle “*sorumlu davranmasıyla*” ilişkili ortaya çıkmasıdır. Bugün sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar aile içinde çocuk üzerinde ebeveyn etkisini ve önemini, düzensizliklerin çocuk üzerindeki etkisini gösterdiği gibi aile içinde sorumluluk alan çocukların da daha başarılı olduklarını

göstermektedir. Bununla birlikte, daha sağlıklı karşılaştırmalar yapılabilmesi için konunun daha detaylı ve disiplinler-arası çalışılması gerekliliği aşikardır.

Kaynakça

- Akar. A. (2019). *Düşünen Türkçe*. Ötüken Yayınları.
- Akbalık. E. (2013). Türk atasözlerinde cinsiyet algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 81-90.
- Aktaş. Ş. T. (2004). *Seçme atasözleri ve eleştirmeli açıklamaları*. Akçağ Yayınları.
- Avcı, S. (2020). *Kadına yönelik aile içi şiddetine genel bakış*. Hiperyayın.
- Bacigalupo. A. M. (2021). Düşünsel bir söylem olarak Şamanizm: Mapuche dinsel deneyiminde toplumsal cinsiyet, cinsellik ve iktidar. Marcos, S. (Ed.), *Bedenler, dinler ve toplumsal cinsiyet* (1. Baskı, s. 273-295). Ütopya Yayınları.
- Buluç, A. (2022, 8-10 Mart) Azerbaycan atasözlerinde kadın tasviri. *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, 192-211.
- Can. B. (2016). Arap atasözlerinde toplumsal cinsiyet. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Özel sayı, 92-103.
- Cassirer. E. (1980). *İnsan üstüne bir deneme*. Remzi Kitabevi.
- Çer. E. & Şahin. E. (2016). Türkçenin sözvarlığını yansıtan atasözleri ve deyimlerde toplumsal cinsiyet. *Turkish Studies*, 11(9), 175-192.
- Doğrucan, M. F. (2020). *Medeniyet dili olarak Türkçe-dilci felsefe ile başlangıç ve yöntem arayışı*. Altınordu Yayınları.
- Erdoğan. E. (2023). Toplumsal cinsiyet bağlamında Rusça söz varlığında kadın. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 155-164.
- Erol. A. Y. (2019). Farsça atasözlerinde cinsiyet algısı. *Nüsha*, (48), 81-106.
- Eruygur. A. (2023). Çin atasözlerinde kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve şiddet. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (21), 1-21.
- Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde toplumsal cinsiyet algısı olarak kadın. *Folklor Edebiyat*, 24(94), 13-34.
- Giddens. A. (2000). *Sosyoloji*. Ayraç Yayınları.
- Gulusoy. İ. (2024). Azerbaycan atasözlerinde aile ve toplumsal cinsiyet rolleri. *Folklor*, 30(2), 487-508.

- Günindi Ersöz. A. (2010). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri. *Gazi Türkiyat*, 1(6), 167-182.
- Gümüş, C. (2021). Çin Dilinde Cinsiyet Ayrımı. *Şarkiyat Mecmuası*, (38), 25-36.
- Kurtoğlu Zorlu. Ö. (2018). Türkçe ve İngiliz atasözlerinde “ötekilik”. *International Journal of Social and Education Research*, 4(3), 483-499.
- Küçük. S. (2003). Cinsiyet ayrımlı atasözlerinde kadın ve erkek kimliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 213-224.
- Mengüşoğlu, T. (1971). *Felsefi Antropoloji*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Notz. G. (2011). *Feminizm*. Phoenix Yayınları.
- Nuriyeva F. & Hucina E. (2015). Tatar dilindeki deyim ve atasözlerinde cinsiyet stereotiplerin yansımaları. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 3(6), 63-79.
- Özlem, D. (2000). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İnkılâp Yayınları.
- Pelizzon, S. M. (2009). *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme*. İmge Yayınları.
- Ritzer. G. & Stepnisky. J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. De Ki Yayınları.
- Ronan. C. A. (2003). *Bilim tarihi- dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*. TÜBİTAK Yayınları.
- Sağlam. M. Y. (2001). Atasözleri ve deyimlerde imgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 45-51.
- Sarı. Ö. (2019). Feminist metodolojinin imkânı üzerine: bir olabilirlik tartışması ve kadın cinayetleri. Öztürk, M. & Bulut, B. B. S. (Ed.), *Tüm yönleriyle kadın cinayetleri* (1. Baskı, s. 107-124). Nobel Yayınları.
- Schipper, M. (2010). Erkek acı çeker kadının ruhu duymaz (Dünya dillerinden atasözleriyle kadınlar). NTV.
- Şen. G. & Erol. A. (2023). Modernleşme sürecinde dijital medyanın aile üzerindeki etkileri. *Kaide*, 2(1), 1-30.
- Tekin. F. (2023). Kazan Tatar atasözlerinde aile ve kadın temalı metaforlar. *Folklor Akademi Dergisi*. 3(6). 1147-1166.

- Tekin. F. (2023). Türk dünyası atasözlerinde toplumsal cinsiyet: “kadın”, “erkek”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 23(2), 543-572.
- Tezcan. M. (1997). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topcan. Ö. (2018). *Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm 'de kadın*. Berikan Yayınevi.
- Uygur, N. (2018). *Dilin gücü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yaprak, A. (2021). Türkçe ve Almanca atasözlerinde aile ve akrabalık ilişkilerinin kültürdilbilim açısından incelenmesi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 165-191.
- Yuzvyak. I. (2014). Türk ve Ukrayna'daki halk atasözlerinde kadın görüntüsü (dil karşılaştırmalı özellikleri). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 122-127.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi ile Aile Kurumuna Verilen Zararlar

AYTEN EROL

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İslami Araştırmalar
Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve
Finansı Bölümü

ayten.erol@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0787-4865>

**FATİMA KURNİA
AÇIKÖZ**

Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi

fatimakurnia.acikoz@student.asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1835-6887>

ÖZ

Savaşlar, bireyleri yerinden eden ve yaşamlarını kökten değiştiren yıkıcı olaylardır. Savaş mağdurları, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal açıdan zarar gören bireylerdir. Zorunlu göç ise savaşın en ciddi sonuçlarından biridir ve bu durum, insanların "göç etme hakkı"nı gündeme getirmektedir. İslâm dinine göre, bireylerin dinini özgürce yaşayabilme, can ve mal güvenliğini koruma gibi temel insani hakları tehdit altındaysa, göç/hicret bir yükümlülüktür. Başta aileler olmak üzere savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi, yalnızca sivillere değil aynı zamanda insanlığa yapılan bir zulümdür. Ne yazık ki, günümüzde göç etme hakkının engellenmesi örneklerine başta Gazze olmak üzere, Suriye, Yemen, Doğu Türkistan, Çeçenistan, Afganistan, Güney Sudan ve Arakan gibi savaş bölgelerinde rastlanmaktadır. Bu hakkın engellenmesi yetersiz yaşam koşulları ve psikolojik travmalar gibi bireysel zararlar oluşturduğu gibi toplumun en temel birimi olan ailede de çok büyük zararlara neden olmaktadır. İslâm dinine göre, savaş mağdurları İslâm hukukunun sosyal koruma anlayışı kapsamındadır. İslâm dini, savaş mağdurlarının sosyal korumasının sağlanmasında, kişilere bireysel ve toplumsal sorumluluk yüklemiştir. Savaş mağdurlarının göç etme hakkının uygulanması birey, aile ve toplumların geleceği için hayati öneme sahiptir.

Atıf/Citation

Yazar, Adı. (2024). Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi ile Aile Kurumuna Verilen Zararlar. *KAİDE Dergisi*, 2(2), 142-176.

Yazar, Adı. (2024). The Damages of The Family Institution By Denying The Right to Migration Of War Victims. *Journal of KAİDE*, 2(2), 142-176.

**Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.**

Anahtar Kelimeler: Aile, Göç Hakkı, Uluslararası Politika, Savaş Mağduru, Zorunlu Göç

The Damages of The Family Institution By Denying The Right to Migration Of War Victims

ABSTRACT

Wars are destructive events that displace individuals and fundamentally alter their lives. Victims suffer from physical, psychological, economic, and social harm. Forced migration, as a severe consequence of war, raises the critical issue of the "right to migrate." In Islam, when fundamental human rights—such as the freedom to practice religion and the protection of life—are threatened, the right to migrate (hijrah) becomes an obligation. Denying this right to war victims, especially families, constitutes a grave injustice against civilians and humanity. Unfortunately, instances of blocked migration rights are prevalent in contemporary war zones, including Syria, Yemen, East Turkestan, Chechnya, Afghanistan, South Sudan, Arakan, and especially Gaza. The denial of this right leads to individual consequences such as inadequate living conditions and psychological trauma, while also causing significant harm to the family, the foundational unit of society. Islam emphasizes both individual and collective responsibilities within society to ensure the social protection of war victims. Therefore, the right to migrate is vital for the survival and future of individuals, families, and communities.

Keywords:

Family, Forced Migration, International Politics, Right to Migrate, War Victims

Giriş

Savaşlar, tarihin her döneminde milyonlarca insanı yerinden eden, yaşamlarını kökten değiştiren yıkıcı olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda savaş mağduru, savaş ve çatışma ortamlarının doğrudan ya da dolaylı etkileriyle fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal açıdan zarar gören bireydir. Bu kavram, savaşın fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik etkilerine maruz kalan sivil ya da asker ayırt etmeksizin geniş bir insan grubunu kapsamaktadır (Bilgin, 2014, s. 144). Savaş mağdurları, doğrudan savaşın şiddetine maruz kalan bireyler olduğu gibi, savaşın yarattığı yıkıcı koşullardan dolayı yerinden edilen, göç etmek zorunda kalan, yaralanan, sevdiklerini kaybeden ve temel insan hakları ihlal edilen kişilerdir. Bu mağduriyetler, sadece fiziksel şiddetle sınırlı kalmayıp; yerinden edilme, yoksulluk, travma ve en temel insan haklarına erişim eksikliği gibi pek çok farklı alanda kendini göstermektedir. Özellikle bu mağduriyetlerin en ciddi sonuçlarından biri ise zorunlu göçlerdir.

Sosyolojik anlamda, insan yaşamı açısından problemlili olan yerlerden, daha iyi şartlara sahip bir yere taşınma anlamına gelen göç, ekonomik, siyasal, sosyal ve dinsel olmak üzere, daha iyi şart ve imkân bulma arayışdır (Aydın, 2015, s. 103). Bu arayış bağlamında, İslâm tarihinde savaş, zulüm veya baskı gibi olağanüstü hallerde göç etme hareketine “hicret” denilmektedir (Önkal, 1998, s. 458). Günümüz dünyasında savaş ve zulüm nedeniyle göç etmek isteyen milyonlarca insan, İslâm dininin hicret kavramıyla yakından ilgilidir.

İslâm hukukuna göre; canını korumak, inancını yaşamak, siyasi otoriteyi sağlayacak devleti kurmak, tebliğ görevini yerine getirmek ve geçimini sağlayacak işleri yürütebilmek hicreti zorunlu kılan şartların başında gelmektedir. Dolayısıyla, hayat şartlarının zorunlu kıldığı göç ve bütün bunların yanı sıra dinin gereklerinin zorunlu kıldığı özel bir göç tipi olarak hicret kıyamete kadar varlığını devam ettirecektir (el-Mübârekfûrî, 1963; Özel, 1998, s. 464; Ekşi, 2019, s. 234). Konumuz açısından burada asıl önemli olan husus, günümüz dünyasında göçü/hicreti zorunlu kılan durumlarda göç etme hakkının engellenmesidir. Savaşın zararlarından kaçmak isteyen bireyler ve aileler, çoğunlukla uluslararası sınırları aşarak güvenli bir sığınak aramak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, “göç etme hakkı” kavramı büyük önem kazanmaktadır. Savaş mağdurlarının güvenli bir şekilde kaçma imkânı bulamadıkları, yoğun bir abluka altında bulunan söz konusu bölgelerde ne yazık ki, küresel çaplı katliamlar gerçekleşmektedir.

Göç etme hakkı, insan hakları kapsamında değerlendirilen temel bir özgürlük olup, insanların savaş, şiddet, zulüm veya yaşamı tehdit eden diğer sebeplerden dolayı güvenli bir

yere sığınabilmelerini içermektedir. Bu hak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve Mülteci Haklarına İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde açıkça belirtilmiştir (Kara ve Korkut, 2010, s. 154). Ancak, bu hakkın uygulanması ve savaş mağdurlarına yeterli koruma sağlanması, çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklarla karşı karşıyadır. Savaşlardan etkilenen insanların maruz kaldığı insan hakları ihlalleri, göç süreçlerinde de devam edebilmektedir (Bozbeyoğlu, 2015, s. 74-75).

İslâm dinine göre, bireylerin dinini özgürce yaşayabilme, can ve mal güvenliğini koruma gibi temel insani hakları tehdit altındaysa, göç etme hakkı farzdır. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette (8/72, 74-75; 16/110; 4/97-100; 9/40) ve Hz. Peygamber'in hadislerinde (Buhârî, 1981, "Cihad", 45; Ebû Dâvûd, 1982, "Cihad", 2; Nesâî, 1991, "Cihâd", 19), zulüm ve baskı altında yaşayan Müslümanların, bu durumlardan kaçınmak için daha güvenli ve barışçıl bir yere göç/hicret etmeleri emredilmektedir (İbn Hişâm, 1411). Dolayısıyla İslâm dinine göre hicret, sadece bireysel bir hak değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilmektedir. Bu gibi durumlarda Müslümanların sorumluluğu, yeryüzünde barış ve güven ortamı bulabilecekleri yerlere hicret/göç etmelerinin gerekliliğidir (Kur'ân-ı Kerim, 8/72-75).

Dinî hayatın gerekli kıldığı hicret/göç bir zorunluluk olmakla birlikte günümüzde yaşanan hayat ve devletlerarası ilişkiler özellikle bir ülkeden başka bir ülkeye geçmek isteyen kişi için hem ayrılacağı ülkenin hem de gideceği ülkenin giriş çıkışlarında engellemeler düşünüldüğünde, göç/hicret hakkının uygulanması her zaman mümkün olmadığı bilinen bir gerçektir. Böylece iradî bir davranış olan göç/hicret, şartların ve kanunların etkisiyle insan iradesini aşan bir duruma dönüşmektedir (Ekşi, 2019, s. 235; Onur, 2020, s. 169).

Savaş mağduru ailelerin göç/hicret etme haklarının engellenmesi, geçmişten günümüze büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş bölgelerinde kalan aileler, sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik açıdan da ciddi zararlar görmektedir. Bu nedenle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de savaş ve zulüm altında olan insanların, güvenli bir yaşam alanına kavuşmaları için göç etme hakkı çok büyük önem arz etmektedir. Savaş mağduru ailelerin korunması ve onlara yeni bir yaşam fırsatı sunulması, tarih boyunca Müslüman toplumlarda uygulamaya konulduğu gibi (Demircan, 2017, s.1), günümüz dünyasında da uygulamaya konulması çok büyük önem arz etmektedir.

Ne yazık ki günümüzde başta Filistin-Gazze'de yaşananlar olmak üzere, Suriye, Yemen, Doğu Türkistan, Çeçenistan ve Afganistan, Güney Sudan ve Arakan gibi savaş bölgelerinde, savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi ciddi insani kriz ve katliamlara yol

açmakta ve savaş mağdurları; yetersiz yaşam koşulları, psikolojik travmalar, ekonomik çözümsüzlükler ve uluslararası hukukun ihlali gibi çok boyutlu sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, savaş mağdurlarına uluslararası hukuk çerçevesinde tanınan göç etme ve sığınma hakkının ne denli hayati olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Savaşın öznesi insan olduğundan, savaştan ötürü oluşan mağduriyetlerin yalnızca bireyin kendisine değil, aynı zamanda bireyin inşa olunduğu aile kurumuna da zarar verdiği aşıkardır. Savaşın aile kurumunda oluşturacağı her türlü zarar ailenin temel işlevleri olan neslin devamının sağlanması, ahlâklı ve erdemli bir neslin yetiştirilmesi, nesilden nesile kültürel değerlerin aktarılması gibi toplumu ayakta tutan değer sistemlerinin de zarar görmesine yol açmaktadır. Bu sebeple, savaş mağduriyeti kişi özelinde değil, toplumun yapıtaşı olan aile kurumu nazarında da değerlendirilmelidir. Toplumların başlangıcından bugüne her türlü özelliklerini içlerinde barındıran ve bu sebeple bir nevi toplumun direği niteliği taşıyan ailelerin savaştan gördüğü zararları incelemek; toplumsal bağları yeniden inşa etmeye yönelik adımlar atılmasını bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile gelecekte benzer insani trajedilerin önlenmesi adına, savaş sonrasında aile ve toplumların barış sürecine geçişi, toplumsal uzlaşmanın sağlanması ve yaşanan travmaların nasıl aşılabileceğini hususunda farkındalık oluşturmak hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra aile ve toplumların daha barışçıl bir geleceği için önemli stratejiler geliştirilmesine mütevazı bir katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle göç etme hakkının tanımı, mahiyeti, önemi ve kapsamından oluşan kavramsal çerçevesinin yanı sıra savaş mağdurlarının göç etme hakkının hukukî dayanaklarına yer verilecektir. Devamında savaşın aile kurumuna verdiği zararlar; sosyal ve psikolojik, toplumsal çözüm ve entegrasyon, nesiller arası travma aktarımı, aile birliği, zorunlu yer değiştirme ile toplumdaki izolasyon gibi konular ele alınmaya çalışılacak ve bu çerçevede çocuk, kadın ve dezavantajlı gruplarda oluşan zararlara da değinilecektir. Akabinde; savaş koşullarında göç etme hakkının engellenmesinin meydana getirdiği insani yardım krizi ve yetersiz yaşam koşulları, ekonomik çöküş, uluslararası hukukun ihlali ve sağlık sistemine erişim sorunlarına yer verilecektir. Ayrıca, uluslararası yardım ve mülteci politikalarının savaş mağdurlarına etkilerine değinilerek, alternatif çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

1. Savaş Durumunda Göç Etme Hakkının Kavramsal Çerçevesi

1.1. Savaş Durumunda Göç Etme Hakkının Tanımı ve Mahiyeti

Uluslararası hukukta göç etme hakkı, bireylerin veya grupların savaş, zulüm, doğal afetler gibi sebeplerle yaşadıkları yerden ayrılarak başka bir ülkeye sığınma veya yeniden yerleşme hakkını ifade etmektedir. Bu hak, 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü gibi uluslararası anlaşmalarla korunmaktadır (Erdil, 2020, s. 72). Bu sözleşmelere göre, zulme uğrayan bireylerin göç etme hakkı temel bir insan hakkı olarak tanınmaktadır. Göç etme hakkı, sadece savaş mağdurları için değil, tüm zulüm ve tehdit altında olan insanlar için geçerlidir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk savaş mağdurlarına ve mültecilere geniş kapsamlı bir koruma sağlamaktadır. Göç, günümüz hukuk sisteminde coğrafi, siyasi ve ekonomik faktörlerle de yakından ilişkilidir. Göçmenler, ekonomik fırsatlar, daha iyi yaşam koşulları veya güvenli bir çevre arayışı ile ülkelerini terk etmektedirler. Ancak savaş mağdurları açısından bu durum daha çok hayatta kalma ve fiziksel güvenlik arayışıdır.

Günümüzde göç etme hakkı, insan hakları çerçevesinde ve uluslararası hukuktaki yerine göre tanımlanmaktadır. İnsan hakları hukuku çerçevesinde göç etme hakkı 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Madde 13 (1)'inde "*Herkes, herhangi bir devletin sınırları içinde özgürce dolaşma ve oturma hakkına sahiptir.*" ifadesine atıf ile, kişinin herhangi bir koşul olmaksızın kendi iradesi ile bir yerden başka bir yere seyahati ve yerleşmesi olarak tanımlanmaktadır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948). Bahsi geçen ifadede kişilerin din, ırk, inanç ve siyasi görüş gibi ayrıma sebebiyet verebilecek ölçütlere gönderme yapılmamış olması, göç etme hakkının hukuki çerçevede evrensel bir hak olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Uluslararası haklar çerçevesinde göç etme hakkı, kişinin ülkelerin sınırları arasında herhangi bir engelle maruz kalmadan geçiş yapması olarak nitelendirilir (Aksoy, 2012, s. 293). Savaş gibi can güvenliğinin tehlikeye girmesi sonucu gerçekleşen göç etme hakkı ise 23 Mart 1976 tarihli Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 12 (2)'de belirtilen "*Herkes kendi ülkesi de dahil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir*" (Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1976) ifadesinden anlaşılacağı üzere uluslararası hukukta herhangi bir koşul olmaksızın tüm insanlar için geçerli olan bir hak olarak tanımlanmaktadır.

Öte yandan, İslâm dinine göre insanlık tarihinin vazgeçilmez olgularından biri olan göç/hicret kelimesi sözlükte, kişinin başkasını el, dil veya kalben terk etmesi anlamlarına

gelmektedir (el-İsfehânî, 1997, s. 853). Hicret kelimesi Kur'an-ı Kerim'de; "bir kişiden veya bir gruptan ayrılmak" (Kur'an-ı Kerim, 4/34; 19/46)) anlamına geldiği gibi, kötülükleri terk etmek (Kur'an-ı Kerim, 74/5), "Allah için başka bir yere göç etmek" (Kur'an-ı Kerim, 3/195; 4/89, 97) gibi anlamlarına geldiği gibi, gerçek anlamıyla bir yerden bir yere göç etmek anlamında da kullanılmaktadır. Ancak hicret, zamanla özel bir anlam kazanarak 622 yılında Hz. Peygamber ile Müslümanların Medine'ye gerçekleştirdikleri kutsal göç için kullanılan bir isim olmuştur (Ekşi, 2019, s. 238; Önkal, 1998, s. 458; Sarıçam, 2003, s. 117).

Burada özellikle belirtecek olursak, göç etme hakkı ve hicret etme hakkı arasındaki en temel farklardan biri, hicretin dini bir yönünün bulunmasıdır. İslâm dinine göre hicret, sadece güvenli bir bölgeye gitmek anlamında kullanılmaz, aynı zamanda bir inanç ve ibadet olarak değerlendirilir (Kur'an-ı Kerim, 9/20). Günümüz hukukunda ise göç etme hakkı, daha çok temel insan hakları çerçevesinde ele alınır ve dinsel bir temeli yoktur. İkinci fark, hicretin ümmet bilinci ile olan ilişkisidir. Hicret, İslâm toplumunun birliği ve dayanışması için önemli bir mekanizma olarak değerlendirilirken göç ise bireysel veya ailesel düzeyde bir yer değiştirme eylemi olarak değerlendirilmektedir (İbn Haldun, 2020).

Sonuç olarak, savaş mağdurlarının göç etme hakkı ile hicret etme hakkı hem günümüz uluslararası hukukta hem de İslâm hukukunda zulümden korunma amacı güden iki temel hakktır. Ancak göç, daha geniş bir çerçevede insan hakları kavramı altında değerlendirilirken, hicret dini ve toplumsal bir zorunluluk olarak daha güçlü bir anlam taşımaktadır. Hicretin engellenmesi, İslâm toplumunda insan haklarının yanı sıra aile yapısının ve ümmet bilincinin zayıflamasına neden olabilirken, göç etme hakkının engellenmesi ise günümüz uluslararası hukuka göre temel insan haklarının ihlali olarak kabul edilmektedir.

1.2. Savaş Durumunda Göç Etme Hakkının Önemi

Göç etme hakkının savaş durumunda kullanılması hem savaş mağdurlarının yaşamlarını insani çerçevede sürdürebilmeleri için son çareleri hem de mağdurlara ev sahipliği yapan ülkeler için insanlık borcudur. Savaş mağdurlarının doğuştan sahip olduğu, manevi varlık kapsamında yer alan, şeref ve itibarlarını koruyabilecekleri bir yaşam sürme haklarına ilişkin olarak göç etme hakkını kullanmaları, toplumlar arası adalet ve eşitlik olgularının toplumda gözetilmesini sağlamaktadır (Selvi, 2018, s. 294-296). Bununla birlikte;-savaş durumunda göç eden bireylerin topluma uyum sağlaması sonucunda toplumsal empati meydana gelmektedir. Toplumsal empati özetle, menşe ülke toplumu ile ev sahibi ülke toplumunun savaş durumunda karşılıklı oluşturdukları anlayış ve farkındalıktır. Bu toplumsal empati, toplum içerisindeki

sosyal bağların gelişmesine ve küresel güven ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Öztürk, 2023, s. 240-241). Nitekim İslâm tarihinde Mekke'den Habeşistan'a yapılan ilk hicret, özellikle ailelerin korunmasına yönelik bir örnek olarak dikkat çekmektedir (Belâzürî, 1963; İbn İshâk, 1981; Hamidullah, 1991). Müslümanların Habeşistan'a hicret etmeleri, zulümden kaçan ailelerin güvenli bir şekilde yaşamalarına imkân tanımıştır. Bu durum, İslâm dininin hicreti aileyi koruma amaçlı bir araç olarak kabul ettiğini göstermektedir. Özellikle, Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin Mekke'den Medine'ye hicreti (İbn Hişâm, 1411), İslâm tarihinde en önemli göç olayıdır (Sarıçam, 2003, s. 117). Bu olay, Müslümanlar için bir model teşkil etmiş, gerektiğinde güvenli bir yere göç etmenin meşru ve hatta zorunlu bir adım olduğunu göstermiştir. Hicretin ardından Medine'de kurulan İslâm Devleti, Müslümanların huzur ve güven içinde yaşamalarını sağlamış, dinin yayılmasına katkı sunmuştur.

İslâm tarihinde hicret/göç sadece bireylerin değil, ailelerin korunması amacıyla da kullanılan bir uygulama olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti, İslâm toplumunda zulüm altında yaşayan bireyler ve aileler için bir kurtuluş yolu olarak kabul edilmiştir. Bu tarihi olay, hicretin bireysel ve toplumsal düzeyde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Medine'ye hicret eden Müslümanlar, burada ailelerini yeniden inşa etmiş ve İslâm toplumu için kardeşlik süreci için bir başlangıç yapmışlardır (Açık, 2015, s. 686).

Hicret etme hakkı, İslâm hukuku bağlamında dinî, sosyal ve ahlâkî bir boyut taşır. Hicret, sadece fiziki bir yer değişikliği değil, aynı zamanda zulümden kaçma ve İslâm toplumu ile dayanışma içinde olma amacı güder. Kur'ân-ı Kerim'de hicret, zulüm altındaki Müslümanların Allah'a yönelerek, adaletin ve güvenliğin olduğu bir ortama geçme aracı olarak ifade edilmektedir. Özellikle en-Nahl Suresi'nde yer alan, "*Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir yere yerleştiririz. Ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi...*" (16/41) ayeti, hicretin zulümden kurtuluş yolu olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

İslâm'da göç etmenin amacı sadece zulümden kaçmak değil, aynı zamanda dinin, ahlâkın ve insan haklarının korunmasıdır. Savaş veya zulüm ortamından göç etmek, sadece can güvenliği için değil, aynı zamanda İslâm'ın emirlerini özgürce yerine getirebilecek bir ortam arayışıdır. Bu hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluk olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde temel insani haklar arasında olan göç etme hakkı, bireyin seyahat etme, ikamet etme ve ülkeler arası göç etme hakkını savunmaktadır. Bu hak, 1951 Cenevre Sözleşmesi gibi sözleşmeler ve protokollerce evrensel olarak güvence altına alınmıştır. Can güvenliği riskte

olan toplumların devamlılığı için yüksek önem taşıyan göç etme hakkı, göçmen alan toplumların temel insan haklarını uygulamalarında bir bakıma denetleyici mekanizma görevi üstlenmektedir (Kirişçi, 2003, s. 79). Bir diğer deyiş ile; göç etme hakkının istemsiz olarak kullanıldığı savaş, doğal veya beşeri afetler gibi zorunlu göç durumlarında göç alan ev sahibi ülkelerin göçmenlere karşı tutum ve politikaları, insan haklarına dünyada ne kadar değer verildiğine dair deliller sunmaktadır (Gök, 2016, s. 69).

1.3. Savaş Durumunda Göç Etme Hakkının Kapsamı

Bütün insanların farklı din, ırk ve kültür mensubiyetine veya farklı sosyo-ekonomik statüye sahip olmasına bakılmaksızın temel insan haklarından faydalanması esastır (Karaman 2006, 1: 97-99). Bu esas bağlamında, savaş mağdurlarının göç etme hakkı, günümüz hukuk sistemlerinin kabul ettiği temel insan hak ve özgürlükleri kapsamındadır. İslâm hukukuna göre savaş durumunda göç/hicret etme hakkı, dinin gayesi (makâsîdü'l-amme)nin zarûriyyât diye ifade edilen kısmını oluşturan canın, malın, aklın, neslin ve dinin korunması kapsamında değerlendirilir (Gazâlî, 1993 Hallâf, 1968; İbn Âşûr, 2006; Zeydân, 2009, s. 299-304).

Günümüzde göç etme hakkı, uluslararası sözleşme, kanun ve protokollerce korunma altına alınmıştır. Göç etme hakkının kapsamı ise hukuki olarak sosyal bağlamlar çerçevesinde belirlenmektedir. Göç etme hakkı doğuştan elde edilmiş, evrensel bir haktır. Ancak her hakta olduğu gibi sınırlara tabidir. Bu hakkın sınırlarını uluslararası hakların uygulanabilirliği, göçmenin durumu ve iltica ülkesinin verebileceği imkanlar çizmektedir.

Zorunlu göç, yaşamın devamı için savaş gibi can güvenliğini tehdit eden durumlarda önemlidir (Ertan & Ertan, 2017, s. 7). Savaş ortamında temel insan haklarının uygulanabilirliği suistimale açık hale gelmektedir. Zorunlu göçün etik kapsamını, temel ihtiyaçların karşılanması ve insan haklarına yeniden erişim sağlanabilmesi gibi sebepler oluşturmaktadır (Yavuz, 2015, s. 270). Göç etme hakkının uygulanması, uluslararası hukuk çerçevesinde korunma altına alınmıştır. Göç etme hakkı, hür yaşam hakkı ihlale uğramış her insanı kapsamaktadır. Mültecilerin yaşam güvenceleri, 1951 Cenevre Sözleşmesi Madde 33 kapsamında güven altına alınmıştır. Bu madde, geri gönderilmeme, iade edilmeme ve sığınma talebinde bulunabilme ilkelerini temellendirmektedir (Çakmak, 2023, s. 89). Göç etme hakkı, belge eksikliği, iltica ülkesinin güvenliğinin riske girmesi ve kaçak göçmenlik durumlarında kısıtlanmaktadır (Aydın, 2016, s. 138-139). Sonuç olarak, dini, milliyeti, cinsiyeti ne olursa olsun göç etme hakkı, savaş mağduru olan bütün insanları kapsamaktadır.

2. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Hukukî Dayanakları

Göçü gerçekleştiren öznenin insan olması, göç ile toplum bireyleri arasındaki barışı sağlamak amacı ile düzen getirmeyi amaçlayan hukuk arasındaki ilişkiyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, yaşama hakkı bütün hukuk sistemlerinde ve dinlerde korunması gereken en temel insan hakkıdır.

İslâm hukukuna göre, savaş gibi zorlayıcı koşullarda göç/hicret etme hakkı ve gerekliliğinin hukukî dayanaklarını hem Kur'ân-ı Kerim hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde görmek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim, savaş ya da zulüm altında ezilen Müslümanların, dinlerini ve canlarını korumak amacıyla göç/hicret etmelerini teşvik etmektedir. Bu hususla ilgili bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: *“Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: «Ne işde idiniz!» dediler. Bunlar: «Biz yeryüzünde çaresizdik» diye cevap verdiler. Melekler de: «Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!» dediler...”* (Kur'ân-ı Kerim, 4/97). Bu ayet, zulüm ve baskı altında olan kimselere Allah'ın yeryüzünün geniş olduğunu ve güvenli bir yere göç/hicret etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu da İslâm'a göre göç etmenin sadece bir hak değil, aynı zamanda zulüm altındaki durumlarda bir yükümlülük olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in hayatında hicret kavramı önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Mekke'den Medine'ye yapılan hicret İslâm'ın yayılması ve Müslüman toplumunun güvenliği açısından bir dönüm noktası olmuştur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Zulüm ve haksızlık karşısında Allah'a hicret eden kimse, Allah'ın rızasına uygun bir davranış içindedir ve Allah ona en güzel mükafatı verecektir”* (Buhârî, 1981, “Cihad”, 45). Bu hadis, savaş ya da zulümle karşı karşıya kalan Müslümanların, güvenli bir yere göç etmeleri gerektiğini ve bu göçün büyük bir ibadet olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

İslâm hukukuna göre bu hak, bütün insanlığın koruması gereken ortak değerlerinin; dinin, canın, aklın, malın, neslin (zarûriyyât-ı hamse'nin) korunmasından ibaret olan, dinin koruma ve sürdürmeyi amaçladığı makâsîdü's-şerîa'(Gazâlî, 1993, 179) kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'de, bir kişinin hayatını kurtarmanın tüm insanlığı kurtarmak kadar kıymetli olduğu ifade edilmektedir (5/32).

Savaş gibi can güvenliği riskinin bulunduğu ve zulüm halinin olduğu durumlarda, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Madde 14 (1) *“Herkesin, sürekli baskı altında tutulduğunda, başka ülkelere sığınma ve kabul edilme hakkı vardır”* (İnsan Hakları Evrensel

Beyannamesi, 1948) ifadesinde belirtildiği gibi göç hakkının hayati varlığın devam ettirilmesi amacıyla ayırım yapılmaksızın kapsayıcılığının bütün insanlar için olduğu belirtilmiştir. Zorunlu göç şartlarında göçmenlerin; göç etme amacı ile yer değiştirme hakkı uluslararası hukukça korunmaya alındığı gibi, ev sahibi ülkelerin de bahsi geçen göçmenlere koruma hakkı sağlamak ile yükümlü olduğu 1951 Cenevre Sözleşmesi Madde 33 (1)' de şu şekilde ifade edilmektedir: “*Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir*” (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi, 1951).

Savaşların inanışlar, etnik köken, kültürel farklılık ve görüş ayrılıkları gibi sebeplerden ötürü gerçekleşmesi durumunda, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 2 (1)'de “*Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir*” (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi,1948) denilmektedir. Buna ithafen kişilerin kendi hak ve özgürlüklerinin gasp edildiği durumlarda göç hakkına meşruiyet doğduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer deyiş ile göç etme hakkı, kişinin sahip olduğu insan haklarını kısıtlayan durumlardan uzaklaşması ve insani çerçevede bir hayat yaşayabilmesi için önemlidir. Göç etme hakkının bir diğer tamamlayıcı hakkı ise neslin devamı ile ilgili olan aile birliği hakkıdır. 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Madde 16 (3)'teki “*Aile, toplumun doğal ve temel birimidir; toplum ve Devlet tarafından korunur*” (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948) şeklindeki cümlesinden anlaşılacağı üzere göç sebebiyle ailesinden uzak düşmüş bir bireyin ailesi ile tekrar bir araya gelerek aile birliğinin sağlanması, toplumun ve devletin sorumluluğunda olan görevlerdir.

İslâm hukukunun karakteristik özelliklerinden biri olan, din, ahlâk ve hukuk bütünlüğü, insan haklarının gaspına ortam hazırlayan savaş hallerinin oluşmasında önleyici ve caydırıcı bir özellik olduğu bir gerçektir. Bu sebeple, insanın iç dünyasındaki hukuki sistem olan vicdanın; doğru-yanlış algısının beslendiği kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'de insani bir hak olan göçle ilgili şöyle buyurulmaktadır: “*Zulme maruz kaldıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri dünyada mutlaka en güzel bir yere yerleştiririz. Ahirette verilecek mükâfat elbette çok daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi.*” (16/41) Dolayısıyla, bu âyetten anlaşılacağı üzere zulmün işlendiği bir ortamdan uzaklaşmak teşvik edilen bir davranıştır. Bu davranışın teşvikinin temelinde, İslâm hukukuna göre, insanın korunması gereken beş değerinin canın, malın, dinin,

aklın, neslin (zarûriyyât-ı hamsenin) ihlal edildiği bir ortamda mutlu olmasının mümkün olmayacağı gerçeği bulunmaktadır. Bir başka âyet-i kerime’de ise: “*Bunun üzerine Lût, İbrâhim’e iman etti. İbrâhim: “Ben, dinimi yaşayabilmem için Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum. Şüphesiz O, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır” dedi*” (Kur’ân-ı Kerim, 29/26) ifadesinin bildirilmesi, insanın inanç ve düşünce şekline otürü herhangi bir baskı ile karşılaşması durumunda, baskıdan kurtulmak amacı ile göç etme hakkına sahip olduğunu bildirmektedir. Ayrıca, göç etme hakkının uygulanması durumunda kişinin sadece maruz kaldığı zulümden uzaklaşmış olmak ile kalmayacağına, aynı zamanda sığınma ve korunma kapsamında refah seviyesinin ev sahibi ülkede artacağına dâir Kur’an-ı Kerim’de; “*Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde barınacak pek çok güzel yer ve maddî-manevî genişlik ve bolluk bulur. Kim de evinden Allah ve Rasûlü’ne hicret etmek niyetiyle çıkar, sonra da hedefine varmadan kendisine ölüm yetişirse, artık onun mükâfatı şüphesiz Allah’a aittir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir*” (4/100) buyurulmaktadır. Hem İslâm hukukuna hem de günümüz hukukuna göre savaş mağdurlarının göç etme hakkı en temel insan hakkıdır. Göç etmek isteyen savaş mağdurlarına güvenli bir ortam sağlamak ev sahibi ülkelerin insani, vicdani ve hukuki görevidir.

3. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Oluşan Zararlar

Savaş mağduriyetinin kapsamı bireysel, aile kurumunda ve toplumsal boyutlarda ele alınmaktadır. Bu bağlamda savaş mağdurlarının göç hakkının engellenmesi ile; sosyal ve psikolojik zararlar, toplumsal çözüm ve entegrasyona verilen zararlar, nesiller arası travma aktarımı, aile birliğine verilen zararlar, toplumsal izolasyonun getirdiği zararların yanı sıra çocuk, kadın ve yaşlı gibi dezavantajlı gruplar özelinde oluşan mağduriyetlerle, toplumsal çatışma fitne tehlikesi gibi birey ve aileleri olumsuz etkileyen pek çok zarar gündeme gelmektedir.

3.1. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Ailelerde Oluşan Sosyal, Psikolojik ve Fiziksel Sağlığa Yönelik Bazı Zararlar

Savaş mağdurları ailelerinden ayrılmanın psikolojik travmasını yaşamaktadır. Bu durum, yalnız ve çaresiz hissetmelerine sebep olmaktadır. Ailelerin beraber göç edebildiği durumlarda ise yalnızlık hissini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra, sevdiklerin kaybı travmayı oluşturan bir diğer durumdur. Göç edemeyen savaş mağdurları yalnızca ailelerindeki değil sosyal çevrelerindeki kayıplar ile de psikolojik olarak başa çıkmak zorunda kalmaktadır (Ünsal,

2022, s. 87-90). Savaşın oluşturduğu psikolojik kayıp bireyi, bireylerin oluşturduğu aileyi ve ailelerin oluşturduğu toplumu bir silsile şeklinde etkilemektedir. Göç etme hakkının engellenmesi kişide aidiyet besleyememe ve umutsuzluk duygularına yol açmaktadır. Toplumsal dayanışma da bireydeki aidiyetsizlik duygusu sonucu zarara uğramaktadır. Stres ve anksiyete durumu, dayanışmanın bulunmadığı savaş ortamında artmakta ve bununla birlikte, korku ile güvensizlik hissiyatı şiddetlenmektedir (Ekici & Tuncel, 2015, s. 12). Zulüm altında yaşayan bireyler ve aileler arasında gerçekleşen toplumsal çatışmaları güvensizlik hali körüklemektedir. Savaş mağdurlarının göç etme hakkı engellenerek zorla bir yerde tutulmaları, mağdur ailelerin içsel bir huzursuzluk yaşamasına ve toplumun geniş kesiminde sosyal huzursuzluğa neden olmaktadır. Bu durum, psikolojik iyi halin bozulmasına sebebiyet vermekte ve savaş mağdurları çaresizlik ve adaletsizlik duyguları hissetmektedir. Bu duyguların bulunduğu toplumda dayanışma azalmaktadır (Karamızrak & Karaca, 2018, s. 161). Ayrıca, savaş mağdurları çaresizlik durumunda şiddete eğilimli hale gelmektedir. Aile içi şiddet durumlarının görünürlüğü artmaktadır. Dolayısıyla göç/hicret etme hakkının engellenmesi durumunda, savaş mağdurları toplum içerisinde adaletsizliklere karşı isyan etmektedir. Bu durum genel olarak, sadece bireyleri değil, toplumun genel düzenini bozacak nitelikte olmaktadır.

Savaş ortamında sosyal becerilerin zayıflaması ve topluma uyum problemlerinin oluşması psikolojik iyi halin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Savaş durumunda topluma uyum güçleşmekte ve kişi kendini dışlanmış hissetmektedir. Bunun yanı sıra, mevcut akıl ve ruh sağlığındaki problemler daha da şiddetlenmektedir (Arslan vd., 2023, s. 165). Ayrıca göç edebilen savaş mağdurlarında da toplumsal uyum problemleri gözlemlenmektedir. Dil, kültür, görgü ve yaşam tarzındaki farklılıklar kişide yabancılaşma hissine neden olmaktadır. Göç toplumu ile yerel halk arasındaki sosyal uyum eksikliği her iki toplumun psikolojik iyi halini olumsuz etkilemektedir.

Savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi sonucu ortaya çıkan bir diğer sorun ise fiziksel sağlık sistemine erişim sorunudur. Savaş bölgelerinde sağlık sistemi zarara uğramaktadır. Sağlık tesisleri hasar görmekte, sağlık personeli ve tıbbi ekipman yetersizliğe ortaya çıkmaktadır. Savaş bölgesinden göç edememe durumu, kişilerin yetersiz sağlık hizmeti sağlanan ortamda yaşamlarına devam ettirmelerine sebep olmaktadır (Teyyare & Sayaner, 2017, s. 446). Sağlık sistemine erişim yaşlı, engelli, çocuk, kronik hastalardan oluşan dezavantajlı gruplar için hayati önem taşımaktadır. Göç hakkı kısıtlanan dezavantajlı gruplar,

gereken tıbbi müdahaleye erişim sağlayamamakta ve bu sebeple, dezavantajlı gruplarda can kaybı riskini arttırmaktadır.

Sağlık sistemine erişim problemi yalnızca bireylerin sağlığını değil toplumsal sağlığı da olumsuz etkilemektedir. Savaş ortamında salgın hastalıklar, hijyenik olmayan ortamda bulunma, ilaç eksikliği ve sağlık kurumlarının işlevini yerine getiremeyecek durumda olması sebepleri ile oluşmaktadır (Aydoğan & Metintaş, 2017, s. 40). Bu durum, göç edemeyen savaş mağdurları arasında can kaybının artmasına sebep olmaktadır. Sağlık hizmetinin sunulmadığı savaş ortamında yanlış müdahale ve uygunsuz tıbbi gereçlerin kullanılması durumu görülmektedir.

3.2. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Karşılaşılan Ekonomik Zararlar

Toplumun yeniden inşası, savaş hali devam ettikçe mümkün değildir. Savaş durumunda yerel kaynakların tükenmesi ve insani yardımın yetersiz olması sonucunda toplumdaki ekonomik mağduriyet artmaktadır (Teyyare & Sayaner, 2017, s. 438). Savaştan ötürü, insanların temel gereksinimlerini gören konut, okul, sağlık ocağı, hastane, yaşlı bakım evi ve rehabilitasyon merkezleri gibi kurumlar zarar görmektedir. Bu bağlamda, toplumda güvensizlik ve yoksulluk oluşmaktadır.

Öte yandan gerek ulusal gerekse uluslararası savaşan ülkelerin ekonomileri olumsuz etkilenmektedir. Savaş ülkelerinde işsizlik artmakta ve ticaret, bankacılık, tarım sektörleri durmaktadır. Emek piyasasında işçi ve iş imkânları azalmaktadır. Bu durumda, üretim ve tüketim ekonomisi zarar görmektedir. Bu ülkelerde ekonomik çöküş, üretimin olmaması ve yerel kaynakların tükenmesi sonucunda meydana gelmektedir. Dolayısıyla, savaş bölgesinde kalan ve göç etme hakkını kullanamayan mağdurların ekonomik çöküşten etkilenmemeleri kaçınılma hale gelmektedir (İnce, 2019, s. 2589). Savaş ortamında ekonomi denetlenemez. Bu sebeple, fahiş fiyat artışı ile karaborsada satış ekonomisi oluşmaktadır (Tekir, 2016, s. 56). Ayrıca, savaş ülkelerinde ekonomik istikrar bulunmamakta ve ülkenin ekonomik devamlılığı dış ekonomilere bağımlı hale gelmektedir. Bu ekonomik çöküş, savaş bölgesinde kalan mağdurları açlık durumu ile yüz yüze bıraktığı gibi ülkeyi de insani yardımlara muhtaç hale getirmektedir. Savaş sonrasında da ülke, kendini kalkındırana kadar dış yardımlara bağımlıdır. Göç etme hakkının engellenmesi yalnızca savaş ülkelerini değil, göç alan ülkelerin de ekonomisini olumsuz etkilenmektedir. Savaş sebepli çoğu göç, sınır komşusu ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Bu iki ülke arasındaki ticari antlaşmalar ve ithalat-ihracat durumu savaş

dolayısı ile birçok zarara uğramaktadır (Selvi, 2018, s. 118). Sonuç olarak savaş, ulusal ve uluslararası ekonomik çöküşe sebep olmaktadır. Savaş mağdurlarının göç edememeleri durumunda bu olumsuz durumlardan etkilenmemesi mümkün değildir.

3.3. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Toplumsal Çözüm ve Entegrasyona Verilen Zararlar

1951 Cenevre Sözleşmesi'nde "*ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korunmasından yararlanmak istemeyen kişi*" mülteci olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2009, s. 43). Mülteciler savaştan kaçmak için çoğunlukla sınır ülkelere göç etmektedir. Bu bağlamda, iltica ülkesi ile menşe ülkesindeki kültürel fark sosyal entegrasyonu zorlaştırmaktadır (Cebeci, 2015, s. 135). Öte yandan savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellendiği durumlarda ise, kişi toplumsal dayanışmadan uzak bir ortamda hayatını devam ettirdiği için savaş ülkesindeki toplum ile de sorunlar yaşamaktadır. Savaş mağdurlarının deneyimlediği kişilik karmaşası aynı şekilde göç etme hakkının kullanamayan savaş mağdurlarını da etkilemekte olup, bahsi geçen mültecilerin sosyal uyum sağlayamaması ve ailelerinden ayrı kalması sebebi ile oluşan sosyal destek eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, mülteciler kimliklerini ve değerlerini sorgulamaya başlamaktadır. İkamet ülkesi fark etmeksizin savaş mağdurları ailede öğrenilen kültürel değerlere karşı yabancılaşma yaşamaktadırlar.

Sığınmacılar ise, bir ülkeye ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve gerekli sığınma talebi başvurusunun yanıtlanmasını bekleyen kişiler olarak nitelendirilmektedir (IOM, 2009, s. 49). Sığınmacının aile bireyleri ile kurmuş olduğu bağ ve ailenin işlevini belirleyen gelenek ve göreneklere dair tutumu göç sebebi ile değişime uğramaktadır. Söz konusu kültürel değişim, göç etme hakkından mahrum kalan aile bireyleri ile olan ilişki çerçevesinde, bireyin aile ile, ailenin de menşe ülkedeki ve ev sahibi ülkedeki toplum ile olan sosyal ilişkilerinin zedelenmesine sebep olmaktadır (Güloğlu & Yaşar, 2023, s. 575-578).

Ülkelerde mültecilere dair ön yargı olması, mültecilerin hayatlarını zorlaştırmaktadır. Bahsi geçen ülkeler, göç politikalarında değişiklik yaparak, ülkedeki mülteci karşıtlığına temel hazırlamaktadır. Bu çerçevede, göç edemeyen savaş mağdurları ile göç edebilen aile üyeleri arasındaki sosyal dayanışma zedelenmekte ve iltica ülkesine yerleşen savaş mağduru dışlanmayı daha şiddetli hisseder hale gelmektedir. İltica ülkelerindeki yerel halkın savaş

mağdurlarını dışlama eğilimi, mültecilerin ihtiyaçlarını uluslararası yardımların ulaşmasından önce iltica ülkesinin kendi kaynaklarından karşılamasından doğmaktadır. Bu yüzden, mülteciler ve yerel halk ile ortaklaşa kullanılan kaynaklar, toplumlararası ayrışmaya sebebiyet vermektedir. Ayrışma, kaynakların dağıtılmasında öncelikli hakka kimin sahip olduğu tartışmasından ötürü oluşmaktadır. Bu bağlamda, dile getirilen yerel çözüm önerileri etkinliğini kaybetmektedir. Eşitsizlik duygusunun şiddetlenmesi, mülteciler ile yerel toplum arasındaki sosyal uyumu zorlaştırmaktadır. Mülteciler dışlanma, yabancılaşma, zorbalık ve ötekileştirme gibi ayrıştırıcı davranışlara maruz kalmaktadır. Bahsi geçen ayrışmanın önlenmesi ve toplumsal entegrasyonun sağlanabilmesi için, kültürel etkileşim ve göç haline dair farkındalık artışı gerekmektedir (Cebeci, 2015, s. 135-137).

Bunun yanı sıra, bir ülkenin kabul ettiği mülteci sayısını kısıtlaması, diğer ülkelere olan göç akımını etkilemektedir. Arakan Etnik Soykırımı örneğinde; Bangladeş alabileceği en yüksek sayıda mülteci kapasitesine ulaştığını sebep göstererek göç alımını kısıtlamıştır. Bu durumda mülteciler, Malezya ve Tayland'a göç etmiştir (Nemoto, 2005, s. 6). Malezya ve Tayland gibi ülkelerin yerel kaynakları artan mülteci sayısından ötürü etkilenmiştir. Uluslararası ekonomi ve iş birliği bu bağlamda da göç etme hakkının engellenmesinden ötürü zedelenmiştir (Koçancı & Namal, 2017, s. 237).

3.4. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Nesiller Arası Travma Aktarımı

Göç etme hakkının engellenmesinin sosyal ve psikolojik zararlarından biri de nesiller arası travma aktarımıdır. Nesiller arası travma mültecilerde sosyal izolasyonu tetiklemektedir. Savaş mağduru ailelerin aile birliğine uygun olarak göç etme hakkını kullanamamaları (yalnızca ailenin bazı bireylerinin göçü gerçekleştirilmesi) ailenin her bir bireyinde psikolojik travma oluşturmaktadır. Çocukların psikolojisi, bakım verenlerinin taşıdığı psikolojik travmalardan etkilenmektedir. Savaş ülkesinden ayrılamayan ailelerde, savaş süresince çatışma ortamında bulunan çocuklar gelişim sürecinde, davranışsal becerileri ailedeki stres ve anksiyeteyi gözlemlene ve aynalama yöntemleri ile edinmektedir. Bu bağlamda, nesiller arası travmada çocuk aile bireylerinde gözlemlendiği stres, anksiyete, yalnızlık ve can güvenliği korkusunu içselleştirmektedir (Derin, 2020, s. 51). Çocuklar, savaşın sağlıklı iletişim kurmaya uygun ortamı zedelemesi sonucunda sosyal izolasyona maruz kalmaktadır. Bu bağlamda, çocukların iletişim becerilerini zayıflatmakta, çocukta kaygı ve güven eksikliği belirlemekte ve her an kendini tehdit altında hissetme durumu ortaya çıkmaktadır (Erden & Gürdil, 2009, s. 2).

Güven ortamından yoksun büyüyen çocuklarda anksiyete ve stres bozuklukları geliştirmektedir. Savaş ortamından göç etme hakkını kullanamayan çocuklar, nesiller arası travma aktarımı sonucu çocuk hem kendi travmasını hem de aile fertlerinin travmasını deneyimlemektedir. Bu durumda çocuk, stres ve anksiyete gibi duygularla başa çıkmayı öğrenememektedir (Eroğlu, 2020, s. 99). Ebeveynlerin psikolojik savaş travmaları taşıyor olmaları, çocuklarına rol model olmalarını zorlaştırmaktadır. Rol model eksikliğinde çocuk, kriz anı davranış kalıplarını sağlıklı davranış kalıpları olarak benimsemektedir. Bu şekilde, ebeveynin savaştan ötürü bozulan psikolojik iyi hali çocuğa da aktarılmaktadır. Anlaşılacağı üzere, çocuğun ve aile bireylerinin güvenlik tehlikesi barındıran savaş ortamlarında bulunmaları ve göç edememeleri çocukların anlık ve uzun soluklu olarak tutum ve davranışlarına zarar vermektedir (Altun & Arıkm, 2022, s. 81). Bütün bu zararlar özellikle İslâm hukukundaki neslin korunması ilkesini ihlâl etmekte birey, aile ve toplumların varlığı ve geleceği açısından tehlike arz etmektedir.

3.5. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Aile Birliğine Verilen Zararlar

Zorunlu göç durumunda aile bireylerinin sığınma amacı ile başka ülkelere dağılması, aile birliğinin bozulmasına yol açmaktadır. Ailenin bir arada göç edememesi, göç sürecinde aile bireylerinden bazılarının canlarını kaybetmesi veya göç edemeyecek duruma gelmesi nedenleri ile zorlaştırmaktadır. Birincil bakım verenlerin vefatı durumunda geride kalan çocukların göç sürecini tamamlamaları çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Anne-çocuk ilişkisinin savaş dolayısı ile zedelenmesi, çocukların fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemektedir. Göç etme hakkının engellenmesi ise çocukların aile bireylerinden ayrı kalarak çifte dezavantajlı konuma düşmelerine sebep olmaktadır. Refakatsiz çocuklar, insan kaçakçıları tarafından suistimale açık hale gelmektedir. Anne ve çocuğun beraber olup babanın bulunmadığı durumda ise, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak anneye kalmaktadır. Bu durumda anne, cinsel istismar, taciz ve tecavüzü kabullenmek zorunda kalmakta ve aile içi şiddete hedef olabilmektedir (Hacer & Çebi, 2022, s. 802-803).

Bunun yanı sıra, aile bireylerinin göç etme hakkını kullanamaması ve çatışma bölgesi dahilinde yaşamında devamı için zorla yerinden edilmeleri aile içi iletişim eksikliğine yol açmaktadır (Türkleş vd., 2013, s. 161). Aile bireylerinin birbirlerinden haber alamaması ve ortak bir fiziki ortamda bulunamamaları aile birliğini zedelemektedir. Bu zedelenme, iletişim eksikliğinin doğurduğu ailedeki sorumluluk ve rol paylaşımındaki değişimlerden

kaynaklanmaktadır. Göç etme hakkının kullanılmadığı durumlarda savaşın olumsuz etkilerinden ötürü aile fertlerinin rollerinde değişimler olmakta ve bireylerin psikolojileri olumsuz etkilenmektedir. Savaş ortamında, baba ailesini koruyamadığını ve onların temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını düşünmekte, anne ise çocuklarına ve eşine iyi bakamama suçluluğu geliştirmektedir. Bu durumdaki ebeveynlerde umutsuzluk hali baş göstermekte ve aile bireyleri kendilerini yetersiz gördükleri için kendilerini aileden soyutlamaktadır (Aktaş, 2016, s. 7-13).

3.6. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesi Sonucunda Zorunlu Yer Değiştirme ile Toplumdan İzolasyon

Göç etme hakkının her bir aile bireyi tarafından kullanılmadığı durumlarda, aile birliği dağılmaktadır. Dağılan aile birliği sonucu göç etmeyi başarmış savaş mağdurunun iltica ülkesinde karşılaştığı kültürel farklılıklar sosyal izolasyona sebep olmaktadır. Bu izolasyon göç etme hakkı engellenen aile bireylerinin eksikliğinde sosyal dayanışmanın azalması ile şiddetlenmektedir. Aile birliğini koruyamamış mülteciler, toplumsal uyum sürecinde zorlanmaktadır. Bu durumda, sosyal dayanışma eksikliğini psikolojik travma, dil bariyeri, kültürel farklılık ve güvensizlik hissi sebepleri ile aşamamaktadırlar (Cebeci, 2015, s. 150-151). Sığınmacının toplumdan izole hissetmesinin bir diğer nedeni ise iltica ülkesinde rastladıkları karşılanma tutumudur. Sosyal izolasyon, mültecilerin toplum bireyleri tarafından istenmediklerini hissetmeleri ve toplumun mülteci karşıtı davranışlar sergilediği durumlarda şiddetlenmektedir (Türker & Tokur, 2019, s. 376).

İltica ülkelerinin sığınmacıları ülke sınırında bekletmesi veya geri çevirmesi vatansızlık durumunu oluşturmaktadır. Bu kişiler toplumun gözünde damgalanmaktadır. Mülteciler, ülkeye geç kabul edildiklerinde ise ayrımcılığa uğramış hissetmektedir. Bu bağlamda, ilerleyen süreçteki sosyo-kültürel entegrasyon süreci zedelenmektedir. Savaş mağdurlarının ayrımcılığa maruz kalmaları farkındalık artırıcı eğitimler ile önlenebilmektedir. Eğitimler, iki toplum arasındaki anlayışı güçlendirmekte ve toplumsal izolasyonun olumsuz etkileri azaltmaktadır (Kocadaş, 2021, s. 27-31).

Göç etme hakkının kullanılmadığı durumlarda savaş mağdurları, çatışma bölgesi içerisinde zorunlu yer değiştirme durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumda, savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi, insani yardım krizlerine ve yaşam koşullarının yetersizliğine yol açmaktadır. Temel yaşam gereksinimleri savaş ve çatışma bölgelerinde karşılanamamaktadır. Abluka durumunda, yerinden edilmiş bireyler insani yardımlara

erişememektedir. Bunun yanı sıra, gıda, temiz su, barınma ve tıbbi yardım kaynaklarının tükenmesi kıtlık halini oluşturmaktadır (Arı, 2023, s. 17). Yaşlı ve engelli gibi dezavantajlılarda can kaybı riski daha da artmaktadır.

3.7. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesinin Çocuklar Üzerindeki Zararları

Savaş durumunda çocukların eğitime erişim, güvenli bir yaşam sürme ve psikolojik iyi halin sağlanması konularında tehlike oluşmaktadır. Çatışma bölgelerinde bulunan çocukların eğitimleri aksamaktadır. Okul, kreş ve ana sınıfları gibi erken çocukluk dönemi eğitimi veren kurumlar zarar görmektedir (Bilgin, 2014, s. 146). Göç etme hakkını kullanamayan çocuklar, eğitime erişim şanslarını tamamen kaybetmektedir. Savaş halinin uzun süreli olması durumunda ise, menşe ülkedeki eğitim kurumlarının sürdürülebilirliği için gereken lojistik (binalar ve eğitimde kullanılan sıra, tahta gibi fiziki materyaller) ve personel (öğretmenler) kaynaklarının yenilenebilirliği ortadan kalkmakta ve eğitimsiz nesiller yetişmektedir (Koroğlu & Dural, 2020, s. 16). Bu durum, ilerleyen süreçte eğitimsiz ebeveyn sayısının artmasına da yol açmaktadır.

Göç etme hakkının engellenmesi, çocukların can güvenliği riski taşımalarına, korku ve anksiyeteye maruz kalmalarına ve suistimale açık konuma düşmelerine sebep olmaktadır. Çocukların bombalama ve ateş altında kalması, çatışma gruplarına katılmaları için baskıya maruz bırakılmaları fiziki ve ruhsal güvenliklerini riske atmaktadır. Bununla birlikte göç edememe çaresizliği yaşayan çocuklar; insan ticareti, cinsel istismar ve fiziki suistimal niyeti taşıyan kişiler tarafından hedef alınmaya açık hale gelmektedir (Karanfiloğlu, 2019, s. 109-110).

Savaşın korkunç iç yüzüne maruz kalan çocuklar, yaşadıkları travmalar sonucu travma sonrası stres bozukluğu geliştirmeye eğilimli hale gelmektedir. Bu çocuklarda, öfke nöbetleri, kronik üzüntü ve umutsuzluk hali görülmektedir. Travmadan ötürü çocuklar herhangi bir olayda tetiklenebilmekte ve değişken duygusal durumlar geliştirmektedir. Ayrıca travma sonrası stres bozukluğu yaşayan çocuk, uykusuzluk ve kronik anksiyete özellikleri taşımaktadır. Aile ile olan iletişimi zedelenmekte ve güven problemleri geliştirmektedir. Bu bağlamda, çocuğun sağlıklı iletişim kurma yetileri de zayıflamaktadır (Erden & Gürdil, 2009, s. 2).

3.8. Göç Etme Hakkının Engellenmesinin Kadınlar Üzerindeki Zararları

Göç edemeyen savaş mağduru kadınlar, güvensizlik, yalnızlık ve şiddet görme riski ile karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, savaş mağduru kadınların fiziksel ve psikolojik zarara uğraması kaçınılmazdır. Kadınların, güven ortamı eksikliğinde cinsel şiddet, istismar ve sömürüye maruz kalma tehlikeleri artmakta ve insan ticaretinin kurbanı olmaya açık hale gelmektedirler. Aile bireylerinden de ayrıldıkları durumlarda, hukuki korumanın ve güvenliğin varlığından söz edilemeyen savaş ortamında bulunan kadınların dezavantajlılık seviyesi artmaktadır (Cankurtaran & Albayrak, 2019, s. 14).

Göç edemeyen kadınlar yalnızlık duygusu çekmekte ve psikolojik iyi halleri olumsuz yönde etkilemektedir. Aile birliğinin bozulması, kadınlarda sosyal izolasyona sebebiyet vermektedir. Bu izolasyon yalnızca kadınların sevdiklerini kaybetmeleri ile sınırlı olmayıp, bakım veren durumunda oldukları kişiler ile tek başlarına ilgilenme sorumluluğunu üstlenmelerine nedeni ile de oluşmaktadır (Buz, 2006, s. 32).

Sosyal dayanışmanın mevcudiyetini kaybettiği savaş ortamında kadınlar duygusal ve sosyal destek alma imkanlarını yitirmektedir. Çatışma alanlarında kalan kadınlar, savaştan ötürü mağdur olmakta ve aile bireyleri tarafından aile içi şiddet ve sömürüye açık hale gelmektedir (Cankurtaran & Albayrak, 2019, s. 12). Stres ve anksiyetenin yüksek olması aile bireylerinin psikolojilerinin bozulmasına neden olmaktadır. Psikolojisi bozulan aile bireyleri, yaşadıkları gerginlikleri kadınlara yansıtarak aile içi şiddet uygulamaktadır. Bu durumda kadınlar, çifte dezavantajlı konuma düşmektedir. Korku halinin sürekli olduğu bu ortamlarda hayatlarını sürdüren savaş mağduru kadınlarda, çocuklarda görüldüğü gibi, travma sonrası stres bozukluğu riski artmaktadır (Buz, 2006, s. 33).

3.9. Savaş Mağdurlarının Göç Etme Hakkının Engellenmesinin Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Zararları

Dezavantajlı grup, mağdurlar arasında belirli özelliklerinden ötürü (cinsiyet, yaş, fiziksel, zihinsel ve psikolojik ihtiyaçlara dair hassasiyetler gibi) insani yardıma daha fazla ihtiyacı bulunan ve bu ihtiyaçlar bağlamında özel yardım politikalarının kapsamında bulunan savaş mağdurlarının oluşturduğu grup olarak nitelendirilmektedir (Kuran vd., 2020, s. 1). Yaşlıların ve engellilerin bedensel güçlerini zamanla yitirmelerinden ötürü güvenli alanlara göç etmesi zorlaşmaktadır. Bu yüzden, savaştan ötürü oluşan fiziksel zararlardan kendilerini korumaları da güçleşmektedir (Hugman vd., 2004, s. 147-148). Bir diğer ifade ile hareket kısıtı

olan, düzenli muayene ve hekim kontrolüne ihtiyaç duyan yaşlı, kronik hasta ve engelliler, savaşın getirdiği zararlarla çifte dezavantajlı konuma düşmektedir (Taşçı & Kahraman, 2021, s. 520-521).

Sağlık kurumlarına erişim, dezavantajlı gruplar için temel yaşam gereksinimi niteliği taşımaktadır. Çünkü, yaşlı ve engelli bireyler düzenli sağlık hizmetine ihtiyaç duymaktadır. Yaşlıların bu ihtiyacı, yaşamlarına belirli bir kalitede devam edebilmeleri için tıbbi yardıma olan gereksinimlerinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, engelli bireylerin fiziki, zihinsel ve ruhsal bakımları sağlık kurumlarının kontrolü dahilinde gerçekleştirilmektedir. Savaş ortamlarında ise sağlık kurumlarına erişim güçleşmektedir. Bunun yanı sıra, sağlık olanaklarına erişmek için gerçekleştirilen göçte, dezavantajlı gruplar önceliklendirilmelidir. Bu çerçevede, savaşın sağlık kurumlarına verdiği zarar, göç etme hakkını kullanamayan dezavantajlı grupların can güvenliğini doğrudan riske atmaktadır (Çakır & Atalay, 2020, s. 173).

Aile birliği ve işleyişi, dezavantajlı grupların göç etme hakkının engellenmesinden olumsuz etkilenmektedir. Yaşlılar, ailedeki bilgi ve manevi destek kaynağı olma işlevlerini ayrı düşme ve can kaybı gibi sebepler ile yerine getirememektedir. Bu durum, aile kurumunda gerçekleşen gelenek ve kültür aktarımını aksatmaktadır. Çocuklar büyükanne ve büyükbabalarından kültürel değerlerini öğrenmeye fırsat bulamamaktadır. Bu sebeple, kendi kültüründen kopuk bireyler olarak yetişmektedirler (Demir, 2018, s. 213).

4. Savaş Koşullarında Uluslararası Yardım ve Mülteci Hakları Politikalarının Savaş Mağdurlarına Etkisi

Savaş durumunda sivillerin yaşadığı mağduriyetinin önlenmesinde uluslararası yardım ve mülteci hakları politikalarının etkileri; uluslararası koruma, uluslararası yardım, yeniden entegrasyon ve yerel çözümlerin tüketilmesi konularınca göç etme hakkı ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

4.1. Savaş Koşullarında Uluslararası Korumanın Savaş Mağdurlarına Etkisi

Uluslararası koruma temelini 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen mülteci haklarından ve bu haklara istinaden ülkelere atfedilen yükümlülüklerden almaktadır. Bu kapsamda, sığınmacı olmak için gerekli koşullar ve mültecilik ile gelen haklar uluslararası hukuk çerçevesinde koruma altına alınmıştır. Savaş mağdurlarına dair politika oluşumunda ülkelerin yükümlülükleri uluslararası mülteci hukukunda kesinleştirilmiştir. Geri gönderme veya iade etmeme ilkeleri, ülkelerin savaş mağduru kişilere karşı hukuki yükümlülüğü

bulduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, hukuki temsil hakkı ile olumsuz sonuçlanan sığınma taleplerine temyiz hakkı, sığınma başvuru sürecinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu haklar, mültecilerin ev sahibi ülkede yaşamlarını resmi ve hukuken kayıtlı bir şekilde sürdürebilmeleri için koruyucu haklardır (Eren, 2023, s. 775).

Ülkeler arası göç protokollerinin uygulanabilirliği ancak; uluslararası örgütlerin tarafsızlık ilkesi ile yönetilmesi ve faaliyetlerini sürdürmesi ile başarılmaktadır. Tarafsız göç transit merkezlerinin kurulması, sığınmacıların göç sürecinde can güvenliği riskinin azalmasına ve insan ticareti/istismarı gibi durumlarla karşılaşmalarını önlemede etkilidir (İçduygu & Aksel, 2012, s. 17). Göç sürecinin yanı sıra göç sonrası süreçte de uluslararası korumanın etkisi devam etmektedir. Uluslararası sosyal uyum politikalarının kapsamını; sığınmacıların yerel toplum ile aynı eğitim sistemine dahil olması, sağlık hizmetlerine erişim haklarına sahip olması, istihdama katılıp ekonomide emek gücü oluşturması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bahsi geçen politikaların sonucunda sığınmacıların, topluma uyumlu bireyler olarak kazandırılmaları ve oluşabilecek sosyal ayrımcılığın önlenmesi amaçlanmaktadır (Özgüler, 2018, s. 4).

Savaş durumunda göç etme hakkının engellenmesi ile savaş mağdurları uluslararası korumadan faydalanamamakta bu bağlamda, uluslararası hukukun ihlali gerçekleşmektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde baskı ve zulme uğrayan herkesin sığınma talebinde bulunmakta ve göç etmekte özgür olduğu açıkça belirtilmiştir (Baysa, 2016, s. 39). Dolayısıyla savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi, sözleşmedeki yükümlülüklerin hiçe sayılması anlamına gelmektedir. Savaş mağdurlarının sığınma talebinin reddedilmesi, geri gönderilmeleri ve iade edilmeleri de 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin hukuki ihlali kapsamındadır (Güner, 2016, s. 217). Göç edemeyen savaş mağdurları insani yardımlardan yararlanamamakta, vatansızlık tehlikesi yaşamakta, şiddet, istismar ve sömürüye maruz kalmaktadır (Ciğer, 2016, s. 73). Bu bağlamda hem İslâm hukukunun hem de uluslararası hukukun tanıdığı özgürlük, güvenli bir yaşam sürme, onurlu yaşama hakları ihlal edilmiş olmaktadır.

4.2. Savaş Koşullarında Uluslararası Yardımın Savaş Mağdurlarına Etkisi

Uluslararası yardımın amacı savaş ortamında bulunan insanlara anında destek sunmaktır. Uluslararası yardım, savaş mağdurlarının hayatta kalabilmesi için çok büyük önem arz etmektedir. Uluslararası yardımın gıda, giyim, barınma, eğitim ve tıbbi malzeme yardımı gibi geniş bir kapsamı bulunmaktadır. Uluslararası insani yardımlar savaş mağdurlarının iyi halini sağlamak amacı ile hem menşee hem de iltica ülkesine sağlanmaktadır. Savaşın uzun sürmesi durumunda uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan yardımın miktarı gün geçtikçe

azalmakta ve sığınmacıların bakımı iltica ülkesinin yükümlülüğü haline gelmektedir (Selvi, 2018, s. 295).

Uluslararası yardım ev sahibi ülkelere de iletilmektedir. Buradaki amaç, ev sahibi ülkenin kendisini savaş mağdurlarına yardım konusunda hazırlamasına olanak tanımaktır. Ev sahibi ülkelerde bulunan personelin yetiştirilmesi ve fonlanması da uluslararası yardım kapsamında değerlendirilmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, insani yardım personellerini şiddet ve istismarı tespit etme, kişi ve aile bazlı ihtiyaç analizleri yapma, dezavantajlı gruplara yaklaşım tarzı ve psikososyal destek sağlama gibi konularda eğitmektedir (Aydemir & Keskin, 2017, s. 1465-1466). Bahsi geçen kuruluşlar ev sahibi ülkede temsilcilikler açmakta, sığınmacıların psikolojik destek alabilmeleri için klinikler kurmakta, kadın koruma evleri gibi dezavantajlı gruplara yönelik konaklama yerlerinin tesisinde rol almaktadır (Kahraman & Tanyıcı, 2018, s. 255). Özetle, uluslararası yardım göç öncesinde, sırasında ve sonrasında savaştan etkilenen mültecilerin iyi halinin sağlanması için elzemdir.

4.3. Savaş Koşullarında Yeniden Entegrasyonun Savaş Mağdurlarına Etkisi

Uluslararası koruma politikaları kapsamında değerlendirilen entegrasyon, sığınmacının ev sahibi ülkedeki toplum ile uyum halini sağlaması olarak tanımlanmaktadır (Al-Hamad vd., 2024, s. 6). Ev sahibi ülkeye veya transit ülkeye kalıcı olarak yerleşmeyi tercih etmeyen sığınmacıların menşe ülkelerindeki işlerine, ailelerine, çevrelerine ve kendi toplumuna güvenli bir şekilde dönmesi ve hayatının işlevsel olarak devam etmesi yeniden entegrasyondur (IOM, 2009, s. 65).

Ekonomik yeniden entegrasyon, menşe ülkesine dönen kişinin istihdam edilmesi, mesleki eğitim olanaklarına erişebilmesi, iş yeri açmak gibi girişimcilik faaliyetlerine katılabilmesi sonucunda ekonomik bağımsızlığını kazanması olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik yeniden entegrasyondaki amaç, kişinin kendisine ve ailesine uluslararası kuruluşların insani yardımlarına muhtaç olmadan ekonomik olarak yetebilmesidir. Sosyal yeniden entegrasyon ise kişinin sosyal bağlarını menşe ülke toplumu ile tekrar kurması, toplum ile ilişkilerinin güçlenmesi ve sosyal dayanışmanın kuvvetlenmesine yönelik uyum sürecine denilmektedir (IOM, 2009, s. 66). Sosyal yeniden entegrasyondaki amaç, aynı toplumun parçası olan göç eden ve göç edemeyen bireylerin birbirleri ile olan sosyal bağlarını pekiştirerek savaş sonrası menşe ülkenin sosyal olarak kalkınmasını sağlamaktır.

Ev sahibi ülkenin kültürüne uyum sağlamış sığınmacıların menşe ülkelerine dönmeleri durumunda karşılaşılabilecekleri kültürel farklılaşma, dil bariyeri, gelenek ve göreneklerin değişmesi veya gelenek ve göreneklere yenilerinin eklenmesi gibi toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılmasını amaçlayan uyum haline ise kültürel yeniden entegrasyon denilmektedir (IOM, 2009, s. 66). Ekonomik yeniden entegrasyonun sağlanabilmesi için öncelikle savaş mağdurlarının göç ettikleri bölgelere güvenli şekilde geri dönebilmeleri gerekmektedir. Kişilerin ekonomik hayata katılarak bireysel ve toplumsal kalkınmayı sağlayabilmeleri için savaş döneminde ülkeye getirilen abluka ve ambargoların, ithalat ve ihracat sınırlamalarının kaldırılması ve mesleki eğitim kurumlarının işlevsel durumda olmaları gerekmektedir (Lotfi & Porsuk, 2021, s. 1049). Bu bağlamda, yeniden entegrasyonun desteklenmesi, savaş mağdurlarının savaş sonrasındaki iyi ekonomik, sosyal ve kültürel iyi hallerini sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır.

4.4. Savaş Koşullarında Yerel Çözümlerin Tüketilmesinin Savaş Mağdurlarına Etkisi

Yerel kaynaklarca ve toplum tarafından savaş ortamında meydana gelen ihtiyaçların karşılanmasına yerel çözüm üretimi denilmektedir (Hovil & Maple, 2022, s. 240). Yerel çözümler anlık ihtiyaçların karşılanmasında etkilidir. Uzun süreli gereksinimlerin giderilmesinde ise yerel kaynakların tükenmesi problemi söz konusudur. Savaş ülkeleri yerel çözümlerin tüketilmesi ve savaş sebebiyle yeni gereksinimlerin doğması durumunda insani yardımlara muhtaç hale gelmektedir. Bu bağlamda, yerel çözümlerin tükendiği noktada toplumda psikolojik, ekonomik ve sosyal gereksinimler karşılanamaz hale gelmektedir (Akman, 2016, s. 458).

Sosyal uyum, yerel çözümlerin tükenmesi ile zarar görmektedir. Bu çerçevede, toplumsal ayrışma, mağduriyet durumunda kısıtlı kaynak paylaşımından oluşmaktadır. Yerel kaynakların yetersizliği durumunda, toplumsal sürdürülebilirlikten önce bireysellik ön plana çıkmaktadır (Aykaç, 2020, s. 86). Bunun yanı sıra toplumdaki sosyal uyum, erozyona uğramaktadır. Kaynakların yetersizliğinde toplum içi güven ve dayanışma bağları artan stres, korku ve anksiyeteden ötürü yıpranmaktadır. Bu sebeple, toplumsal birliği esas alan yerel çözümlerin uygulanabilirliği de azalmaktadır (Daamen & Doomernik, 2014, s. 558).

Uluslararası kurum ve kuruluşların sağladığı insani yardım yerel kaynakların yenilenmesinde etkilidir. Ülkenin devamlılığını yerel kaynaklarını tamamen tüketilmesi ve dış yardımlara abluka ve ambargo uygulanması tehlikeye atmaktadır. Uzun süreli savaş ve yerel

kaynakların tamamen tüketilmesi ise ülkeyi dış kaynaklara bağımlı hale getirmektedir. Bu bağlamda, ekonomik bağımlılık savaş sonrası dönemi de etkilemektedir. Kaynaklarını sonuna kadar kullanan savaş ülkesi, savaş sonrasında ekonomisini yenilemeye güç bulamamaktadır (Harunoğulları, 2021, s. 57).

5. Savaş Mağduriyetini Önleyici Çözüm Önerileri

İslâm dinine göre, savaş mağdurları İslâm hukukunun sosyal koruma anlayışı kapsamında değerlendirilir. Tevhid ilkesi, ahlâkîlik ilkesi, mülkiyet ilkesi, adalet ilkesi, kardeşlik ilkesi gibi ilkeler savaş mağdurlarının sosyal korumalarının sağlanmasında temel ilkelere (Erol, 2018). İslâm dini, savaş mağdurlarının sosyal korumasının sağlanmasında, kişilere bireysel ve toplumsal sorumluluk yüklemiştir (el-Kıyame, 75/36; Ebû Dâvûd, 1982: “İmaret, 1-13). Dolayısıyla savaş mağdurlarının sosyal koruması, İslâm dininin sorumluluk hukuku ve sosyal yardımlaşma dayanışma hukuku kapsamında yerine getirilir (Kur’ân-ı Kerim, 2/267-273; 3/92; Ebû Dâvûd, 1982: “Edeb”, 38).

Bu bağlamda, sivil halkın güvenliğinin sağlanması savaş mağduriyetinin önlenmesindeki ilk adımdır. Can güvenliği tehdidi ancak göç ederek giderilmektedir. Bu durumda, göçün önündeki engellerin kaldırılması önemlidir (Sirkeci vd., 2019, s. 179). Savaş mağdurlarının göç sırasında ve göç sonrasındaki iyi hali uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde teminat altına alınmalıdır. Uluslararası göç politikaları şeffaf ve erişilebilir olmalıdır. Bu politikalar ülkelerin ortak kararı ile bir garantör denetlemesinde yürürlüğe girmelidir.

Savaşın yol açtığı zararların sadece güvenli göçle giderilemeyeceği düşünüldüğünde uluslararası korumanın hem kaynak ülkede (masum insanların çatışmalardan etkilenmemesi ve kamu binalarının zarar görmemesi gibi), hem de ev sahibi ülkede (mülteci başvurularında hukuki destek sağlanması ve sosyal entegrasyon çalışmalarının yürütülmesi gibi) sağlandığını denetleyen uluslararası mekanizmaların kurulması savaş mağduriyetini en az seviyeye indirecek şekilde katkı sağlayacaktır. (Davitti & La Chimia, 2017).

Göç esnasında savaş mağdurlarının erişebilecekleri güvenli çıkış koridorları oluşturulmalıdır. Uluslararası ortaklık çerçevesinde bu koridorlar savaşı alanlar olarak belirlenmelidir (Taşkın, 2019, s. 223). Nihai sığınma ülkeleri, ülkelerin alacağı mülteci kotası ve göç rotalarının takibinin nasıl gerçekleştirileceği uluslararası ortaklıkla kararlaştırılmalıdır. Aile birliğini korumak adına göç planlaması yapılmalıdır. Bu kapsamda, iltica talebinde

bulunan ailelere öncelik verilmelidir. Psikolojik farkındalık artırıcı çalışmalar ve psiko-sosyal destekler aile birliğini temel almalıdır. Bu bağlamda ailenin hem fiziksel hem de psikolojik iyi hali koruma altına alınmış olacaktır (Merrouni & Machak, 2019, s. 89).

Yeniden entegrasyonun başarılı olması için savaş sona ermiş olmalıdır. Menşe ülkelerine dönen mültecilerin yaşam risklerinin kalmadığına dair teminat verilebilmelidir. Bu çerçevede, uluslararası kuruluşlar ve diğer ülkeler can güvenliğini sağlamak için ortaklık kurmalıdır. Bu ortaklık, savaş sonrası ülkenin insani yardımlarla desteklenmesi, ticari önceliklendirme yapılması ve toplumsal dayanışmanın sağlanması konularını kapsamalıdır. Savaş durumunun tekrarlanmasını önlemek adına uluslararası protokol ve sözleşmeler imzalanmalıdır. Söz konusu savaşın oluşması durumunda ise sivil haklarına zarar gelmeyeceği uluslararası hukuk çerçevesinde güçlendirilmelidir (Trachtman, 2008, s. 45).

Savaş mağduriyetinin bıraktığı izleri hafifletmek adına göç etme hakkının korunması ve güvenli çıkış koridorlarının oluşturulması gereklidir. Bu kapsamda, aile bütünlüğünü destekleyen politikalar geliştirilerek göç eden ailelerin birliğinin sağlanması önemlidir. Unutulmamalıdır ki, savaş koşullarında gerçekleştirilen göç ancak; ülkelerin küresel boyutta sorumluluk alınması ile savaş mağdurları için güvenli bir yer değiştirme eylemi haline gelmektedir. Savaş mağdurlarının göç etme hakkının engellenmesi uluslararası nitelikte bir problem olduğu için uluslararası ve hükümetler arası ortaklıklar çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır.

Sonuç

Savaşlar, tarih boyunca milyonlarca insanı yerinden eden yıkıcı olaylardır. Savaş mağdurları, savaş ve çatışma ortamlarının doğrudan ya da dolaylı etkileriyle fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal açıdan zarar gören bireylerdir. Sosyolojik açıdan göç, daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arayışıdır. Savaş mağdurları söz konusu olduğunda göç etme hakkının engellenmesi (daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arayışına müsaade edilmemesi) kişilerin mağduriyet seviyesini bireysel, aile, toplumsal ve uluslararası bazda arttırmaktadır. Öte yandan, İslam tarihinde savaş sebebiyle göç hareketlerine "hicret" denir. Günümüzde savaş ve zulüm nedeniyle göç etmek zorunda kalan milyonlarca insan, hicret kavramıyla ilişkilidir. İslam hukukuna göre, can güvenliği, inanç özgürlüğü ve geçim sağlama gibi nedenlerle hicret zorunlu hale gelmektedir. Ancak, göç etme hakkının engellenmesi, günümüzde büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş mağdurları, güvenli bir alan ararken uluslararası sınırları aşmak zorunda kalmakta ve bu süreçte pek çok zorlukla karşılaşmaktadır.

Göç etme hakkı, insan hakları kapsamında değerlendirilen temel bir özgürlüktür. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve 1951 Cenevre Sözleşmesi, bu hakkı güvence altına almaktadır. Ancak, savaş mağdurlarına yeterli koruma sağlamak, çeşitli siyasi ve sosyal zorluklarla engellenmektedir. Bu durum, göç süreçlerinde insan hakları ihlallerinin devam etmesine yol açmaktadır. İslâm dinine göre, zulüm altında kalan bireylerin göç etme hakkı farzdır. Âyet ve hadislerde, zulümden kaçmak için daha güvenli bir yere göç etmeleri emredilmektedir. Ancak, günümüzde uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı, göç etme hakkının uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Savaş mağduru ailelerin göç etme haklarının engellenmesi, ciddi insani krizlere yol açmaktadır. Bu nedenle, güvenli bir yaşam alanına kavuşmaları için göç etme hakkının korunması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, savaş mağdurlarının korunması ve onlara yeni yaşam fırsatları sunulması hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluktur. Geçmişte Müslüman toplumlarda uygulanan bu anlayış, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Savaşın yarattığı travmaların aşılması ve barış sürecine geçiş için stratejilerin geliştirilmesi, gelecekte benzer insani trajedilerin önlenmesine katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Açık, F. (2015). İlk İslam toplumunun inşa sürecinde kardeşlik projesi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 686-704.
- Akman, K. (2018). Göç yönetiminde yerel yönetimler ve STK işbirliği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 452-466.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Journal of International Social Research*, 5(20), 292-303.
- Aktaş, E. (2016). Farklı ortamlarda büyüyen çocukları bekleyen riskler. *Türkiye Klinikleri Pediatric Nursing-Special Topics*, 2(1), 7-13.
- Al-Hamad, A., Yasin, Y. M., Metersky, K., Guruge, S., Gare, C., & Hingorani, M. (2024). Successful refugee cohabitation with host families: A concept analysis and model development. *Journal of Holistic Nursing: official journal of the American Holistic Nurses' Association*, <https://doi.org/10.1177/08980101241273878>
- Altun, F., & Arıkın, S. (2022). Sosyal hizmet uzmanı ve psikologların perspektifinden geçici koruma altındaki Suriyeli çocukların özel ihtiyaçları: İzmir ilinde nitel bir araştırma. Duman., M. F. (Ed.) *Kentsel Prizma ve Toplumsal Spektrum* (s. 81-100). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arslan, K., Kanat, M. H., Arı, A. G., & Özdemir, M. (2023). Yerli ve göçmen ortaokul öğrencilerinin göç, göçmen, vatan, ülke ve savaş kavramlarına yönelik algıları. *International Journal of Geography and Geography Education*, (50), 164-183.
- Aydemir, N., & Keskin, G. (2017). AB-Türkiye ilişkilerinde göç: İlerleme raporları üzerine içerik incelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1457-1472.
- Aydın, G. (2016). Deniz yoluyla gerçekleştirilen düzensiz göç ile mücadelede devletlerin yetki ve uygulamaları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (4), 120-211.
- Aydın, M. (2015). Özel bir göç biçimi olarak hicret. *Sosyoloji Divanı*, 6, 103-114.
- Aydoğan, S., & Metintaş, S. (2017). Türkiye'ye gelen dış göç ve sağlığa etkileri. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 2(2), 37-45.

- Aykaç, A. (2020). Toplumsal dışlanmanın sosyolojik zeminleri. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 35(1), 85-94.
- Baysa, H. (2016). İslâm hukukundaki himaye geleneği müvâcehesinde mültecilik sistemi. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 3(4), 37-47.
- Belâzürî, Y. b. C. (1963). *Ensâbü'l-Eşrâf*, Tahk. Muhammed Hamidullah, Jerusalem.
- Bilgin, R. (2014). Çatışma ve şiddet ortamında büyüyen çocuklar sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 135-152.
- Bozbeyoğlu, E. (2015). Mülteciler ve insan hakları. *Moment Dergi*, 2(1), 60-80.
- Buhârî, M.b. İ. (1981). *Sahîh-i Buhârî*. Çağrı Yayınları.
- Buz, S. (2006). *Kadın ve Göç İlişkisi: Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı]. Ankara.Cankurtaran,
- Ö., & Albayrak, H. (2019). Suriye'den Türkiye'ye kadın olmak. *Merdiven Yayın*.
- Cebeci, M. (2015). Sosyolojik açıdan göç ve göçmenlerin sosyal kültürel entegrasyonları: Kavramsal bir çalışma. In K. Canatan et al. (Eds.), *Disiplinler arası göç ve göç politikaları sempozyumu* (ss. 135-158). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Ciğer, M. İ. (2016). Uluslararası hukuka uygun geçici koruma rejiminin unsurları üzerine. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (3), 62-92.
- Çakır, Ö., & Atalay, G. (2020). Afetlerde özel gereksinimli grup olarak yaşlılar. *Resilience*, 4(1), 169-186.
- Çakmak, S. (2023). Devletler hukuku bağlamında 1951 Cenevre mülteci sözleşmesi ve çekince koyulamayan maddeleri. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 87-104.
- Daamen, R., & Doomernik, J. (2014). Local solutions for federal problems: Immigrant incorporation in Montgomery County, Maryland. *Urban Geography*, 35(4), 550-566.
- Davitti, D., & La Chimia, A. (2017). A lesser evil? The European agenda on migration and the use of aid funding for migration control. *UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies*.
- Demir, S. A. (2018). Sakarya'daki yaşlı Suriyelilerin göç deneyimleri ve sorunları. *Göç Dergisi (GD)*, 5(2), 205-218.

- Demircan, A. (2017). "Hz. Peygamberin Hicreti". *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Derin, G. (2020). Travma ve göç: Bir gözden geçirme. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(2), 46-55.
- Ebû Dâvûd, S.b. E.b. İ. S., (1982). *es-Sünen*, Çağrı Yayınları.
- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Ekşi, A. (2019). İslam Hukuku bakımından gayri müslim ülkelere hicret, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 220-241.
- Erden, G., & Gürdil, G. (2009). Savaş yaşantılarının ardından çocuk ve ergenlerde gözlenen travma tepkileri ve psiko-sosyal yardım önerileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 1-13.
- Erdil, B. (2020). Göç ve mülteci hareketlerinin Türkiye'nin göç politikalarına etkileri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 71-86.
- Eren, E. Y. (2023). Avrupa insan hakları mahkemesi içtihadında sığınma hakkı: Sığınma arama hakkından sığınma aramaya erişim hakkına. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 754-828.
- Eroğlu, M. (2020). Etnik kimlik, savaş ve göç olgularının çocuklar ve ergenler üzerindeki psikolojik etkileri. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 4(1), 94-105.
- Erol, A. (2018). *Social Protection in Islamic Law*, Peter Lang GmbH.
- Ertan, K. A., & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin göç politikası. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- Gazâlî, E. H. M.b. M. (1993). *el-Müstesfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut: (m.y.).
- Gök, G. O. (2016). Kimin güvenliği? Uluslararası göç-güvelik ilişkisi ve uluslararası örgütlerin rolü. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 65-82.
- Güloğlu, F., & Yaşar M. R. (2023). Suriyeli mülteci ailesi. Türkiye-Suriye ortak kültür, ortak tarih ve göç. *Gaziantep Üniversitesi Yayınları* (12), 556-581.
- Güner, N. Ö. (2016). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mültecilerin Haklarının korunmasındaki rolü. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (4), 212-241.

- Hacer, T. O. R., & Çebi, E. (2022). Savaş mağduru çocukların yeniden toplumsallaşmalarının önündeki engeller. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(6), 800-812.
- Hallâf, A. (1968). *İlmü Uşûli'l-Fıkh*. Eda Neşriyat.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam Peygamberi*. İstanbul.
- Harunoğulları, M. (2021). ABD ve Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahalelerinin jeopolitik yaklaşımları. *Ortadoğu ve Göç*, 11(1), 43-84.
- Hovil, L., & Maple, N. (2022). Local integration: A durable solution in need of restoration?. *Refugee Survey Quarterly*, 41(2), 238-266.
- Hugman, R., Bartolomei, L. & Pittaway, E. (2004). It is part of your life until you die: Older refugees in Australia. *Australasian Journal on Ageing*. 23(3), 147-149.
- IOM. (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. *Cenevre: IOM*.
- İbn Âşûr, M. T. (2006). *İslâm Hukuk Felsefesi (Maâsîdû'sh-Şerî'ati'l-İslâmiyye)*, çev. Vecdi Akyüz ve Mehmet Erdoğan. Rağbet Yayınları.
- İbn Haldun. (2020). *Mukaddime*. (Yay. Haz ve Çev. Arslan Tekin). İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbn Hişâm, E.M.C. A. (1411). *es-Siretü'n-Nebeviyye*. (thk. Taha Abdurraûf Sa'd), Dâru'l-Ciyl, Beyrut.
- İbn İshâk, (1981). *Siretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya.
- İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012). Türkiye'de Düzensiz Göç. *Uluslararası Göç Örgütü*.
- İnce, C. (2019). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2579-2615.
- Adalet Bakanlığı Hâkimler ve Savcılar Kurulu. (n.d.). *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*. <https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>
- el-İsfehânî, Râğîb. (1997). *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, (m.y.), Şam.
- Kahraman, S., & Tanıyıcı, Ş. (2018). Türkiye'de suriyeli sığınmacılar örneğinde çok düzeyli göç yönetişimi. *TESAM Akademi Dergisi*, 5(1), 235-280.
- Kara, P., & Korkut, R. (2010). Migration in Turkey, asylum and refugees. *Türk İdare Dergisi*, 1 (467), 153-162.

- Karaman, H. (2006). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karamızrak, B., & Karaca, C. (2018). Savaşların ekonomi üzerindeki etkileri. *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Kongresi*. 161-170.
- Karanfiloğlu, M. (2019). Savaş, kadın, çocuk ve göç üzerine: Suriye örneği. *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 99-124.
- Kirişçi, Kemal (2003). The question of asylum and illegal migration in European Union Turkish relations. *Turkish Studies*, 4(1), 79-106.
- Kocadaş, B. (2021). Suriyeli sığınmacıların Türk toplum yapısına uyum sürecinde yaşadıkları sorunlar üzerine bir değerlendirme. *Sosyolojik Düşün*, 6(1), 19-42.
- Koçancı, M., & Namal, M. K. (2017). Kitlesel göç hareketleri ve Türkiye. *Journal of Awareness*, 2 (Special 3), 229-248.
- Köroğlu, M. A., & Dural, F. N. (2020). Türkiye'ye göç etmiş suriyeli kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin deneyimleri ve sosyal hizmet. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 1-34.
- Kur'an-ı Kerim. (2024). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Kuran, C. H. A., Morsut, C., Kruke, B. I., Krüger, M., Segnestam, L., Orru, K., ... & Torpan, S. (2020). Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 101826.
- Lotfi, S., & Porsuk, S. (2021). Türkiye'ye göç etmiş İranlı kadınların sosyo-ekonomik durumlarının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 1047-1059.
- Merrouni, S. A., & Machak, S. (2019). Migrant women in Morocco: A gender-based integration strategy?. *La Revue Marocaine de Droit D'asile et Migration*, 4, 74-91.
- Nemoto, K. (2005). The Rohingya Issue: A Thorny Obstacle between Burma (Myanmar) and Bangladesh, Der. K. Inoue, E. Arai ve M. Murayama, Elusive Borders: Changing Subregional Relations in Eastern South Asia, Chiba/Japan, Institute of Developing Economies. *Chiba, Institute of Developing Economies Publications*, 137-155.
- Nesâî, A.b. Ş. (1991). *Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Dr. Abdülgafûr Süleyman el-Bendârî-Seyyid Kesrevî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Mübârekfûrî, (1963). *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Kahire.

- Mülteci Derneği. (n.d.). *Mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi*.
<https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- Onur, M. (2020). İslam Hukukuna Göre Hicret/Göç. M. A. Kirman., İ. Dölek (ed.), *Göç ve Din*. Astana.
- Önkal, A. (1998). Hicret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (17, 458-462). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1998). Hicret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (17, 462-466). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüler, V. C. (2018). Göç ve uyum politikaları. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 1-10.
- Öztürk, E. (2023). Göç psikolojisi ve göç travması: Sınırlar aşırı bir yaşam deneyimi olarak gelişimsel göçün dissoanalizi. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8(2), 233-253.
- Sarıçam, İ. (2003). *Hız Muhammed ve evrensel mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Selvi, H. (2018) Kafkasya'da mülteci sorunu: Karabağlılar. *Göç, Mültecilik ve İnsanlık: Kartepe Zirvesi*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Sirkeci, İ., Utku, D., & Yüceşahin, M. M. (2019). Göç çatışma modelinin katılım, kalkınma ve kitle açıkları üzerinden bir değerlendirmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, (59), 157-184.
- Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi. (1976). <https://www.ihd.org.tr/sasve-medenhaklar-uluslararası-slees/>
- Taşkın, D. (2019). Türkiye göç stratejisinin olası göç karşısında ulusal güvenlik yeterliliğinin analizi. *Electronic Turkish Studies*, 14(5), 223-293.
- Tekir, S. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus işgal bölgelerinden yapılan göçler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 43-65.
- Teyyare, E., & Sayaner, K. (2017). Suriye iç savaşı sonrası ortaya çıkan göç hareketinin kamusal mallar teorisi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 429-454.

- Trachtman, J. P. (2008, June 30). *The role of international law in economic migration* [Conference presentation]. Society of International Economic Law (SIEL) Inaugural Conference. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1153499>
- Türker, R. N., & Tokur, B. (2019). Savaş mağduru sığınmacı çocuklarda hayat ve Tanrı algısı: 7-12 yaş arası Suriyeli çocuklar. *Eskiyeni*, (39), 367-389.
- Türkleş, S., Yılmaz, M., Özcan, A., Öncü, E., & Karataş, B. (2013). Kadınlarda ruh sağlığını ve aile işlevlerini etkileyen etmenler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(3), 154-162.
- Ünsal, H. (2022). Göç ve aile: Göçün aile üzerindeki etkileri. *Uluslararası Psiko-Sosya Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 84-93.
- Yavuz, Ö. (2015). Türkiye'deki Suriyeli mültecilere yapılan sağlık yardımlarının yasal ve etik temelleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 265-280.
- Zeydân, A. (2009). *el-Vecîz fi Uşûli'l-Fıkh*, Müessetü'r-Risale Naşirun.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 20.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 14.10.2024
Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Türkiye'de 0-3 Yaş Arası Çocuğu Olan Kadınların İşgücüne Katılımda Karşılaştıkları Zorluklar

ATİYE SEDA İNTEPE

Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi Kadın ve Aile
Çalışmaları Doktora Programı
asedaintepe@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5104-8512>

YASEMİN ÖZTÜRK

yaseminozturk@outlook.com

<https://orcid.org/0000-0003-2288-3302>

ÖZ

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı, OECD ortalamasının oldukça altında kalarak listenin son sıralarında yer almaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması çeşitli açılardan incelenerek birçok farklı nedene bağlanmış olmakla birlikte başlıca nedenleri arasında yeterli olmayan analık/ ebeveyn izni ve erken çocukluk dönemi bakım seçenekleri sıralanmaktadır. Araştırma ile konu hakkında literatür taramasının ardından çocuk sahibi 580 kadınla anket çalışması yapılmıştır. Yapılan anket ile çocuk sahibi olan kadınların işgücü piyasasına giriş/çıkış kararlarına etkileri ve çocuk bakım seçenekleri ve bu kapsamda yaşadıkları zorluklarla ilgili görüş, algı ve deneyimleri ile çocuk bakımı konusundaki ihtiyaçları ve önerilen politikalara ilişkin tutumları ölçülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre, katılımcı annelerin büyük bir kısmı yasal analık izinlerini yetersiz bulmakta olduğunu ve babaların da çocuk bakım sorumluluğunu paylaşmasını sağlayacak politikalar geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ebeveyn izninin artırılması, çocuk bakım kurumlarının nitelik ve niceliğinin artırılması, ebeveynlerin bakım hizmeti almak için katlandıkları ekonomik yükü azaltmak ve işverenlerin anneleri işe alma konusundaki isteksizliğini ortadan kaldırmak için hem ebeveynlere hem de işverenlere teşvikler verilmesi çalışma kapsamında ortaya konan temel önerilerdir.

Atıf/Citation

İntepe, A.S. & Öztürk, Y. (2024). Türkiye'de 0-3 Yaş Arası Çocuğu Olan Kadınların İşgücüne Katılımda Karşılaştıkları Zorluklar. *KAİDE Dergisi*, 2(2), 177-214.

İntepe, A.S. & Öztürk, Y. (2024). Labor Force Participation Challenges Faced by Women with Children Between 0-3 Years of Age in Türkiye. *Journal of KAİDE*, 2(2), 177-214.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Anahtar Kelimeler:

Kadın İstihdamı, Kadınların İşgücüne Katılımı, Çocuk Bakım Sorumlulukları, Analık İzni, Ebeveyn İzni

Labor Force Participation Challenges Faced by Women With Children Between 0-3 Years of Age in Türkiye

ABSTRACT

The issue of women and family emerges as a culture-related topic. Women and family issues, shaped by modernist and post-modernist approaches, need to be reconsidered within a historical context. Therefore, it is essential to examine their roots and identify the similarities and differences in the past and present of cultural forms that can adapt to the "new" from these origins. While clearer evaluations are generally derived from tangible cultural elements, interpretations of oral cultural content also play a significant role. Although the first elements that shape a worldview are the abstract components influencing daily life, tangible elements often emerge as results of these abstract foundations. For this reason, recent studies in the fields of cultural and intercultural studies have increasingly considered oral cultural elements alongside other aspects of culture, striving to understand the worldviews that arise from these elements. In this context, it is important to analyze the intellectual background and worldview regarding women and family through examples of oral culture within the Turkish cultural basin. By examining examples of oral cultural elements related to women and family that reflect the Turkish worldview, this study aims to comprehend these perspectives using a philosophical method.

Keywords:

Culture, Oral culture, Turkish thought, Women, Family

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamasına rağmen (UN Women, 2018, s.108), başta Türkiye olmak üzere hemen hemen tüm OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı erkeklerden daha düşüktür. (Bkz. Tablo 1) Bunun temel nedenlerinden biri kadınların sorumluluğunda olması gerektiği kabul edilen çocuk bakımı görevidir. Araştırma ile küçük çocuğun bakım sorumluluğuna sahip kadınların işgücü piyasasından dışlanması sorununa ilişkin nedenler ortaya konarak bu konuda çözüm üretmek üzere politika önerileri sunmak amaçlanmaktadır.

Araştırmada temel olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- Çocuk bakım sorumluluğu küçük çocuğu olan kadınların işi bırakmak zorunda kalmasına neden oluyor mu?
- Doğumdan sonra kadınlar işgücü piyasasına dönmekte sorun yaşıyorlar mı?
- 3 yaşına gelene kadar çocukların bakımı nasıl sağlanıyor?
- Türkiye'de yasal izin süreleri çocuk bakımı için yeterli mi?
- Ebeveyn izinleri ile alakalı politika değişiklikleri neleri içermeli?

Araştırma çerçevesinde bu sorulara cevap aramak üzere hazırlanmış olan 22 sorudan oluşan anket ile 580 anneye ulaşılmış ve katılımcıların bu konudaki görüşleri alınarak araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Bu araştırmanın temel hipotezi çocuk bakım sorumluluklarının kadınların işgücü piyasasına erişiminin ya da işgücü piyasasında kalmalarının önünde büyük bir engel teşkil ettiği, mevcut düzenleme ve yapıların çocuk bakım sorumluluklarını desteklemekte yetersiz kaldığı ve çocuk bakımı konusunda ortaya konulacak politikalarla kadınların işgücüne katılım oranlarını artırmanın mümkün olduğudur.

Araştırma temel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ilk bölümde kapsamlı bir literatür taraması yapılmak suretiyle, öncelikle seçilen ülkelerde ve Türkiye'de kadınların işgücüne katılımlarına ilişkin mevcut durum ortaya konmakta; ardından kadınların işgücüne katılımının düşük olmasının nedenleri mevcut literatür ışığında incelenmektedir. Araştırmanın bu kısmında ayrıca dünyada ve Türkiye'de kadın istihdamını artırmaya yönelik uygulanan politikalar ve verilen desteklere yer verilmektedir. İkinci bölümde yapılan anket çalışmasıyla çocuğu olan kadınların;

- Çocuk sahibi olmanın işgücü piyasasına giriş/çıkış kararlarına etkileri,
- Çocuk bakım seçenekleri ve bu seçeneklere erişimleri,

- Çocuk bakımı konusunda yaşadıkları zorluklarla ilgili görüş, algı ve deneyimleri ile
- Çocuk bakımı konusundaki ihtiyaçları ve önerilen politikalara ilişkin tutumları analiz edilerek bulgular ortaya konmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, literatür taraması ve yapılan analiz çalışmasının ardından bulgular ve araştırmalar ışığında küçük çocuğu olan kadınların işgücüne katılımını artırmak amacıyla Türkiye’de uygulanabilecek politika önerileri ortaya konmaktadır.

1. Dünyada ve Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılım Oranları: Temel Etkenler ve Uygulanan Politikalar

İşgücünün aktif nüfusa oranı olarak tanımlanan ve çalışma çağındaki toplam nüfus içerisinde bir işi olan veya iş arayanların oranı olarak açıklanabilecek olan işgücüne katılım oranı, ekonominin ve işgücü piyasasının temel göstergeleri arasında sıralanmaktadır. Özellikle kadınların işgücüne katılım oranının büyüme ve sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamakta olduğu öngörülmektedir. Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar, ülkelerin refah düzeyini artıracak oldukça büyük bir potansiyel işgücünü oluşturmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre, kadın ve erkek arasındaki işgücüne katılım oranlarındaki farkın dörtte bir oranında azaltılmasının küresel GSYH’de 2025 yılına kadar %3,6 artışa neden olacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2017b, s.2). Diğer bir çalışmada ise, OECD tahminlerine göre OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin oranı ile eşit duruma gelmesi halinde 20 yıl içerisinde toplam gelirin %12 oranında artış göstereceği ortaya konmuştur (OECD, 2017, s.22).

Türkiye özelinde kadın istihdamında en önemli sorunların arasında kadınların işgücüne katılım oranları ile istihdam oranlarının düşüklüğü ve kayıt dışı çalışma oranlarının yüksekliği bulunmaktadır (Tiryaki, 2018, s.15-45). Ülkeler arasında büyük farklılıklar gözlenirse de, kadınların işgücüne katılım oranları, hemen hemen her ülkede erkeklerin işgücüne katılım oranlarından daha düşük seyretmektedir. Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere, kadınların işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu ülkeler başta İzlanda, İsveç, Hollanda, Finlandiya, Danimarka ve Norveç gibi Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde kadınların işgücüne katılımı hem Avrupa ülkelerinin ortalamasının (%70,4) hem de OECD ortalamasının (%66,7) üzerinde %80 seviyelerinde seyretmektedir.

Tablo 1. 2023 Yılında Ülkelere ve Cinsiyete Göre 15-64 Yaş Grubunun İşgücüne Katılım Oranları

Ülke	Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (%)	Erkeklerin İşgücüne Katılım Oranı (%)
İzlanda	83,7	89,5
İsveç	82,2	85,7
Hollanda	81,9	89,0
Estonya	81,0	82,2
İsviçre	80,2	87,7
Yeni Zelanda	79,5	87,1
Finlandiya	79,3	80,6
Danimarka	78,4	83,0
Norveç	78,1	82,6
Kanada	77,2	83,2
Avustralya	76,9	84,3
Portekiz	76,7	81,2
Almanya	75,9	83,7
Japonya	75,1	86,9
Birleşik Krallık	74,8	82,6
Avusturya	73,9	82,4
Macaristan	73,5	82,4
İrlanda	72,7	81,8
İspanya	71,7	79,9
Fransa	71,2	76,8
AB 27	70,4	80,0
Amerika Birleşik Devletleri	69,9	79,5
Polonya	68,7	80,1
OECD Ortalaması	66,7	80,9
Belçika	66,7	74,4
Kore	63,1	79,0
Yunanistan	61,8	77,4
Şili	60,5	77,6
Kolombiya	59,2	82,1
Kosta Rika	50,7	77,8
İtalya	57,7	75,7
Meksika	57,7	75,7
Türkiye*	40,9 (35,8)	78,0 (71)

Not. Veriler OECD İstatistikleri'nden alınmıştır.

(*) Türkiye verileri OECD veritabanında %40,9 olarak gösterilmiş olup TÜİK tarafından açıklanan işgücü göstergelerine göre kadınların işgücüne katılım oranı 2023 yılında 35,8, erkeklerin işgücüne katılım oranı %71 olarak gerçekleşmiştir. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521>)

Türkiye'de geçtiğimiz yıllarda kadın istihdamı konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 2010 yılında yayımlanan “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” Genelgesi ile Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu kurularak kadın istihdamındaki sorunları çözmek amaçlanmıştır. Bu genelge ile toplumun her alanında kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma

amaçlarına ulaşılabilmesi için kadınların sosyo-ekonomik konumlarının güçlendirilmesi ve kadın istihdamın artırılması konuları ele alınmıştır. Bunların yanında TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuş, Kalkınma Planlarında ve Ulusal İstihdam Stratejisinde de kadınların işgücüne katılımının artırılmasına ilişkin hedefler ortaya konarak bu hedeflere yönelik eylemler belirlenmiştir. (Zengin & Koçoğlu, 2018, s.5-6) Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları ve istihdam oranlarının uygulanan politikalar neticesinde son yıllarda artış eğiliminde olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2014 yılında 15 yaş üzeri kadınlarda işgücüne katılım oranı %29,9 iken bu oran sürekli bir artış eğilimi göstermiş ve 2023 yılında %35,8’e ulaşmıştır. Diğer yandan aynı şekilde 15 yaş üzeri kadın istihdam oranı da 2014 yılında %26,3 iken bu oran artarak 2023 yılında %31,3’e ulaşmıştır.¹

Tablo 2. Yıllara Göre Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılım ve İstihdam Oranları

Yıl	İşgücüne Katılım Oranı	İstihdam Oranı
2014	29,9	26,3
2015	31,3	27,3
2016	32,4	28,0
2017	33,4	28,8
2018	34,1	29,4
2019	34,3	28,7
2020	30,8	26,2
2021	32,8	28,0
2022	35,1	30,4
2023	35,8	31,3

Not. Veriler 2023 TÜİK İşgücü İstatistikleri’nden alınmıştır.

Türkiye’de kadın istihdamı konusunda önemli yasal düzenlemeler yapılmış ve birçok adım atılmış olsa da kadınların işgücüne katılım oranı halen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında en düşük oranlardan biridir.

Tablo 1’de verilen OECD verilerine göre, Türkiye’de 2022 yılında 15-64 yaş arası kadınların işgücüne katılım oranının hem Avrupa Birliği ülkeleri (%70,4) hem de OECD

¹ 2020 yılında kadın istihdam oranı ile işgücüne katılım oranının düştüğü görülmekte olup bu düşüşün temel nedeni COVID 19 pandemisidir.

ortalamasına (%66,7) göre en son sıralarda kaldığı görülmektedir. Erkeklerde ise, bu oran 2023 yılında %78 ile OECD (%80,9) ve Avrupa Birliği (%80) ortalamasına yakındır.

Kadınların işgücüne katılım oranları bireysel ve makro düzeyde birçok farklı faktörün sonucu olmakla birlikte ülkeler arasındaki oransal farklılıklar temelde gelişmişlik seviyesi, sosyal normlar, eğitim seviyesi, doğurganlık oranları ile çocuk bakımı ve diğer destekleyici hizmetlere ulaşım imkanları arasındaki farklılıkları yansıtmaktadır (Verick, 2014, s.1). Tercihler ve istekler kadınların işgücü piyasasına girmesinde önemli etkenler olsa da, bu etkenler kadınların çalışma hayatına katılmaları için tek başına yeterli olmamaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının düşüklüğü yapılan çalışmalarda çeşitli açılardan incelenerek birçok farklı nedene bağlanmıştır. Bu nedenlerin başlıcaları; toplumsal bakış açısı, ataerkil aile yapısı, yaş, okullaşma oranları ve eğitim durumu, medeni durum ile boşanma ve evlenme oranlarındaki değişim, aile yapısındaki farklılaşma gibi demografik nedenlerdir. Ev ve bakım sorumlulukları, çocuk sahibi olma, eşin eğitim ve çalışma durumu, hane halkının gelir düzeyi, güvenlik endişesi, güvencesiz ve yarı zamanlı çalışma, düşük ücretli işlerde çalışma, istihdam piyasasında yaşanan olumsuzluklar, erken emeklilik, şehirleşme ile köyden kente göç, nüfus yapısındaki değişim, iş-yaşam dengesi konusundaki yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ve bir dönem kadınların işgücüne girmesi ve eğitim almalarına engel olan başörtüsü yasağı da kadınların işgücüne katılımının düşüklüğü ile ilişkilendirilen diğer nedenler olarak sıralanmaktadır (Kızılgöl, 2012, s.100; Dur, 2019, s.105; Dayıoğlu & Kırdar, 2010, s.1-10; Çatalbaş, 2015, s.274-275; Uğur, 2018, s.68-70). Daha yalın bir ifadeyle kadınların ev dışında çalışmasının önündeki engeller arz ve talep yönlü olarak farklılaşmakta, bu kapsamda kadının evde olması gerektiğini söyleyen ataerkil bakış açısı, küçük çocuklu kadınların çocuk bakımı hizmetlerine erişim sağlayamaması ve kadınların eğitim/vasıf düzeylerinin düşük olması arz yönlü engeller arasında gösterilmekteyken; piyasadaki düşük düzeyde işgücü talebi ile özellikle kadın işgücüne olan talebin düşük olması talep yönlü engeller olarak sayılabilmektedir (İlkkaracan, 2012, s.1).

İncelenen çalışmalarda cinsiyete dayalı geleneksel toplumsal iş bölümünün Türkiye’de kadının ekonomik ve sosyal yaşama katılımının önündeki en önemli engellerden biri olduğu dikkat çekmektedir. TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistiklerine göre, 2023 yılında işgücüne dahil olmayan kadınların dahil olmama nedenleri arasında %43 ile en yüksek orana sahip neden “ev işleriyle meşgul olma” olarak belirlenmiştir. Ev işleriyle meşgul olduğu için işgücüne dahil

olmayan nüfusun tamamının kadın olması, kadınların geleneksel rollerinin işgücüne katılımları üzerindeki önemini gösterir. (TÜİK, 2023)

Türkiye’de işgücü piyasasına katılmayan kadınlar çoğunlukla evde çocuk ve yaşlı bakımı, aile üyelerinin beslenmesi için yemek hazırlama, temizlik gibi birçok üretken ancak ‘ekonomik’ olmayan faaliyet ile meşgul olmaktadır (Dayıoğlu & Kırdar, 2010, s.10). Dünya çapında ücretsiz bakım işinin %76,2’sini kadınlar üstlenmektedir. Kadınlar, ömürlerinin ortalama olarak on yılını ücretsiz bakım ve ev içi işler için harcamaktadır. Kadınların bu işler için harcadığı zaman evde bakmaları gereken küçük çocukları varsa daha da artmakta, bakım sorumlulukları kadınların iş gücü piyasasına hiç girememe ya da dışına çıkmalarına veya kayıt dışı çalışmak zorunda kalmalarına sebep olabilmektedir (Dedeoğlu vd., 2021, s.17, 76).

ILO'nun "İnsana Yakışır İşin Geleceği için Bakım İşi ve Bakım Meslekleri" raporuna göre, küçük çocuk sahibi olmak işgücüne katılmak isteyen kadınlar için bir ceza anlamına gelmektedir. Bu anlamda annelik bir istihdam cezası haline gelmektedir; yani küresel olarak 0-3 yaş arası çocuklarla yaşayan kadınlar, babalara (%87,9) ve anne olmayanlara (%54,4) göre belirgin olarak düşük bir istihdam oranına (%47,6) sahiptir (ILO, 2018, s. xxxiii). TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre hanesinde 3 yaşın altında çocuğu olan bireylerin cinsiyete göre farkı incelendiğinde, 2022 yılında hanesinde 3 yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş grubundaki kadınların istihdam oranının %28,0, erkeklerin istihdam oranının ise %90,5 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023b). Türkiye’de küçük çocuğu olan kadınların istidama katılım oranı (%24) ile anne olmayan kadınların katılım oranları (%34) arasında 10 puan fark bulunmaktadır.

Bu konuda bir diğer çarpıcı gösterge ise bakım sorumluluğu olan kadınların kayıt dışı istihdam oranının (%62) evde bakım sorumluluğu olmayan kadınlara kıyasla (%42) 20 puan daha fazla olmasıdır (ILO, 2018, s.xxxv). Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de küçük çocuğu olan kadınların işgücü piyasasına katılım oranı, çocuğu olmayan kadınların oranından 10 puan, bakım sorumluluğu olan kadınların kayıt dışı istihdam oranı, bakım sorumluluğu olmayan kadınların oranından 20 puan daha yüksektir.

İstihdam piyasasında olmayan kadınların özellikleri ile bu kişilerin hanedeki faaliyetlerini anlamak amacıyla, Türkiye İstatistik Kurumunun Zaman Kullanım Anketi sonuçlarına bakmak faydalı olacaktır. 2014-2015 dönemine ait üretilen ve kişilerin 24 saatlik zaman dilimi içinde hangi faaliyetlere zaman ayırdığını inceleyen Zaman Kullanım Anketi sonuçlarına göre toplam 11 faaliyet içerisinde bir gün içerisinde kadınların uyanık oldukları sürelerde en fazla zaman

ayırdıkları faaliyet “hane halkı ve aile bakımına”² ilişkin faaliyetlerdir (Özdemir, 2003, s.9-12). Hane halkı ve aile bakımına ayrılan süre kadınlarda 4 saat 17 dakika iken, bu süre erkeklerde 51 dakika olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, hiç evlenmeyen kadınlara kıyasla evli, boşanmış ya da eşi vefat etmiş kadınların hane halkı ve aile bakımına ayırdığı sürenin daha fazla olduğu görülmüş olup (Özdemir, 2003, s.13) bu durumun temel nedeninin çocuk bakımı olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2006 yılına ait Zaman Kullanım Anketini temel alarak yapılmış bir başka çalışmada annelerin hafta sonu ve hafta içi çocuk bakımına ayırdıkları süre, babalarınkinin yaklaşık iki katıdır (Susanlı, 2014, s.132-133). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, ailenin bakımına ilişkin sorumluluklar yüksek oranda kadınların sırtındadır.

Bakım politikalarına yapılan kamu yatırımları, bakım sorumluluğu olan kadınların istihdamının nüfusa oranının temel belirleyicileri arasındadır. Türkiye, seçilmiş bakım politikalarına (okul öncesi eğitim; uzun süreli bakım hizmetleri ve yardımları, annelik, engellilik, hastalık ve iş kazası yardımları) kamu harcaması yapan ülkeler arasında GSYH'ye oranla %1'in altında kalarak sondan üçüncü sırada yer almaktadır (İlkkaracan vd., 2015, s.34). OECD Sosyal Harcama Veritabanı verilerine göre 2022 yılında Türkiye OECD ülkeleri içerisinde (OECD ortalaması %21,1 iken) %12,4'lük oranıyla kamu sosyal harcamasının gayrisafi milli hasılaya oranının en düşük olduğu ülkelerden biridir (OECD, 2023a). Benzer şekilde OECD Aile Veritabanı verilerine göre 2019 yılı ve sonrasındaki mevcut verilere göre erken çocuk bakımı ve eğitimi için yapılan kamu harcamalarının gayrisafi milli hasılaya oranı OECD ülkelerinde ortalama %0,8 iken, Türkiye'de bu oran en alt sıralarda kalarak %0,3 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2021).

Dünyada çalışan anne ve babalara çocuk bakımına yönelik olarak verilen izinler analık izni, babalık izni ve ebeveyn izni şeklinde olmakta ve verilen izinlerin süresi ve bu dönemlerde sağlanan yardımların miktarı ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile refah devleti modeline göre değişkenlik göstermektedir. Bu kapsamda analık izni çocuğun doğumundan sonra çalışan annelerin gelir kaybını önlemek amacıyla anneye verilen izindir. Diğer yandan, babalık izni genellikle doğumun hemen akabinde çalışan babaya verilen izin olup ebeveyn izni ise analık

² TÜİK'e göre hanehalkı ve aile bakımı; belirlenmemiş hanehalkı ve aile bakımı, gıda yönetimi, hane bakımı, kumaş üretimi ve bakımı, bahçe işleri ve hayvan bakımı, inşaat ve tamiratlar, alışveriş ve hizmetler, hanehalkı yönetimi, çocuk bakımı ve yetişkin bir aile ferdine yardımı ifade eder.

ve babalık izinlerine ilaveten çalışan ebeveynler için çocukların ilk yaşlarında bakımlarını sağlayabilmeleri için hem anneye hem de babaya verilen izinlere denmektedir.

Analık izni kapsamında sağlanan yardımlar geçici analık izinleri süresi boyunca verilen nakdi yardımları ifade etmektedir ve annelerin doğum öncesi aldıkları ücretlerle orantılı olarak değişkenlik göstermektedir. Almanya, İspanya Fransa, Avusturya gibi kimi ülkelerde bu yardım miktarı annelerin doğum öncesinde aldıkları ücretin tamamı kadarken, diğer ülkelerde ücretin belirli bir oranında yardım yapılmaktadır (SGK, 2022a, s.19). Türkiye’de bu oran son bir yılda kazanılan ortalama ücretin üçte ikisi kadardır.

Diğer taraftan ILO sözleşmeleri en az 14 haftalık bir analık izni süresi öngörmekte olup (OECD, 2021) analık izni süreleri de ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. Örnek olarak Avusturya’da 16 haftalık bir analık izni süresi varken, bu süre Almanya’da 14 hafta, Çekya’da 28 haftadır (SGK, 2022a, s.7-12). ILO'nun 183 sayılı Anneliğin Korunması Sözleşmesi'ni onaylamamış olmasına rağmen Türkiye, doğumdan önce 8 ve doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere 16 haftalık bir analık izni sağlamaktadır. Doğumdan önce ve sonraki 8 haftalık analık izin sürelerine çoğul doğum olması durumunda ikişer hafta eklenmektedir. Bunun yanında doğum öncesindeki izinlerin beş haftası doğum sonrasına aktarılabilen ve bir işveren yanında hizmet akdiyle çalışan annelere altı aylık, kamu çalışanı olan annelere ise iki seneye kadar isteğe bağlı ücretsiz izin hakkı tanınmaktadır.

Babalık izni, çalışan babalara doğumun ilk zamanlarında işyerinde bulunamamaları nedeniyle verilen yasal izindir ve analık izinlerinden sonra bakım sorumluluklarına babanın da dahil edilmesi amacıyla ortaya çıkmış olup süresi analık izni sürelerinden daha kısa olarak belirlenmekte ve bazı ülkelerde halen resmi olarak kabul edilmemiş bulunmaktadır. Türkiye’de babalara 5 (işçilere) ila 10 günlük (kamu görevlilerine) babalık izni hakkı sağlanmaktadır.

Öte yandan ebeveyn izni, çocuk belirli bir yaşa gelene kadar hem çalışan anne hem de çalışan baba tarafından kullanılabilen ve paylaşılan ebeveynlik izni ya da kotalı ebeveynlik izni olarak iki türe ayrılan bir izindir. Ebeveyn izni analık ve babalık iznine göre nispeten yeni bir izin türü olup 121 ülkeden yalnızca 68’inde bulunmakta olsa da günden güne yaygınlaşarak özellikle gelişmekte olan ülkelere tarafından da uygulamaya konmaktadır (SGK, 2022a, s.31).

Hem babalık izni hem de ebeveyn izni istihdam konusunda eşitlik sağlanması ve çocuk bakım sorumluluklarını iki ebeveyn tarafından paylaştırarak iş-yaşam dengesini sağlanması açısından oldukça önemlidir. Ancak, maalesef Türkiye’de babalık izni süreleri oldukça

düşüktür ve ebeveyn izni uygulaması henüz yasal olarak sağlanan bir hak olarak benimsenmemiştir. Diğer taraftan, var olan yüksek kayıt dışılık nedeniyle çalışan annelerin üçte biri kendilerine sağlanan analık izni ve yardımlarından da yararlanamamaktadır.

Yetersiz annelik/babalık süreleri veya ebeveyn izni seçeneklerinin bulunmamasının yanı sıra, Türkiye'de 0-3 yaş arası çocuklar için devlet veya yerel yönetimler tarafından sağlanan kurumsal çocuk bakımı seçeneklerinin bulunmaması, annelerin işgücü piyasasına girmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Erken çocukluk bakımı ve eğitimi (EÇBE) sistemi UNESCO Uluslararası Standart Eğitim Sınıflandırmasına (ISCED) göre iki kategoride sınıflandırılmaktadır; 0-2 yaş aralığındaki çocuklar için erken çocukluk eğitim gelişimi programları ve 3 yaşından ilköğretime başlayana kadar olan çocuklar için ilköğretim öncesi eğitim programları tasarlanmıştır. Ayrıca, EÇBE hizmetleri kurumsal olmayan akredite olmuş evde bakımı da kapsamaktadır (OECD, 2022, S.147-148). Türkiye'de EÇBE sisteminin yönetimi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında paylaştırılmıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı erken çocuk bakımı politikalarının (0-3 yaş arası çocukların bakımı) geliştirilmesinden sorumlu iken, Milli Eğitim Bakanlığı okul öncesi programlardan (3 yaşından büyük çocukların eğitimi) sorumludur.

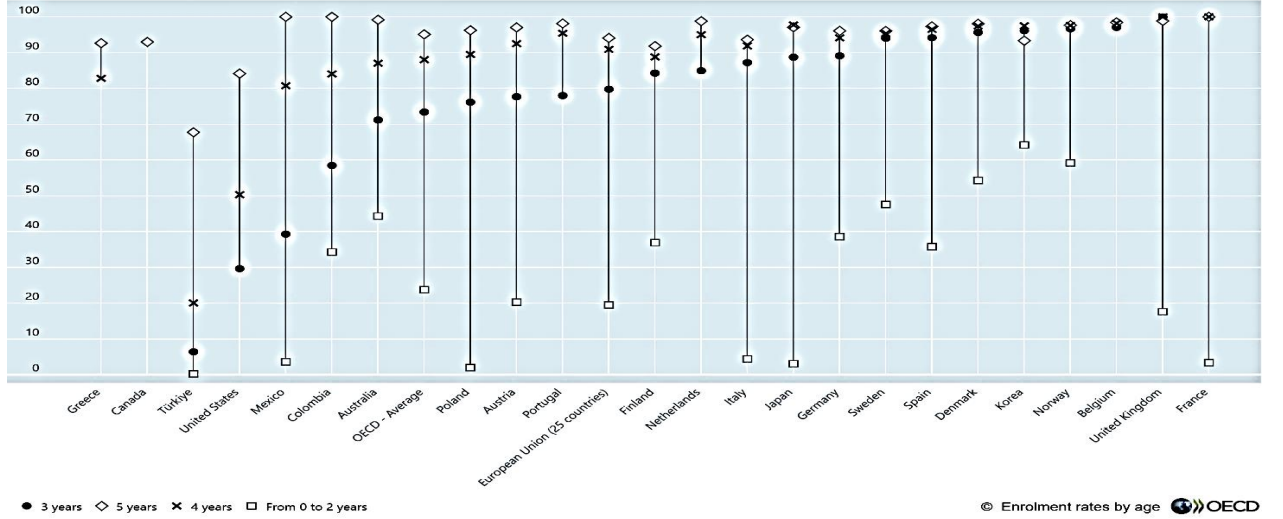
Türkiye'de kamu tarafından sağlanan EÇBE hizmetleri 36 aydan itibaren mevcuttur ve daha küçük çocuklar için hizmetler yalnızca özel kreşler tarafından sağlanmaktadır. Devlet tarafından 3 yaşın altındaki çocuklar için sağlanan herhangi bir çocuk bakım hizmeti veya devlet sübvansiyonu bulunmamaktadır. EÇBE için herhangi bir hak bulunmamaktadır ve zorunlu okul yaşı 6'dır. Ebeveynler, çalışmak istiyorlarsa ya da çalışmak zorundaysa, 3 yaşından küçük çocukların bakımı için kreşler ya da çocuk bakıcılarına ödeme yapmak ya da aile üyelerine güvenmek zorunda kalmaktadır.

Yapılan araştırmalar göre Türkiye'de çocuk bakımı %60 gibi büyük bir oranda anne ve büyükanne (anneanne/babaanne) tarafından sağlanmakta olup kurumsal bakım aileler tarafından tercih edilmediği/edilememektedir. (Uğur vd., 2023, s.93) Özel kurumsal çocuk bakımı veya özel bir çocuk bakıcısı tutma seçeneği, yüksek ücretler ve sosyal güvenlik gereklilikleri nedeniyle çoğu aile için maddi olarak karşılanabilir değildir. Bu nedenle, çocuklarına bakacak bir aile üyesi olmayan anneler çocuk bakım maliyetini karşılayacak bir iş bulmak ya da çalışmamak veya kayıt dışı çocuk bakıcısı tutmak gibi seçenekler arasında kalmaktadır.

Bu durum, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından uygulanan Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşvik Edilmesi Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE) Etki Analizi çalışmasında açıkça ortaya konmaktadır. Bu analize göre, anneler Projenin mali desteğini almadan önce 3 yaşından küçük çocuklarına ya kendileri bakmakta (%51) ya da büyükanne ve büyükbabalarına veya çocukların diğer akrabalarına (%31) veya çoğunlukla kayıt dışı olarak çalışan bir çocuk bakıcısına (%16) güvenmek zorunda kalmaktadır. Analize göre, anne isteyken çocuklara bakan babaların oranı sadece %0,45 ve kurumsal bakım oranı ise %0,23'tür (SGK, 2022c, s.80).

EÇBE hizmetlerindeki yatırım açığı, erken çocukluk eğitime kayıt oranlarında görülebilir. Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere OECD verilerine Türkiye'de göre, 3 yaş için kayıt oranı %10,5 iken, bu oran yaşla birlikte giderek artmakta, 4 yaş için %34,2 ve 5 yaş için %81'e yükselmektedir. OECD aile veri tabanı verilerine göre, 2018 yılında Türkiye'de 0-2 yaş arası çocukların erken çocukluk eğitimi kayıt oranı %0,2 ile dünyadaki en düşük oranlar arasında yer almaktadır (OECD, 2021) (Bkz. Tablo 3). Bu durum ülkemizde erken dönem çocukluk eğitiminin zorunlu olmamasına ve 3 yaşından önce devlet tarafından sağlanan kurumsal bakım imkanının olmamasına bağlanabilmektedir.

Çalışmalarda küçük çocukları olan çalışan ebeveynleri desteklemeye yönelik iki temel politika öne çıkmaktadır: ebeveyn izni ve erken çocukluk eğitimi ve bakımı. EÇBE hizmetlerine erişim ülkelerin büyük çoğunluğunda ancak 3 yaşından itibaren başlamakta ve yasal iznin sona ermesi ile EÇBE hizmetlerine erişim arasındaki boşluk süresi ülkeden ülkeye 1 ila 5 yıl arasında değişmektedir (Koslowski vd., 2022, s.52-57). Aynı çalışmada 2021'de incelenen 49 ülke arasında sadece Danimarka, Finlandiya, Malta, Norveç, Romanya, Slovenya ve İsveç'te olmak üzere 7 ülkede ücretli iznin sonu ile EÇBE hakkının başlangıcı arasında bir boşluk yoktur. Örneğin, Norveç ve İsveç'te ücretli izin (13 ay) çocukların EÇBE hakkından (12 ay) bir ay daha fazladır. Benzer şekilde, Finlandiya ve Slovenya'da, EÇBE hakkı yaklaşık bir yıllık ebeveyn izninin bitiminden itibaren başlar. Bu durum bu ülkelerdeki yüksek kadın işgücüne katılım oranlarının tesadüf olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Şekil 1. Erken çocukluk eğitime kayıt oranı (3-4-5 yaş grubunda %, OECD 2021 yılı veya mevcut son veri)

Türkiye'de, yasal analık/babalık ve ebeveyn izni sürelerinin kısa olması ve 3 yaşından küçük çocuklar için çocuk bakım seçeneklerinin sınırlı ve maliyetli olması nedeniyle boşluk süreleri 3 ila 5 yıl arasındadır. Bu boşluk, yukarıda sıralanmış olan ekonomik sıkıntılar, demografik dönüşümler ve çocuk bakım sorumluluğunu kadına yükleyen geleneksel/ataerkil bakış açısı gibi kadın istihdamının önündeki diğer engellerle birlikte bakım sorumluluğu olan kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması sorununa yol açmaktadır.

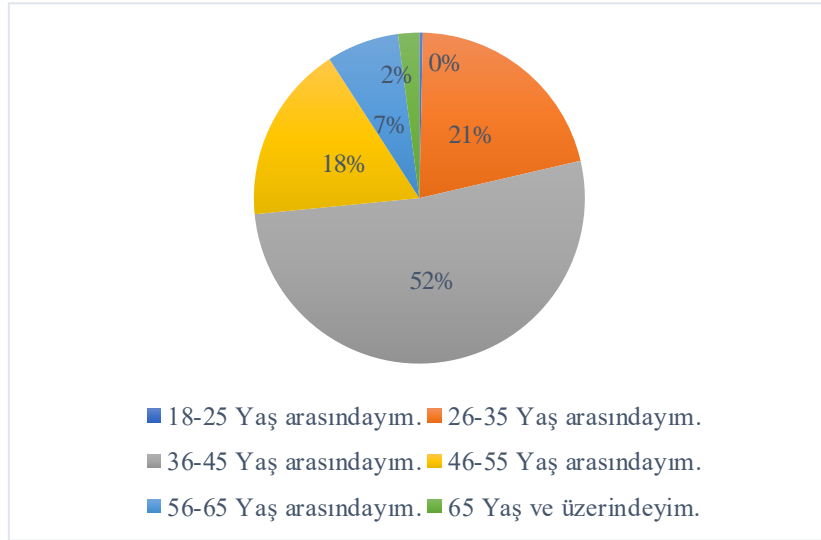
2. Metodoloji

Çalışma kapsamında yaş kısıtlaması olmaksızın 580 anneye erişim sağlanmış olup, 22 sorudan oluşan anket (Ek 1) ile annelerin aile ve çalışma durumları tespit edilerek çocuk bakımı konusundaki deneyim ve algıları incelenmiştir. Araştırma kapsamında annelere sosyal medya aracılığıyla ve kartopu örnekleme vasıtasıyla erişilmiş olup anket dijital ortamda uygulanmıştır. Ankete katılmak için tek şart Türkiye'de çocuk sahibi olmak olarak belirlenmiş olup, çocuğun ve annenin yaşı, annenin çalışma durumu, ikamet ettiği şehir, öğrenim, gelir ve medeni durumuna ilişkin bir kısıtlama getirilmemiştir.

Ankete katılan annelerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde %52,1'inin (n=302) 36-45 yaş aralığında, %21'inin (n=122) 26-35 yaş aralığında, %17,4'ünün (n=101) 46-55 yaş aralığında, %7,1'inin (n=41) 56-65 yaş aralığında, %2,1'inin (n=12) 65 yaş ve üzeri ve %0,3'ünün (n=2) 18-25 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Ankete Katılan Annelerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	Kişi Sayısı	Yüzde
18-25 Yaş arasında	2	0,3%
26-35 Yaş arasında	122	21%
36-45 Yaş arasında	302	52,1%
46-55 Yaş arasında	101	17,4%
56-65 Yaş arasında	41	7,1%
65 Yaş ve üzeri	12	2,1%
Toplam	580	100%

Şekil 2. Ankete katılan annelerin yaş gruplarına göre dağılımı.

Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımı incelendiğinde, %60,5'inin (n=351) ön lisans/lisans, 24,5'inin (n=142) yüksek lisans, %7,1'inin (n=41) doktora, %6,4'ünün (n=37) lise mezunu, %0,9'unun (n=5) ortaokul ve %0,7'sinin (n=4) ilkokul mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Ankete Katılan Annelerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrenim Durumu	Kişi Sayısı	Yüzde
İlkokul Mezunu	4	0,7%
Ortaokul Mezunu	5	0,9%
Lise Mezunu	37	6,4%
Ön lisans-Lisans Mezunu	351	60,5%
Yüksek lisans Mezunu	142	24,5%
Doktora Mezunu	41	7,1%
Toplam	580	100%

Katılımcıların %91,2'si (n=529) evli, %7,9'u (n=46) boşanmış iken %0,9'unun (n=5) eşi vefat etmiştir.

Tablo 5. Ankete Katılan Annelerin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durumu	Kişi Sayısı	Yüzde
Evli	529	91,2%
Boşanmış	46	7,9%
Eşi vefat etmiş	5	0,9%
Toplam	580	100%

3. Bulgular ve Analiz

Çalışma kapsamında annelerin işgücü piyasasındaki durumları ile aile durumları da incelenmiştir. Buna göre, Tablo 7'de gösterildiği üzere ankete katılanların %76,9'unun (n=446) sigortalı, %1,6'sının (n=9) sigortasız çalıştığı, %9'unun (n=52) emekli olduğu, %8,6'sının (n=50) çalışmadığı ve iş aramadığı ve %4'ünün (n=23) çalışmadığı ancak iş aradığı görülmektedir.

Tablo 6. Ankete Katılan Annelerin Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

Çalışma Durumu	Kişi Sayısı	Yüzde
Sigortalı çalışan	446	76,9%
Sigortasız çalışan	9	1,6%
Çalışmıyor ancak iş arıyor	23	4%
Çalışmıyor ve iş aramıyor	50	8,6%
Emekli	52	9%
Toplam	580	100%

Ankete katılan çalışan kadınların %56'sı kamu çalışanı (n=325), %20,5'i (n=119) özel sektör çalışanı iken %6,6'sı (n=38) kendi işinde çalışmakta olup %0,9'u (n=5) ev hizmetlerinde ve %0,7'si (n=4) aile şirketine çalıştığını belirtmiştir. (Bkz. Tablo 8)

Tablo 7. Ankete Katılan Annelerin Çalıştığı Sektöre Göre Dağılımı

Çalıştığı Sektör	Kişi Sayısı	Yüzde
Kamu	325	56%
Özel sektör	119	20,5%
Bağımsız çalışan	38	6,6%
Aile şirketi	4	0,7%
Ev hizmetleri	5	0,9%
Yanıtsız	89	15,3%
Toplam	580	100%

Ankete katılanların hane büyüklüğü incelendiğinde, %41,9'unun (n=243) hanesinde 3 kişi, %40,9'unun (n=237) 4 kişi, %9'unun (n=52) 2 kişi, %7,8'inin (n=45) 5 ve üzeri kişi bulunduğu görülmekte olup katılımcıların %0,5'inin (n=3) tek başına yaşadığı görülmektedir. (Bkz. Tablo 9)

Tablo 8. Ankete Katılan Annelerin Hane Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Hane Büyüklüğü	Kişi Sayısı	Yüzde
1	3	0,5%
2	52	9%
3	243	41,9%
4	237	40,9%
5 ve üzeri	45	7,8%
Toplam	580	100%

Ankete katılan kişilere hanede düzenli işte çalışan ve evin bütçesine katkı sağlayan kişi sayısı sorulduğunda, Tablo 10'da gösterildiği üzere %68,8'inin (n=399) 2 kişi, %28,3'ünün (n=164) 1 kişi, %2,1'inin (n=12) 3 kişi ve %0,9'unun (n=5) 3 ten fazla kişi yanıtını verdiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ankete katılanların büyük çoğunluğunun (%71,7'si) evinde birden fazla gelir getiren işte çalışan vardır.

Tablo 9. Ankete Katılan Annelerin Hanelerinin Gelir Getiren İşte Çalışan Kişi Sayısına Göre Dağılımı

Hanede düzenli bir işte çalışan ve evin bütçesine katkı sağlayan kişi sayısı	Kişi Sayısı	Yüzde
1	164	28,3%
2	399	68,8%
3	12	2,1%
3'ten fazla	5	0,9%
Toplam	580	100%

Tablo 11'de ankete katılan annelerin çocuk sayıları incelendiğinde, %46,4'ünün (n=269) 2 çocuk, %46,2'sinin (n=268) 1 çocuk, %6,9'unun (n=40) 3 çocuk ve %0,5'inin (n=3) 3'ten fazla çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Ankete Katılan Annelerin Çocuk Sayısına Göre Dağılımı

Çocuk Sayısı	Kişi Sayısı	Yüzde
1	268	46,2%
2	269	46,4%
3	40	6,9%
3'ten fazla	3	0,5%
Toplam	580	100%

Ankete katılan annelerin yaş dağılımlarına göre çocuk sayıları Tablo 12'de sunulmaktadır.

Tablo 11. Ankete katılan annelerin yaş dağılımlarına göre çocuk sayıları

Yaş Grupları	1 Çocuğu Olan Anne Sayısı	1 Çocuğu Olan Anne (%)	2 Çocuğu Olan Anne Sayısı	2 Çocuğu Olan Anne (%)	3 Çocuğu Olan Anne Sayısı	3 Çocuğu Olan Anne (%)	3'ten Fazla Çocuğu Olan Anne Sayısı	3'ten Fazla Çocuğu Olan Anne (%)	Genel Toplam
18-25 Yaş arası	1	0,4	1	0,4	0	0,	0	0	2
26-35 Yaş arası	79	29,5	38	14,1	5	12,5	0	0	122
36-45 Yaş arası	128	47,8	153	56,9	20	50,0	1	33,3	302
46-55 Yaş arası	41	15,3	50	18,6	9	22,5	1	33,3	101
56-65 Yaş arası	16	6,0	20	7,4	4	10	0	0	41
65 Yaş ve üzeri	3	1,1	7	2,6	2	5	1	33,3	12
Genel Toplam	268	100	269	100	40	100	3	100	580

Buna göre; çocuk sayısı 1 olan annelerin (n=268) yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde kadınların %0,4'ünün (n=1) 18-25 yaş aralığında, %29,5'inin (n=79) 26-35 yaş aralığında, %47,8'inin (n=128) 36-45 yaş aralığında, %15,3'ünün (n=41) 46-55 yaş aralığında, %6'sının (n=16) 56-65 yaş aralığında ve %1,1'inin (n=3) 65 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Çocuk sayısı 2 olan annelerin (n=269) yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde kadınların %0,4'ünün (n=1) 18-25 yaş aralığında, %14,1'inin (n=38) 26-35 yaş aralığında, %56,9'unun (n=153) 36-45 yaş aralığında, %18,6'sının (n=50) 46-55 yaş aralığında, %7,4'ünün (n=20) 56-65 yaş aralığında ve %2,6'sının (n=7) 65 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Çocuk sayısı 3 olan annelerin (n=40) yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde kadınların %12,5'inin (n=5) 26-35 yaş aralığında, %50'sinin (n=20) 36-45 yaş aralığında, %22,5'inin (n=9) 46-55 yaş aralığında, %10'unun (n=4) 56-65 yaş aralığında ve %5'inin (n=2) 65 yaş ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Çocuk sayısı 3'ten fazla olan annelerin (n=3) yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise kadınların %33,3'ünün (n=1) 36-45 yaş aralığında, %33,3'ünün (n=1) 46-55 yaş aralığında ve %33,3'ünün (n=1) 65 yaş ve üzeri grupta olduğu görülmektedir.

2023 TÜİK verilerine göre Türkiye'de en az bir çocuk bulunan hanelerin %18,9'unda 0-17 yaş grubunda bir çocuk, %15,0'ında iki çocuk, %6,3'ünde üç çocuk, %2,1'inde dört çocuk, %1,2'sinde ise beş ve daha fazla çocuk bulunduğu görülmektedir (TÜİK, 2023a). Bu veriler yıllar itibariyle incelendiğinde Türkiye'de tek çocuk normunun yaygınlaşmakta olduğu söylenebilmektedir. Ankete katılan anneleri yansıtan bu veriler de Türkiye'de genel eğilime benzer bir sonuç vermekte ve ailelerin giderek daha az çocuk sahibi olma eğiliminde olduğunu gösterir niteliktedir. Ankete katılan kişilerin çocuklarının yaşlarının dağılımı incelendiğinde; %27,4'ünün (n=215) 8-15 yaş arasında, %19,6'sının (n=154) 5-8 yaş arasında, %15,8'inin (n=124) 3-5 yaş arasında, %15,5'inin (n=122) 18 yaş üzeri, %14,6'sının (n=115) 0-36 yaş arasında ve %7'sinin (n=55) 15-18 yaş arasında çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Tablo 13'teki annelik ve çalışma/izin durumları incelendiğinde, ankete katılanların %91,6'sı (n=531) çocuk doğmadan önce çalıştığını, %8,4'ü (n=49) ise çalışmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %34,7'sinin (n=201) 0-4 ay arasında, %18,1'inin (n=105) 4-6 ay arasında, %18,1'inin (n=105) 6-12 ay arasında (ücretsiz izin) ve %16,4'ünün (n=95) 12-24 arasında (n=95) doğum sonrası izin kullandıkları görülmektedir. Bu sonuçlar annelerin yasal izin süresinin ardından genellikle doğumdan 4 ay sonra işe başlayarak çocukların bakımını bir başkasına devrettiğini ya da işi bırakarak çocuklarına kendilerinin baktığını göstermektedir.

Tablo 12. Ankete Katılan Annelerin Doğum Sonrası Yasal İzin Kullanım Durumlarına Göre Dağılımı

Doğumdan Sonra Yasal İzin Kullanım Süresi	Sıklık	Yüzde
0-4 ay arası	201	34,7%
12-24 ay arası (ücretsiz izin)	95	16,4%
4-6 ay arası	105	18,1%
6-12 arası (ücretsiz izin)	105	18,1%
Yanıtız/Kullanılmayan	74	12,8%
Toplam	580	100%

Ankete katılan annelerin %94,1'i (n=546) çocuk bakımı için sağlanan izin sürelerinin yeterli olmadığını düşünmektedir.

Çalışma kapsamındaki annelere 3 yaşına gelene kadar bakım konusunda yardım alıp almadıkları sorusu da yöneltilmiş olup, katılımcıların %46,2'si (n=256) anne/kayınvalide yardımı aldığını ifade etmiştir. Sonraki yüksek oran ise %30,3 (n=168) ile tam zamanlı bakıcı tutanlara aittir. 580 katılımcıdan yalnızca ikisi (%0,4'ü) eşinin ücretsiz izin alıp çocuğu birlikte büyüttüklerini belirtmiştir. Katılımcıların %19,3'ü (n=107) düzenli bir destek almadan çocuklarını kendilerinin büyüttüğünü ifade etmiştir. Diğer seçeneğine verilen yanıtlar incelendiğinde ise, 33 annenin çocuğunu kreşe gönderdiği ve 24 annenin de gündüz/yarı zamanlı bakıcı ve yardımcıdan destek aldıkları görülmektedir. (Bkz. Tablo 14)

Tablo 13. Ankete Katılan Annelerin Çocuk Bakım Konusunda Yardım Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Çocuk 3 Yaşına Gelene Kadar Bakım Konusunda Düzenli Yardım Alma Durumu	Sıklık	Yüzde
Ücretsiz izin alarak kendi büyüten	49	8,8%
İşi bırakarak kendi büyüten	10	1,8%
Zaten çalışmadığı için kendi büyüten	48	8,7%
Anne/kayınvalide yardımı	256	46,2%
Ablam/diğer akraba yardımı	21	3,8%
Tam zamanlı bakıcı istihdamı	168	30,3%
Eşi ücretsiz izin alarak çocuğu birlikte büyüten	2	0,4%
Toplam	554	100%

Bu soruya verilen diğer seçenekler incelendiğinde 5 katılımcının eşinin bir şekilde çocuk bakımına dahil olduğu görülmüştür. Bu cevaplar detaylı incelendiğinde babaların özel olarak izin almamış oldukları çocuk bakımında anneye ya evden çalışırken ya işsizken ya da pandemi döneminde evdeyken çocuk bakımı konusunda destek vermiş olduğu görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplar temel olarak literatürdeki bulgularla uyumlu olup (Uğur vd., 2023, s.107) Türkiye'de küçük çocuğu olan annelerin çocuk bakımında kurumsal bakım seçenekleri ya da

bakıcı istihdamı yerine aile üyelerinin yardımıyla çocuklarını büyüttükleri gerçeğini doğrulamaktadır.

Çocukların kreşe/anaokuluna gitme yaşları incelendiğinde, Tablo 15'te belirtildiği üzere %30,9'unun (n=197) 3-4 yaş arasında, %26,1'inin (n=166) 2-3 yaş aralığında, %16'sının (n=102) 4-5 yaş aralığında, %10'unun (n=64) 13-24 aylık, %7,5'inin (n=48) 5-6 yaş arasında, %1,4'ünün (n=9) 6-7 yaş arasında ve %1,3'ünün (n=8) 0-12 ay arasında kreşe başladıkları ifade edilmiştir. Bununla birlikte tüm verilen yanıtlar içinde kreşe/anaokuluna gitmeyenlerin oranı %6,8 (n=43)'dür.

Tablo 14. Ankete Katılan Annelerin Çocuklarının Kreşe/Anaokuluna Gitme Yaşlarına Göre Dağılımı

Çocuğun Kreşe/Anaokuluna Başlama Yaşı	Sıklık	Yüzde	Tek Gelirli Hanede Yaşayanlar (%)
0-12 ay arasında	8	1,3%	1,7%
13-24 ay arasında	64	10%	10,7%
2-3 yaş arasında	166	26,1%	20,3%
3-4 yaş arasında	197	30,9%	24,3%
4-5 yaş arasında	102	16%	22,0%
5-6 yaş arasında	48	7,5%	11,3%
6-7 yaş arasında	9	1,4%	2,3%
Kreşe/anaokuluna gitmedi.	43	6,8%	7,3%
Toplam	637	100%	100%

Bu bulgular Türkiye’de devlet tarafından erken çocukluk eğitimi sunulma yaşının (3 yaş ve üzeri çocuklar için) çocukların bu eğitime erişimi açısından belirleyici olduğunu kanıtlar niteliktedir. Tek gelirli hanelerde yaşayan (“hanenizde kaç kişi düzenli bir işte çalışıyor ve evin bütçesine katkı sağlıyor?” sorusuna 1 yanıtı veren) annelerin çocuklarının kreşe/anaokuluna başlama yaşı incelendiğinde %1,7'sinin (n=3) 0-12 ay arasında, %10,7'sinin (n=19) 13-24 ay arasında, %20,3'ünün (n=36) 2-3 yaş arasında, %24,3'ünün (n=43) 3-4 yaş arasında, %22'sinin (n=39) 4-5 yaş arasında, %11,3'ünün (n=20) 5-6 yaş arasında ve %2,3'ünün (n=4) 6-7 yaş arasında yanıtı verdikleri görülmüş olup, %7,3'ü ise (n=13) kreşe/anaokuluna gitmedi yanıtı vermiştir. Buna göre, hanenin tek gelirli olma durumunun 0-24 ay çocuklarının okula başlama oranını önemli düzeyde etkilemediği görülmektedir. Diğer yandan tek gelirli hanelerde ailelerin

çocuklarını 2-3 ve 3-4 yaşında kreşe başlatma oranlarının diğer ailelere kıyasla daha az olduğu ve çocuklarını diğer ailelere göre daha fazla oranda 4-5 ve daha üzeri yaşlarda okul öncesi eğitime verdiği görülmektedir. Bu durum tek gelirli ailelerde annelerin çalışmadığı varsayımıyla çocuklarına daha uzun süreler bakım sağlayabildiği ve onları daha geç yaşlarda kreşe/anaokuluna gönderdiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Annelerin doğum yaptıktan sonra işi bırakma nedenleri incelendiğinde, çocuğu büyürken yanında olmak için yanıtı verenlerin oranının %32,5 (n=69) olduğu görülmektedir. Verilen diğer yanıtlar incelendiğinde, çocuğa bakacak güvenilir kimse bulanamadığı için yanıtı verenlerin oranı %23,1 (n=49)'dir. (Bkz. Tablo 16)

Bu sonuçlara göre, ankete katılan annelerin daha çok kendi istekleri (%32,5) ve çocuğun kurumsal bakım için yaşının uygun olmadığını (%12,3) düşündükleri için işi bırakarak çocuk bakımını kendilerinin üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, çocuğa bakacak güvenilir bir kimse (%23,1) ya da kurum bulamadığı (%6,1) ya da alternatif bakım seçeneklerini maliyetli bulduğu için (%7,5) tercih etmeyen ve bu nedenle işini bırakan annelerin sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır.

Tablo 15. Ankete Katılan Annelerin İş Bırakma Nedenlerine Göre Dağılımı

İş Bırakma Nedeni	Sıklık	Yüzde
Çocuğa bakacak güvenilir kimse bulamadığı için	49	23,1%
Çocuk büyürken yanında olmak için	69	32,5%
Küçük yaşa uygun kreş bulamadığı için	7	3,3%
Çocuğun yaşı kreşe göndermek için çok küçük olduğu için	26	12,3%
İsteddiği kalitede bakım verecek kreş bulamadığı için	6	2,8%
Bakıcı-kreş seçeneği çok maliyetli olduğu için	16	7,5%
İşvereni işten çıkardığı için	7	3,3%
Küçük çocuğu olan bir kadına iş verecek işveren bulamadığı için	4	1,9%
Çalışmak ve çocuk bakmak bir arada zor olduğu için	28	13,2%
Toplam	212	100%

Doğum sonrası işi bırakanlardan önceki kurumuna dönenlerin oranı %38,1 (n=221)'dir. Bu kişilerin %8,6'sı (n=50) önceki kurumuna dönmeyi tercih etmediğini, %5'i (n=29) yerine birini aldıkları için aynı işyerinde iş bulamadığını ve %0,7'si (n=4) küçük çocuğu olması nedeniyle tekrar işe alınmadığını ifade etmiştir. (Bkz. Tablo 17)

Tablo 16. Ankete Katılan Annelerin Önceki İşine Dönme Durumuna Göre Dağılımı

Doğum Sonrası Önceki İşine Dönme Durumu	Sıklık	Yüzde
Önceki işine dönen	221	38,1%
Küçük çocuğu olduğu için önceki işine alınmayan	4	0,7%
Önceki işine dönmeyi tercih etmeyen	50	8,6%
Yerine başka biri istihdam edildiğinden önceki işine dönemeyen	29	5,0%
Yanıtsız	276	47,6%
Toplam	580	100%

Diğer taraftan, Tablo 18’de gösterildiği üzere doğum sonrasında işi bırakan kadınların %37,6’sı (n=218) aynı pozisyonda işe başlayabildiklerini, %4,3’ü (n=25) ise daha düşük bir pozisyonda başlamak zorunda kaldıklarını, sadece %0,9’u ise (n=5) daha üst bir pozisyonda işe başladıklarını belirtmişlerdir. Bu kişilerin %5,5’i (n=32) ise, muhtemelen daha esnek çalışma olanağı sunduğu için farklı bir kurumu/sektörü tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu sonuçlar yorumlanırken ankete katılanların büyük çoğunluğunun (%56’sı n=325) kamu çalışanı olduğu göz önüne alınmalıdır. Zira kamuda 657 sayılı Kanun ile getirilmiş olan iş güvencesi maalesef özel sektör çalışanları için aynı düzeyde geçerli değildir. Bu çalışmada bile, özel sektörde çalışan annelerin %21,7’sinin doğumdan sonra işi bıraktığı tespit edilmiştir.

Tablo 17. Ankete Katılan Annelerin Önceki Pozisyonuna Dönme Durumuna Göre Dağılımı

Doğum Sonrası Önceki Pozisyona Dönme Durumu	Sıklık	Yüzde
Aynı pozisyona dönen	218	37,6%
Daha düşük bir pozisyonda işe başlayan	25	4,3%
Daha üst bir pozisyonda işe başlayan	5	0,9%
Farklı bir sektörü tercih eden	32	5,5%
Yanıtsız	300	51,7%
Toplam	580	100%

Çalışma ile ankete katılan annelerin çocuk bakımı konusunda oluşturulacak politikalara yönelik görüşleri de incelenmiştir. Bu kapsamda sorulan 4 sorudan ilki olan “sizce 0-3 yaş arası çocuğu olan çalışan kadının çocuğuna kim bakmalı?” sorusuna verilen yanıtlar içinde en yüksek oran (%37,6, n=377) "annelere verilecek destek/izinlerle annenin bakabilmesi sağlanmalı." seçeneğine aittir. Sonrasında en yüksek oran (%33,6, n=337) ise "anne ve babalara verilecek destek/izinlerle bakım sorumluluğunun paylaşılması sağlanmalı." seçeneğine aittir. (Bkz. Tablo 19)

Tablo 18. Ankete Katılan Annelerin Çocuk Bakım Sorumluluğuna İlişkin Görüşleri

Sizce 0-3 yaş arası çocuğu olan çalışan kadının çocuğuna kim bakmalı?	Sıklık	Yüzde
Annelere verilecek destek/izinlerle annenin bakabilmesi sağlanmalı.	377	37,6%
Babalara verilecek destek/izinlerle babanın bakabilmesi sağlanmalı.	49	4,9%
Anne ve babalara verilecek destek/izinlerle bakım sorumluluğun paylaşılması sağlanmalı.	337	33,6%
Anneanne/babaanne	85	8,5%
Teyze/hala gibi güvenilir bir akraba	23	2,3%
Bakıcı	34	3,4%
Küçük yaşa uygun kurumsal bakım seçeneği sunulmalı	97	9,7%
Toplam	1002	100%

Bu soruya verilen yanıtlar ankete katılan kadınların büyük çoğunluğunun çocuklara bakma sorumluluğunun öncelikle annelerde olması gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Ancak babaların da sorumluluğu paylaşması gerektiğini düşünen katılımcıların sayısının da en az annelerin çocuk bakımından sorumlu olması gerektiğini düşünen katılımcıların sayısı kadar yüksek olması geleneksel bakış açısının değişmekte olduğuna işaret etmektedir.

Soruya verilen yanıtlardan çıkarılabilecek bir diğer sonuç, her ne kadar katılımcıların yaklaşık yarısı çocuğunu büyütürken annesinin/kayınvalidesinin düzenli yardımından yararlınsa da aslında çocuğun bakımından anneanne ya da babaannenin sorumlu olmasını tercih etmemekte olduğudur. Son olarak, 0-3 yaş çocukların bakımı konusunda babaların bakım sorumluluğunu tek başına üstlenmesi ile kurumsal bakım ya da bakıcı seçeneğinin de çok tercih edilen bir seçenek olmadığı yanıtlardan çıkarılabilmektedir.

Doğum sonrası izinlerin nasıl tasarlanması gerektiğine ilişkin soruya verilen yanıtların %24,8'i aileye bakıcı/kreş desteği sağlanmalıdır seçeneğini desteklemektedir. Tablo 20'de gösterilen söz konusu yanıtların %22,2'si, çocuk 2 yaşına gelene kadar anneye ücretli izin sağlanmalı; %20,3'ü babalara ücretli izin sağlanarak bakım sorumluluğuna dahil edilmeleri sağlanmalı seçeneğine aittir.

Tablo 19. Ankete Katılan Annelerin Doğum İzinlerine İlişkin Görüşleri

Sizce doğum sonrası izinler nasıl tasarlanmalı?	Sıklık	Yüzde
Çocuk 1 yaşına gelene kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.	131	13,1%
Çocuk 2 yaşına gelene kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.	222	22,2%
Çocuk 3 yaşına gelene kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.	196	19,6%
Anne ya da baba sağlanan izinlerden eşit şekilde yararlanabilmeli.	1	0,1%
Babalara ücretli izin sağlanarak bakım sorumluluğuna dahil edilmeleri sağlanmalı.	203	20,3%
Aileye bakıcı/kreş desteği sağlanmalı.	248	24,8%
Toplam	1001	100%

Son olarak, ülkemizde babalık izinlerine ilişkin politika önerilerinde yararlanmak üzere babaların babalık izinlerine ilişkin görüş ve tutumları ile annelerin babalık izni konusundaki algı ve tutumları değerlendirilmiştir. Buna göre “babalık izni hakları uzatılrsa eşiniz ücretli izne çıkıp çocuğa bakmayı tercih eder miydi?” sorusuna verilen yanıtların %39,6’sı evet iken %25,2’si olumsuz görüş bildirerek “hayır çocuk bakımı yerine çalışmayı yeğlerdi” seçeneğini işaretlemişlerdir. Aynı soruya verilen yanıtların %13,7’si (n=99) “Ücretli izin hakkı olsa kullanır ama çocuğa bakım işini kendi yapmaz (anneye, anneanne /babaanneye) baktırırdı” seçeneğine aitken, %9,8’i “İşindeki pozisyonunu/terfi imkânını kaybetmek korkusuyla bakmak istemezdi” seçeneğine aittir. (Bkz. Tablo 21) Bu sonuçlar ailelerde babaların çocuk bakımına dahil olma konusunda belirli bir oranda istekli olduklarını ancak yine de küçük çocuğun bakım sorumluluğunu paylaşma konusunda geri planda kaldıklarını göstermektedir.

Tablo 20. Ankete Katılan Annelerin Babaların Babalık İzni Kullanım Tercihine İlişkin Görüşleri

Babalık izni hakları uzatılrsa eşiniz ücretli izne çıkıp çocuğa bakmayı tercih eder miydi?	Sıklık	Yüzde
Evet, izne çıkıp çocuğu ile daha çok ilgilenmek isterdi.	286	39,6%
Hayır, çocuk bakımı gibi zor bir işten işinde çalışmayı yeğlerdi.	182	25,2%
Hayır, erkek adamın çocuk bakmayacağını bunun kadın işi olduğunu düşünürdü.	31	4,3%
Aslında bakmak isterdi ama “çevrem ne der” korkusuyla bakmazdı.	16	2,2%
İşini kaybetme korkusuyla bakmak istemezdi.	38	5,3%
İşindeki pozisyonunu/terfi imkanını kaybetmek korkusuyla bakmak istemezdi.	71	9,8%
Ücretli izin hakkı olsa kullanır ama çocuğa bakım işini kendi yapmaz (anneye, anneanne /babaanneye) baktırırdı.	99	13,7%
Toplam	723	100%

Diğer taraftan “Babalık izni hakları uzatılrsa eşinizin ücretli izne çıkıp çocuğunuza bakması konusunda siz ne düşünürsünüz?” sorusuna annelerin %71,8’i “Desteklerim. Çocuğun bakımı konusunda birlikte sorumluluk almamız iyi olur” diye cevap vermişlerdir. (Bkz. Tablo 22)

Tablo 1. Ankete Katılan Annelerin Babaların Babalık İzni Kullanımı Konusuna İlişkin Görüşleri

Babalık izni hakları uzatılsa eşinizin ücretli izne çıkıp çocuğunuza bakması konusunda siz ne düşünürsünüz?	Sıklık	Yüzde
Desteklerim. Çocuğun bakımı konusunda birlikte sorumluluk almamız iyi olur.	487	71,8%
Desteklerim. Çocuğa baksın ki ne kadar zor bir iş olduğunu anlasın.	95	14,0%
Desteklemem. Çocuk bakımı onun için çok zor üstesinden gelemem.	30	4,4%
Desteklemem. İşteki pozisyonunu kaybedebilir bu da ileride gelir kaybımız olacağı anlamına gelir.	20	2,9%
Desteklemem. Çocuğa gerektiği gibi bakamaz, çocuğun anneye ihtiyacı var.	46	6,8%
Desteklemem. Erkek adam çocuk mu bakar? Çevreme ben çalışırken eşimin evde çocuk baktığını açıklayamam.	0	0,0%
Toplam	678	100%

Son iki soruya verilen cevaplar Türkiye’de babalık izni konusunda uygulanacak bir politika değişikliğinin özellikle anneler tarafından bakım sorumluluğunu paylaşma açısından büyük oranda destekleneceğini göstermekte olup babaların da büyük kısmının bu izinleri kullanabileceği yönünde umut vaat etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın temel hipotezi olan çocuk bakım sorumluluklarının kadınların işgücü piyasasına erişiminin ya da işgücü piyasasında kalmalarının önünde büyük bir engel teşkil ettiği hipotezi araştırmaya katılan kadınların %28’inin doğum sonrasında işi bırakmış olduğu sonucuyla doğrulanmıştır. Diğer yandan araştırmaya katılan annelerden önceki işine ve önceki pozisyonuna dönenlerin oranı yaklaşık %38’dir. Bu durum doğumdan sonra kadınların büyük kısmının işgücü piyasasına dönme konusunda sıkıntı yaşadığını göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer hipotezi mevcut düzenleme ve yapıların çocuk bakım sorumluluklarını desteklemekte yetersiz kaldığı ve çocuk bakımı konusunda ortaya konulacak politikalarla kadınların işgücüne katılım oranlarını artırmanın mümkün olduğudur. Araştırmaya katılan annelerin 3 yaşına gelene kadar çocuklarının bakımının büyük oranda anneler/kayınvalideler tarafından sağlandığı görülmekte olup, bakıcı tarafından bakımın da diğer bir tercih edilen bakım seçeneği olduğuna çalışmada ortaya konmuştur. Kurumsal bakımın ise bu yaş grubu çocukların bakımında tercih edilmeyen bir bakım seçeneği olduğuna görülmüştür. Bu sonuç özellikle Türkiye’de 0-3 yaş çocuk bakımı konusunda kurumsal bakım seçeneklerinin yeterli sayıda ve yaygınlıkta olmaması, maliyetinin yüksek olması ve bu yaş

aralığının kurumsal bakım için uygun olmadığı algısının yaygın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Katılımcıların hemen hemen hepsi Türkiye’de çocuk bakımı için verilen yasal izinlerin yetersiz olduğunu düşünmekte olup, büyük bir kısmı çocuk bakımı için annelerin izin sürelerinin uzatılması, ailelere bakıcı/kreş desteği verilmesi ve babaların da bakım konusunda sorumluluğu paylaşmasına yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Literatür taraması ve çalışma bulgularından yola çıkarak küçük çocuğu olan kadınların işgücüne katılımını artırmak üzere aşağıdaki politika önerileri ortaya konmaktadır:

Öncelikle, yasal izin ile EÇBE'nin başlaması arasındaki boşluk sürelerini kısaltmak için her iki ebeveyn için de izin sürelerinin ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak uzatılması gerekmektedir. Bu çerçevede sadece annelik izni değil, babalık izni süreleri de gözden geçirilmeli ve uzatılmalıdır. Ayrıca, üye devletlerin ebeveyn başına en az dört aylık ebeveyn izni sağlaması gerektiğini belirten 2010/18/EU sayılı AB Direktifi doğrultusunda ebeveyn izni seçenekleri sunulmalıdır. Bu politika sadece babaların çocuk bakımına katılmasına yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda çocuk bakımını annelerin sorumluluğu olarak gören geleneksel bakış açısını da dönüştürecektir. Buna ek olarak, iş-yaşam dengesini sağlamak amacıyla küçük çocuklu ebeveynler için azaltılmış çalışma saatleri ve yarı zamanlı/esnek çalışma seçenekleri ile ebeveyn izninden hemen sonraki dönemler için (örneğin ilkökul çağı) çocuk bakım izni alternatifleri getirilmelidir.

İkinci olarak, küçük çocukları olan çalışan ebeveynlere sunulan erken çocukluk bakımı alternatifleri geliştirilmelidir. Bu nedenle, EÇBE hizmetleri nitelik ve nicelik bakımından iyileştirilmelidir. Bu kapsamda hem devlet hem de yerel yönetimler çocuk bakım hizmetlerinin sağlanmasına dahil olmalıdır. Ayrıca, belirli bir sayının üzerinde işçi çalıştıran işverenlerin işyerlerinde çocuk bakım olanakları sağlamaları için yasal yükümlülükler yeniden gözden geçirilmeli, gerekirse revize edilmeli ve bu konuda sıkı denetimler ve cezai yaptırımlar getirilmelidir.

Üçüncü olarak, 3 yaşından küçük çocuklar için yeterli ve kaliteli kurumsal çocuk bakımının sağlanmasının yanı sıra, küçük çocukların bakımının ekonomik yükünü azaltmak amacıyla, hanenin gelir düzeyi dikkate alınarak ebeveynlere devlet tarafından sübvansiyon sağlanması elzemdir. Ayrıca, Almanya gibi birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi, devlet veya yerel yönetimler çocuk bakımı sağlayan özel sektörü sübvansiyon etmelidir.

Son olarak, işverenlerin küçük çocuklu kadınları işe alma konusundaki isteksizliğı ve olumsuz algısı, belirli bir süre boyunca küçük çocuklu kadınları işe almak/işten çıkarmamak koşuluyla sosyal güvenlik teşvikleri veya vergi imtiyazları sağlanarak değıştirilmelidir. Ayrıca devlet, çalışan annelere yönelik ayrımcılıkla mücadele edecek mekanizmalar ve yasal yaptırımlar oluşturmmalıdır.

Yukarıda belirtilen politika önerilerine ek olarak, tutarlı politikalar geliştirmek için izin politikaları EÇBE hizmetleri ile uyumlu hale getirilmelidir. Ayrıca, doğumdan yasal olarak ilkokula başlama yaşına kadar tüm çocuklar için bakım ve eğitim politikaları tek bir bakanlığın sorumluluğı altında birleştirilmelidir. Konuya ilişkin tüm düzenleme ve ayarlamalar bütüncül bir yaklaşımla ilgili paydaşlarla müzakere edilmeli ve oluşturulmalıdır. Bu konuda tek etken olmamakla birlikte bakım sorumluluğunun ebeveynlerin her ikisi arasında ortak olarak paylaşılabilmesine yönelik yapılacak her bir politika değışikliğinin ve düzenlemenin kadınların işgücüne katılımı konusunda kolaylaştırıcı rol oynayarak kadın-erkek eşitliğine katkı sağlayacağı ve toplumsal kalkınma ve refah artışına destek olacağı düşünölmektedir.

Türkiye'nin kadın istihdamını artırmak üzere atılmış olan adımlar ve konulan hedefler doğrultusunda yapılan düzenlemeler ile 2014 yılında %29,9 olan kadınların işgücüne katılım oranı %35,8'e yükseltilmiş olsa da 11. Kalkınma Planında (%38,5) ve Ulusal İstihdam Stratejisinde hedeflenen (%41) seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda önümüzdeki yıllarda belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi amacıyla kadınların istihdamının önündeki engelleri ortadan kaldıracak yenilikçi stratejilerin kararlılıkla uygulanmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akgeyik, T. (2016). Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı: 70, 31-53.
- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N. & Çeviş, İ. (2019). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Etkileyen Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 17 (3): 146-163.
- Avrupa Komisyonu (2022). Thematic Factsheet on Labour Force Participation of Women. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-semester_thematic-factsheet_labour-force-participation-women_en.pdf
- Çakır, A. (2022). Türkiye’de Çalışan Kadınların İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik Aile Dostu Politikaların Değerlendirilmesi, [Yüksek lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çatalbaş, G.K. (2015). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörlerin Belirlenmesi: Panel Veri Yaklaşımı. Kafkas Üniversitesi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 249-280.
- Dayıoğlu, M. & Kırdar, M. G. (2010). Determining Factors and Trends in Female Labour Force Participation in Türkiye. Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası, Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu No: 5.
- De Ravindranath, H., Singh, J., Thilageswary, A. & Kularajasingam, J. (2021). Exploring The Challenges Faced By Working Mothers and The Perceived Factors To Retain Them in The Private Education Sector. *International Journal of Human Resource Studies*. 11. 17.
- Dedeoğlu, S., Şahankaya Adar, A. & Sıralı, Y. (2021). Kurumlar Arası İş Birlikleri İle Kadın İstihdamını Desteklemek: Erken Çocukluk Bakımı ve Eğitimi Uygulamaları. Uluslararası Çalışma Örgütü, Türkiye.
- Dur, V. (2019). Social Policies Towards Women and Family in Türkiye and Their Effects in The Framework of Welfare State Typologies, [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Glass, C. & Fodor, É. (2011). Public Maternalism Goes to Market: Recruitment, Hiring and Promotion in Postsocialist Hungary. *Gender and Society*, 25(1), 5–26.

- Güneş, C., Üçdoğruk Birecikli, Ş. & Yıldırım, Z. (2017). Çalışan Kadının Çocuk Bakım Tercihi: Havuzlanmış Verilerle Kesikli Tercih Modellerinin Karşılaştırılması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7 (1):123-144.
- Hüseyinli, N. & Hüseyinli, T. (2016). Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (34):108-137.
- International Labour Organization /Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), (2018). Care Work and Care Jobs for The Future of Decent Work. <https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-and-care-jobs-future-decent-work>
- International Labour Organization / Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), (2017a). World Employment and Social Outlook: Trends for Women 2017, International Labour Office – Geneva
- International Labour Organization / Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), (2017b) Economic Impacts of Reducing The Gender Gap, What Works, Research Brief No.10. <https://www.ilo.org/media/422531/download>
- İlkkaracan, İ. (2012). “Why So Few Women in The Labour Market in Türkiye?”, *Feminist Economics*, 18:11-37
- İlkkaracan, İ., Kim, K., & Kaya, T. (2015). The Impact of Public Investment in Social Care Services on Employment, Gender Equality and Poverty: The Turkish Case. İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, Levy Ekonomi Enstitüsü - Bard College, ILO, UNDP Türkiye ve UN Women Avrupa ve Orta Asya Bölge Ofisleri işbirliği ile Araştırma Projesi Raporu.
- Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt.47, Sayı. 1, 107-130.
- Kızılgöl, Ö. A. (2012). Determinants of Women's Labor Force Participation: An Econometric Analysis. *Doğuş University Journal*, 13(1), 91.
- Koslowski, A., Blum, S., Dobrotić, I., Kaufman, G. & Moss, P. (2022) 18th International Review of Leave Policies And Related Research 2022. https://www.leavenetwork.org/fileadmin/user_upload/k_leavenetwork/annual_reviews/2022/Koslowski_et_al_Leave_Policies_2022.pdf

- Metin, B. (2017). İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılmasına Yönelik Politikalar ve Kadın İstihdamı: İsveç, Almanya ve Birleşik Krallık Örnekleri. *TİSK Akademi*, 2017/1, 18-48.
- OECD, (2023a). OECD Social Expenditure Database (SOCX). <https://www.oecd.org/els/soc/expenditure.htm>
- OECD, (2023b). OECD Family Database. Family Benefit System. https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf
- OECD, (2022). Education at a Glance 2022: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/3197152b-en>
- OECD, (2021). OECD Family Database. <https://web-archive.oecd.org/temp/2024-06-21/69263-database.htm>
- OECD, (2019). Women at Work in G20 Countries: Progress and Policy Action. <https://www.oecd.org/g20/summits/osaka/G20-Women-at-Work.pdf>
- OECD, (2017). Connecting People with Jobs: Key Issues for Raising Labour Market Participation in Australia, OECD Publishing, Paris.
- Özdemir, M. Ç. (2003). Türkiye’de Zaman Kullanımının Analizi. *Journal of Political Economy*, 111, 535, sf.9.
- Öztürk, S. & Başar, D. (2018). “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Yönelik Tercihleri: Kayıt Dışı Sektör Özelinde Bir Analiz”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt.8, Sayı.2, 41-58.
- Rauhala, P.L. (2009). “Child Care as an Issue of Equality and Equity: The Example of The Nordic Countries.” Scheiwe, K., Willekens, H. (Eds.) *Childcare and Preschool Development in Europe*, Palgrave Macmillan, London.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), (2022a), Analık ve Ebeveyn Yardımları; Türkiye ve Seçili AB Ülke Örnekleri. Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi, II. Araştırma Raporu, Ankara.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), (2022b), Kayıtlı Kadın İstihdamının Artırılması Bağlamında Çocuk Bakımı Modellerinin İncelenmesi ve Türkiye için Model Önerisi. Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE) Araştırma Raporu, Ankara.

- Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), (2022c), Etki analizi raporu. Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE), Ankara
- Susanlı, Z. B. (2014). Allocation of Parents' Time to Child Care Among Turkish Families: Evidence From Time-Use Survey. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 6(1), 129-138.
- Taşseven, Ö., Altaş, D. & Ün, T. (2016). The Determinants of Female Labor Force Participation for OECD Countries. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2): 27-38.
- Tiryaki, D. (2018). Türkiye'de Kadın İstihdamında Karşılaşılan Sorunları Gidermeye Yönelik Politikalar [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- The World Bank / Dünya Bankası, Gender Data Portal. <https://genderdata.worldbank.org/data-stories/flfp-data-story>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023), İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023a) İstatistiklerle Çocuk, 2023 Haber Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023b). İstatistiklerle Kadın, 2023 Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2018), İş ve Aile Yaşamının Uyumu Anketi, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27859>
- Uğur, Z. B., Yıldız, E., & Yüksel Doğan, R. (2023). Türkiye'de Çalışan Kadınların Küçük Çocuklarına Kim Bakıyor?. *Journal of Social Policy Studies/Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(58).
- Uğur, Z. B. (2018). The Wearing of the Headscarf & Labor Market Outcomes for Women in Turkey. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 51-75.
- UN Women, (2018). Turning Promises into Action. Gender Equality in the 2030 Raporu, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018>

- Ustabaş, A., & Gülsoy, T. Y. (2020). The Relationships Between The Female Labor Force Participation Rate and Economic Development: A Correlation Analysis for Turkey. *International Conference on Eurasian Economies*, 104-113.
- Üstün, K. T. (2020). Kadının Ücretsiz Bakım Emeğinin Azaltılması Kapsamında Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetlerine Erişim (kreş) hakkı. *Çalışma ve Toplum*, 3 (66): 1559-1592.
- Verick, S. (2014). Female Labour Force Participation in Developing Countries. *IZA World of Labour*.
- Yolcu, H. (2019). Erken Çocukluk Döneminde Ailelerin Evde Ücretli Bakım Hizmetlerine Yönelik Talepleri. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 3 (2): 228-257.
- Zengin, B., & Koçoğlu, Ş. (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve İstihdam Artışına Yönelik Politika Önerileri. *İş ve Hayat*, 4(8), 166-188.

EK: Anket Formu

SORULAR

1. Yaşınız?

- 18-25 Yaş arasındayım.
 26-35 Yaş arasındayım.
 36-45 Yaş arasındayım.
 46-55 Yaş arasındayım.
 56-65 Yaş arasındayım.
 65 Yaş ve üzerindeyim.

2. Öğrenim Durumunuz?

- İlkokul Mezunuyum.
 Ortaokul Mezunuyum.
 Lise Mezunuyum.
 Önlisans/Lisans Mezunuyum.
 Yüksek lisans Mezunuyum.
 Doktora Mezunuyum.

3. Medeni Durumunuz?

- Evliyim.
 Boşandım.
 Eşim vefat etti.

4. Hangi ilde yaşıyorsunuz?

.....

5. Çalışıyor musunuz?

- Evet, Sigortalı çalışıyorum.
 Evet, Sigortasız çalışıyorum.
 Hayır, çalışmıyorum ancak iş arıyorum. (7. Soruya geçiniz)
 Hayır çalışmıyorum ve iş aramıyorum. (7. Soruya geçiniz)
 Emekliyim.

6. Hangi sektörde çalışıyorsunuz?

- Kamu çalışanıyım.
 Özel sektörde çalışıyorum.
 Kendi işimde bağımsız çalışıyorum.
 Aile şirketimizde çalışıyorum.
 Ev hizmetlerinde çalışıyorum.

7. Haneniz kaç kişiden oluşuyor?

- 1
2
3
4
5 ve üzeri.

8. Hanenizde kaç kişi düzenli bir işte çalışıyor ve evin bütçesine katkı sağlıyor?

- 1
2
3
3'ten fazla kişi.

9. Kaç çocuğunuz var?

- 1
2
3
3'ten fazla.

10. Çocuklarınız kaç yaşında? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- 0-36 Ay arasında.
3-5 Yaş arasında.
5-8 Yaş arasında.
8-15 Yaş arasında.
15-18 Yaş arasında.
18 Yaşından büyük.

11. Çocuklarınız 3 yaşına gelene kadar bakım konusunda düzenli yardım aldınız mı? (Birden çok seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Ücretsiz izin alarak kendim büyüttüm.
İşi bırakarak kendim büyüttüm.
Zaten çalışmadığım için kendim büyüttüm.
Annem/kayınvalidem düzenli olarak yardım etti.
Ablam/diğer akrabalarım düzenli olarak yardım etti.
Tam zamanlı bakıcı tuttum.
Eşim ücretsiz izin aldı birlikte büyüttük.
Diğer (Lütfen belirtiniz).

12. Çocuğunuz doğmadan önce çalışıyor muydunuz?

- Evet
Hayır

13. Çocuğunuz kaç yaşında kreşe/anaokuluna başladı?

- 0-12 ay arasında.
- 13-24 ay arasında.
- 2-3 yaş arasında.
- 3-4 yaş arasında.
- 4-5 yaş arasında.
- 5-6 yaş arasında.
- 6-7 yaş arasında.
- Kreşe/anaokuluna gitmedi.

14. İşi neden bıraktınız? (Çocuğun doğumu sonrası işi bırakanlar tarafından cevaplanacaktır. Birden çok seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Çocuğa bakacak güvenilir kimse bulamadığım için.
- Çocuğum büyürken yanında olmak için.
- Küçük yaşa uygun kreş bulamadığım için.
- Çocuğumun yaşı kreşe göndermek için çok küçük olduğu için.
- İstedığım kalitede bakım verecek kreş bulamadığım için.
- Bakıcı-kreş seçeneği çok maliyetli olduğu için.
- İşverenim işten çıkardığı için.
- Küçük çocuğu olan bir kadına iş verecek işveren bulamadığım için.
- Çalışmak ve çocuk bakmak bir arada zor olduğu için.

15. Sizce 0-3 yaş arası çocuğu olan çalışan kadının çocuğuna kim bakmalı?

- Annelere verilecek destek/izinlerle annenin bakabilmesi sağlanmalı.
- Babalara verilecek destek/izinlerle babanın bakabilmesi sağlanmalı.
- Anne ve babalara verilecek destek/izinlerle bakım sorumluluğun paylaşılması sağlanmalı.
- Anneanne/babaanne
- Teyze/hala gibi güvenilir bir akraba
- Bakıcı
- Küçük yaşa uygun kurumsal bakım seçeneği sunulmalı

16. Doğumdan sonra ne kadar yasal izin kullandınız?

- 0-4 ay arası
- 4-6 ay arası
- 6-12 arası (ücretsiz izin)
- 12-24 ay arası (ücretsiz izin)

17. Sizce çocuk bakımı için sağlanan izin süreleri yeterli midir?

- Evet, yeterli.
- Hayır, yetersiz.

18. Doğum sonrası işi bıraktıysanız, doğum sonrasında işe başladığınızda önceki kurumunuza dönebildiniz mi?

- Evet, döndüm.
- Hayır, yerime birini aldıkları için orada iş bulamadım.
- Hayır, tercih etmedim.
- Hayır, küçük çocuğum olduğu için beni tekrar işe almak istemediler.

19. Doğum sonrası işi bıraktıysanız, doğum sonrasında işe başladığınızda önceki pozisyonunuzda işe başlayabildiniz mi?

- Evet, aynı pozisyonda işe başladım.
- Hayır, daha düşük bir pozisyonda başlamak zorunda kaldım.
- Hayır, daha üst bir pozisyonda işe başladım.
- Hayır, farklı bir sektörü tercih ettim.

20. Sizce doğum sonrası izinler nasıl tasarlanmalı? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Çocuk 1 yaşına gelene kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.
- Çocuk 2 yaşına gelen kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.
- Çocuk 3 yaşına gelen kadar anneye ücretli izin sağlanmalı.
- Anne ya da baba sağlanan izinlerden eşit şekilde yararlanabilmeli.
- Babalara ücretli izin sağlanarak bakım sorumluluğuna dahil edilmeleri sağlanmalı.
- Aileye bakıcı/kreş desteği sağlanmalı.
- Diğer (Lütfen belirtiniz)

21. Babalık izni hakları uzatılsa eşiniz ücretli izne çıkıp çocuğa bakmayı tercih eder miydi?

- Evet, izne çıkıp çocuğu ile daha çok ilgilenmek isterdi.
- Hayır, çocuk bakımı gibi zor bir işten işinde çalışmayı yeğlerdi.
- Hayır, erkek adamın çocuk bakmayacağını bunun kadın işi olduğunu düşünürdü.
- Aslında bakmak isterdi ama “çevrem ne der” korkusuyla bakmazdı.
- İşini kaybetme korkusuyla bakmak istemezdi.
- İşindeki pozisyonunu/terfi imkanını kaybetmek korkusuyla bakmak istemezdi.
- Ücretli izin hakkı olsa kullanır ama çocuğa bakım işini kendi yapmaz (anneye, anneanne /babaanneye) baktırırdı.

22. Babalık izni hakları uzatılsa eşinizin ücretli izne çıkıp çocuğunuza bakması konusunda siz ne düşünürsünüz? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- Desteklerim. Çocuğun bakımı konusunda birlikte sorumluluk almamız iyi olur.
- Desteklerim. Çocuğa baksın ki ne kadar zor bir iş olduğunu anlasın.
- Desteklemem. Çocuk bakımı onun için çok zor üstesinden gelemez.

- Desteklemem. İşteki pozisyonunu kaybedebilir bu da ileride gelir kaybımız olacağı anlamına gelir.
- Desteklemem. Çocuğa gerektiği gibi bakamaz, çocuğun anneye ihtiyacı var.
- Desteklemem. Erkek adam çocuk mu bakar? Çevreme ben çalışırken eşimin evde çocuk baktığını açıklayamam.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 22.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 20.11.2024
Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

An Effort to Understand A Mother's Burden: A Matricentric Feminist Approach to *The Lost Daughter* (2021)

RABİA ERDEM

Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi

rabia.erdem@student.asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0003-7695-5049>

ABSTRACT

It is hard to imagine a mother as a woman who goes on holiday alone, loves to chat and dance with strangers, and most sensitively has an affair with a man and abandons her children. Leda Caruso, who is the main character of the film The Lost Daughter, does all these things. She is the opposite of a 'natural mother'. Adapted from Elena Ferrante's novel of the same title, The Lost Daughter is a psychological drama written and directed by American filmmaker Maggie Gyllenhaal. The work, which aims to approach the unspoken aspects of motherhood, develops around Leda's life story. Leda is a forty-eight-year-old academician who has suffered from institutional motherhood throughout her mothering and faced the problem of losing her identity. Employing matricentric feminism as its theoretical framework, the present study aims to provide an analysis of the film The Lost Daughter by looking at the main character Leda Caruso's motherhood experience and perception. The study claims that motherhood has many dark aspects, and it might be a burden for a woman. Matricentric feminism is a groundbreaking and enriching theory that consolidates feminists' arguments about motherhood into a single framework. Introduced by Andrea O'Reilly, matricentric feminism is important because it challenges patriarchal perspective and sustains the discussion about motherhood under a certain feminist title. This perspective eliminates maternal guilt and draws attention to gender inequality in parenting.

Atıf/Citation

Erdem, R. (2024). Bir Annenin Yükünü Anlamaya Dair Bir Çaba: Karanlık Kız (2021) Filmine Annelik Merkezli Feminizm ile Bakmak. *KAİDE Dergisi*, 2(2), 215-239.

Erdem, R. (2024). An Effort to Understand a Mother's Burden: A Matricentric Feminist Approach to *The Lost Daughter* (2021). *Journal of KAİDE*, 2(2), 215-239.

**Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.**

Keywords:

Maggie Gyllenhaal, Maternal Guilt, Matricentric Feminism, Motherhood, The Lost Daughter

Bir Annenin Yükünü Anlamaya Dair Bir Çaba: Karanlık Kız (2021) Filmine Annelik Merkezli Feminizm ile Bakmak

ÖZ

Bir anneyi yalnız başına tatile giden, yabancılarla sohbet etmeyi ve dans etmeyi seven ve en can alıcı nokta olarak da bir gönül ilişkisi olup çocuklarını terk eden bir kadın olarak düşünmek zordur. Karanlık Kız filminin ana kahramanı olan Leda Caruso burada bahsi geçen her şeyi yapar. O, 'doğal annenin' tam aksidir. Elena Ferrante'nin aynı isimli romanından uyarlanan Karanlık Kız, Amerikalı film yapımcısı Maggie Gyllenhaal tarafından yazılan ve yönetilen bir psikolojik dramadır. Anneliğin dile getirilmeyen yönlerini ele almayı hedefleyen eser, Leda'nın yaşam öyküsü etrafında gelişir. Leda, annelik etme süreci boyunca kurumsal anneliğin sıkıntısını çekmiş ve kimliğini kaybetme problemiyle karşı karşıya kalmış kırk sekiz yaşında bir akademisyendir. Annelik merkezli feminizmi teorik çerçevesi olarak kullanan mevcut çalışma, ana karakter Leda Caruso'nun annelik deneyimi ve algısına bakarak Karanlık Kız filminin analizini sağlamayı hedeflemektedir. Çalışma, anneliğin karanlık birçok yönünün olduğunu ve anneliğin bir kadın için yük teşkil edebileceğini iddia eder. Annelik merkezli feminizm, feministlerin annelikle ilgili argümanlarını tek bir çerçevede birleştiren çığır açıcı ve zenginleştirici bir teoridir. Andrea O'Reilly tarafından tanımlanan annelik merkezli feminizm, ataerkil bakış açılarına karşı çıkması ve annelik hakkındaki tartışmaları belli bir feminist başlık altında sürdürmesi nedeniyle önemlidir. Bu perspektif anne suçluluğunu yok eder ve ebeveynlik etmedeki cinsiyet eşitsizliğine dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler:

Maggie Gyllenhaal, Anne Suçluluğu, Annelik Merkezli Feminizm, Annelik, Karanlık Kız

Introduction

Motherhood is a notion that many disciplines, from medicine to sociology, dwell on and generate their principles. What makes it possible for the concept to be discussed in such broad disciplines is that, beyond its biological aspect, motherhood is a social phenomenon. Cultural norms and expectations, tradition, religion, history, and policy make motherhood a social issue. However, the social aspect of it mostly transforms the concept of motherhood into a patriarchal institution. "The patriarchal institution of motherhood," Adrienne Rich argued in *Of Woman Born* (1976), "is not the 'human condition' any more than rape, prostitution, and slavery are" (pp. 50-51). Rich believed that "motherhood as institution has ghettoized and degraded female potentialities" (p. 33). According to her, "[i]nstitutionalized motherhood demands of women maternal 'instinct' rather than intelligence, selflessness rather than self-realization, relation to others rather than the creation of self" (p. 59). Betty Friedan, in her *The Feminine Mystique* (1963), put forward that this type of woman, a woman who was not allowed to develop her own identity and fulfill her potential, felt desperate and suffered from the problem of depression. For this woman, motherhood was a trap that consumed her and killed her desires. Against this problematic view, Friedan suggested that: "Even a very young woman today must think of herself as a human being first, not as a mother with time on her hands, and make a life plan in terms of her own abilities, a commitment of her own to society, with which her commitments as wife and mother can be integrated" (p. 365). From the expressions of Rich and Friedan, it is understood that the concept of motherhood is ahead of personal experience. It is a position that has the power to change, control, and limit the whole life of a woman. Thus, it is supported that the notion of motherhood is not only a biological thing but also a social phenomenon, including the ideology of patriarchy as well.

The concept of motherhood has an artistic dimension. Motherhood as a theme has inspired many artworks, and it has been one of the most handled and discussed subjects in art across various cultures and time periods. It is evident that each period and its artists have interpreted motherhood differently, based on their own rituals, beliefs, norms, and expectations. As Mine Özyurt Kılıç points out "[e]very culture has its own myth and own image of motherhood signifying that every culture has its own definition of what a good mother should and shouldn't be like" (2011).

To give some examples, in ancient times, the subject of motherhood appeared in paintings and sculptures, where it was equated with symbols of fertility and life. Belonging to the

Paleolithic era and known as one of the oldest prehistoric sculptures, The Venus of Willendorf was one of the examples of those works, including the meanings of fertility and maternal care. Likewise, there was the mother goddess figure Inanna, associated with mating, fertility, and childbirth of humans and animals, about 4000 BC in Mesopotamia (Özyurt Kılıç, 2011). To praise her mother-goddess, the temple priestess Enheduanna sang a song, and Özyurt Kılıç transmitted that song as follows:

...O wild and rampant, eldest daughter of the Moon,
 Queen greater than An, who can pay you sufficient homage?
 Queen of Queens, who in accordance with the spirits
 were greater than your mother the moment you were born,
 wise and knowing queen of all the lands,
 mother of men and animals, I sing your praise... (in Özyurt Kılıç, 2011).

In Christian art, moreover, motherhood stood for sacredness. The portrait of the Virgin Mary and Jesus was an example implying the holiness of motherhood. The work depicted purity, devotion, grace, and maternal tenderness. In a general sense, the first art forms in history, such as sculpture and painting, reflected the idealization of motherhood.

However, in the Renaissance Period, with the rise of reason, artists began to produce more realistic works of art. Therefore, instead of idealization, more realistic approaches towards the concept of motherhood and mothers were seen in art. Clearly, English theater, which was one of the leading art forms of the period, included mother characters that were complex, deep, and multidimensional. In other words, mothers no longer took place only as dutiful, fertile, and sacred ones; instead, they had a strong and realistic connection with life. To give some dramatic examples from the period, William Shakespeare had some significant mother characters such as Getrude (in *Hamlet*), Lady Macduff (in *Macbeth*), Volumnia (in *Coriolanus*), and Titania (in *A Midsummer Night's Dream*). Those characters were full of ambition and lust, and they were also fierce and strong-willed. Those mothers were not defined solely by their fertility or sacredness. Instead of focusing on maternity, they were dealing with complex matters such as policy. It can be easily said that those mother images were far away from the idealized motherhood concept, compared to previous ages; they deeply dived into the matters of real life.

In modern and postmodern times, mothers, motherhood, and mothering were represented in realistic forms as well; moreover, the depiction of the complexities and challenges of

motherhood extensively took place. Feminist modernist author Virginia Woolf, for example, touched upon the idea that mothering restricted women and prevented them from producing art (Suppé, 2022, p. 184). Akin to Woolf's ideas, Sylvia Plath declared motherhood as a reason for the death of creativity (Braun, 2023). Plath's contemporaries, like Anne Sexton, Adrienne Rich, and many other feminist artists, also had similar beliefs. They believed that women's mothering captured the freedom of women; in this condition, women could not find any opportunity to actualize their wishes. The authors supported the idea that this problem appeared because of patriarchal ideology. Patriarchy misused the notion of motherhood for its own benefit, and motherhood became a restriction for women rather than an experience. In the face of this issue, feminist authors, such as Alice Walker and Toni Morrison, tried to establish a feminist criticism in their literature by highlighting the existence of mothers in society and their struggles during their mothering practices. However, on the other hand, as Özyurt Kılıç suggested, some feminist authors, such as Angela Carter, endeavored to build a feminist tradition through the absence of mothers (Özyurt Kılıç, 2017, p. 94). According to Özyurt Kılıç, the absence of mothers was the narrative strategy of Carter to resist against traditional femininity notions and an important step to demythologize the constructed motherhood representations (Özyurt Kılıç, 2017, p. 94). As a matricentric feminist professor, Özyurt Kılıç, in her studies, critically explores the portrayal of literary female characters within the context of motherhood, debating how the maternal role is a powerful determinant to praise or judge them. In her talk titled *Kim Korkar Medea'dan?: Yasada, Edebiyatta ve Sanatta Annelik*¹, Özyurt Kılıç (2022) addressed the rewritings of *Medea* and argued that the character of Medea was rewritten as a guilty mother many times after Euripides' *Medea* performed in 432 BC; however, she finally gained her voice in Christa Wolf's *Medea* (in original *Medea: Stimmen*, 1996) due to the author's dismantling the stereotype of Medea as a monstrous mother and an irrational woman.

In addition to literature, in modern and contemporary cinema, many works were produced dealing with the concept of motherhood. To list a few of them, directed by Wayne Wang and based on Amy Tan's novel of the same title, *The Joy Luck Club* (1993), for instance, was a drama uncovering the complex relationship between mothers and daughters, delving into the themes of sacrifice, cultural identity, immigration, and the gap between generations. Also, the

¹ in English *Who's Afraid of Medea?: Motherhood in Law, Literature, and Art*

Spanish film *Volver* (2006) by Pedro Almodóvar concerned the theme of the mother-daughter bond and explored the theme of female solidarity. Additionally, the American drama *Pieces of a Woman* (2020), directed by Hungarian film and theater director Kornél Mundruczó, presented the story of a woman who had a traumatic home birth experience and felt a huge grief after the loss of her child. What is more, the Turkish-made short film *Doğum* (2008), written and directed by Burcu Aykar Şirin and Uygur Şirin, and Turkish comedy *Lohusa* (2024), written and directed by Gupse Özay, demonstrated the struggles of mothers during the postpartum period. At this point, *The Lost Daughter* (2021) by Maggie Gyllenhaal, which is the main work to be explored in this article, can be given as another significant work that handled the struggles of mothers and demonstrated how institutional motherhood disrupted the life of a woman.

Employing matricentric feminism as its theoretical framework, the present study aims to provide an analysis of the film *The Lost Daughter* (2021) by looking at the main character Leda Caruso's motherhood experience and perception. The study claims that motherhood has many unspoken aspects, and it might be a burden for a woman. This article first presents the theoretical background of the concept of motherhood. It will start to discuss motherhood from the Victorian Period, since the Victorian Period was the term that saw crucial debates on the notion of motherhood. Then, the arguments of feminist scholars and activists from second wave to present will be discussed. In this context, respectively, the allegations of Betty Friedan, Karen Horney, Adrienne Rich, and Nancy Chodorow over the concept of motherhood will be put forward. Hereby, the changing perception of femininity and motherhood from Victorian Period up to now will be clearly revealed. As the last station of the theoretical background, matricentric feminism, coined by Andrea O'Reilly, will be introduced as an umbrella term in the feminist discussion of motherhood. The arguments of these mentioned names will be important reference points in the analysis of the film *The Lost Daughter* (2021).

1. The Changing Perception of Femininity and Motherhood

The Victorian Era (1837-1901) saw many debates on the notions of femininity and motherhood. Those debates were based on patriarchal ideology. In that period, the lives of women were under the control of men and were shaped by men's doctrines. The period defined and labeled women within conservative and traditional limits. In line with this, the Victorian Period produced two types of women: the fallen woman and the angel in the house.

To begin with the fallen woman, that woman portrayal referred to a woman who was a prostitute, or a woman who had a sexual relationship outside of marriage, an adulterer, a victim of seduction, as well as a lower-class woman (Anderson, 1993, p. 2). According to Nina Auerbach (1980), the fallen woman was a mute and enigmatic icon, and she did not have a community because she had a rough nature (pp. 29, 33). That woman image was devoid of virtue and grace, and she had a place neither at home nor in society. She was expelled from everywhere. On the other hand, the angel in the house symbolized the perfect woman. She was an idealized woman who was a devoted wife and mother. Through the image of the angel in the house, the period advised women to be well-behaved wives and selfless mothers. Women were not encouraged for any other roles except for those roles.

The Victorian Period's traditional, patriarchal ideas were broken and reversed by the New Woman movement and the impact of second-wave feminism. To discuss the New Woman movement first, the figure of the New Woman was born in the late 19th and early 20th centuries. It was a woman image challenging traditional gender roles and society's expectations. According to American literary feminist critic Elaine Showalter, the New Woman was "an anarchic figure who threatened to turn the world upside down and to be on top in a wild carnival of social and sexual misrule" (1990, p. 38). Showalter wrote that the New Woman had many new opportunities, such as education, work, and mobility, and she saw that there were alternatives to marriage (1990, p. 39). That is, the New Woman rejected the domestic sphere and aimed to experience life beyond traditional roles. That woman did not want to be a selfless, pure, and pious mother. Instead of maternity, she focused on her education and career. The ideology of the New Woman rapidly separated among women, and many women began to get married at late ages or chose not to marry, and also some of them rejected being mothers. Against that view, Theodore Roosevelt, who served as the 26th president of the United States from 1901 to 1909, was angry, and he evaluated that woman type as similar to the soldier who shirked his duty (Matthews, 2003, p. 38). However, against any insult, the ideas of the New Woman did not lose any value; contrary, that woman figure led the emergence of second-wave feminism.

The existence of the New Woman greatly influenced the ideas and objectives of second-wave feminism. Spanned from the late 1960s to the late 1980s, second-wave feminism specifically dwelled on the subjects of wifehood, domesticity, motherhood, mothering, and reproduction. In addition, scholars and activists of second wave worked on psychoanalysis, and

they tried to understand women and mothers from a feminist perspective, liberating women from the male gaze and patriarchal ideologies.

In this sense, firstly, American feminist writer and activist Betty Friedan came up with a work titled *The Feminine Mystique* (1963), in which she elaborated the woman who stuck into the roles of wifehood and motherhood and forgot her individuality. Friedan wrote that “women were defined only in sexual relation to men—man’s wife, sex object, mother, housewife—and never as persons defining themselves by their own actions in society” (p. 15). She declared that the psychiatrists, pediatricians, anthropologists, sociologists, and media experts urged women into those positions, and they decided on behalf of women how to live in that domestic circle. Friedan argued on this subject as follows:

“Over and over women heard in voices of tradition and of Freudian sophistication that they could desire no greater destiny than to glory in their own femininity. Experts told them how to catch a man and keep him, how to breastfeed children and handle their toilet training, [...] how to dress, look, and act more feminine and make marriage more exciting; how to keep their husbands from dying young and their sons from growing into delinquents. [...] They learned that truly feminine women do not want careers, higher education, political rights—the independence and the opportunities that the old-fashioned feminists fought for” (p. 44).

According to Friedan, directing women to be wives and mothers and ignoring their personalities and personal development created a crisis in women’s psychology. Friedan put forward that those women, after a while, felt depression. They hesitated about their intellectual capacity and regarded their identity as unfulfilled. What is more, they saw themselves as the only ones suffering from that problem. Friedan stated that those women could not find any name for their struggle and felt alienated and hopelessly neurotic. She argued that in fact many women had the same problem, but psychoanalysis based on male gaze had not analyzed and named the problem of those women.

Friedan asserted that, interestingly, there was no problem for a woman who had no dream of her own and introduced herself only as a wife and a mother rather than an autonomous being (2001, p. 88). According to Friedan, it was the feminine mystique that permitted and even supported the woman who ignored questions about her identities and answered the question “Who am I?” by easily saying “Tom’s wife...Mary’s mother.” (2001, p. 96). In light of Friedan’s arguments, a woman who did not search for an identity beyond being a wife and a

mother did not feel a psychological problem in her life since the feminine mystique captured the consciousness of the woman and left only domestic issues as norms and standards of life. It was understood that a woman who experienced identity crises and depression in her wifehood and motherhood journey was actually a woman who was aware that the world was not limited to domestic roles and her identity was not limited to being just a wife and mother. In *The Feminine Mystique*, Betty Friedan aimed to urge women to think over their intellectual capacity, and she sincerely believed that “[a] woman cannot find her identity through others —her husband, her children. She cannot find it in the dull routine of housework” (2001, p. 356). That is why she encouraged women to go beyond being wives and mothers and also to think about their intellectual capacity.

In addition to Betty Friedan, Karen Horney made an important breakthrough in the field of psychoanalysis with her seminal work, *Feminine Psychology* (1967). She criticized that, like all branches of science and all valuations, the psychology of women was also considered from the perspective of men (1967, p. 56). She found this situation dangerous, because the view of men in the field was reinforcing traditional patriarchal ideas. Therefore, there was a need to approach psychoanalysis from a feminist perspective. Karen Horney filled this blank in the field, and she became the leading figure in feminist psychoanalysis. In her works, she studied cultural expectations and social norms by emphasizing the impact of gender. Additionally, Horney dwelled upon the theories of Freud, and she challenged Freud's penis envy theory by reversing it to womb envy. According to Horney, it was the son who was curious and envious of the bodily function of the female sex. She argued that: “When one begins, as I did, to analyze men only after a fairly long experience of analyzing women, one receives a most surprising impression of the intensity of this envy of pregnancy, childbirth, and motherhood, as well as of the breasts and of the act of suckling” (pp. 60-61).

What is more, Horney changed the meanings of mothering and motherhood. To clarify, in *Feminine Psychology*, she rejected the angelic and purifying side of motherhood and set forth that motherhood and the mothering process could create difficulties in women's lives, as well as that the woman might not have a motherly attitude:

“Disturbances such as neurotic anxiety or functional weakness of labor may set in during delivery. In other women, nursing becomes difficult, from the extremes of complete failure of breast feeding to nervous exhaustion. Or we may not find the proper motherly attitude toward the child. We may see instead those irritated or

overanxious mothers who cannot give the child real warmth and are inclined to leave him with a governess” (p. 75).

It was seen that Karen Horney, with her studies in psychoanalysis, brought a different understanding. She freed women from the traditional motherhood circle. She refused the image of a natural mother who was self-sacrificing, docile, strong, energetic, and always joyful. Horney normalized the possibility of the difficulties some women experience in mothering. She accepted that the concept of motherhood included complexities. What is more, a mother was not deficient or culpable if she experienced and could not overcome maternal struggles. Horney first gave importance to the mother’s individuality and mental health, rather than centralizing and trying to solve mothering problems quickly.

Shortly after Karen Horney’s contribution to feminist psychoanalysis with her book *Feminine Psychology*, American feminist poet and essayist Adrienne Rich published *Of Woman Born* in 1976. In this work, Rich handled motherhood as an experience and as an institution. By saying experience, she referred to the biological aspect of motherhood, personal experience in nurturing, and the empowering features of motherhood. On the other hand, by saying institution, Rich intended to say that the notion of motherhood included cultural expectations and roles, and motherhood could be a ground for oppressing women. Rich believed that motherhood had a social function rather than a physical one. That is why she largely touched upon institutional motherhood in *Of Woman Born*. She wrote that as mothers, women were idealized, and they were also exploited (p. 17); this duality toward women originated from the ideology of institutional motherhood. Rich asserted the perspective of institutional motherhood as: “Institutionalized motherhood demands of women maternal ‘instinct’ rather than intelligence, selflessness rather than self-realization, relation to others rather than the creation of self. Motherhood is ‘sacred’ so long as its offspring are ‘legitimate’—that is, as long as the child bears the name of a father who legally controls the mother” (p. 59). It was understood that motherhood was a tool of patriarchy to shape and define the life limits of a woman. Thus, Rich problematized patriarchal ideas within the concept of motherhood and developed a feminist perception towards the experience of motherhood.

Another important feminist work in the field of motherhood studies was Nancy Chodorow’s *The Reproduction of Mothering* (1978). In the introduction chapter, Chodorow started her discussion by saying “women mother” (p. 3), and this argument was the central focus of her. Chodorow criticized that women were always the ones who took a role in the mothering

process; it was hard to see fathers taking on roles in childcare. The father was not the child's primary parent. If there was no biological mother or the biological mother did not take on a parenting role, in this case, other women, rather than the father, took their place (p. 3). That is, Chodorow criticized the non-equal childcare, saying that raising children was a burden left only to women and as men did not play a significant role.

Furthermore, in *The Reproduction of Mothering*, Chodorow put forward general aspects of science as to mothering. She articulated that scientists claimed mothering was an instinct of women; therefore, they mothered. She explicitly wrote that:

A second argument for women's mothering, put forth by psychoanalysts and assumed by many others—gynecologists and obstetricians, social scientists, physiologists and physiological psychologists—is that women have a mothering instinct, or maternal instinct, and that therefore it is 'natural' that they mother, or even that they therefore ought to mother. These accounts sometimes imply that it is instinctual that biological mothers mother, sometimes assume that mothers will parent better than fathers or men for biological reasons, sometimes assume that because children need to be cared for biological mothers naturally care for them, and sometimes argue that women 'need' to mother (pp. 21-22).

According to Chodorow, women's mothering was not related to their nature or instinct. She believed that "[g]irls are taught to be mothers, trained for nurturance, and told that they ought to mother. [...] They 'identify' with their own mothers as they grow up, and this identification produces the girl as a mother" (p. 31). In short, through her work, Chodorow challenged the idea that mothering was the task of women and that mothering was the nature of women. In *The Reproduction of Mothering*, she aimed to draw attention to how the childcare process was gender-based, although it was the responsibility of both parents.

Until now, from Betty Friedan to Nancy Chodorow, the contributions of various feminist psychoanalysts and activists to the subjects of motherhood and mothering have been introduced. It has been comprehended that these names objected to traditional patriarchal motherhood understanding. In this context, it can be easily affirmed that Betty Friedan, Karen Horney, Adrienne Rich, Nancy Chodorow, and many other feminist scholars, activists, and theorists in motherhood studies have worked to reverse patriarchal motherhood ideology. They have taken down restrictive, judgmental, and degrading statements towards women, and they also have not accepted the idea that women have to be wives and mothers.

This feminist effort has developed itself over the years and continued to add new studies every day. One of these studies is Andrea O'Reilly's *Matricentric Feminism: Theory, Activism, and Practice* (2016). This present paper will henceforth focus on this theory and suggest that matricentric feminism is the gathering of all feminists who work on the concept of motherhood.

2. Matricentric Feminism: A Feminist Theory for Mothers and the Concept of Motherhood

“We think back through our mothers if we are women”

Virginia Woolf- A Room of One's Own

The fourth wave of feminism is a contemporary movement that arose in 2010s and continues to evolve. Some matters of this wave are harassment and violence, body positivity and autonomy, homophobia, climate justice, economic inequality, religious struggles, and the concept of motherhood. For each issue, feminists produce unique policies and foster activism. In line with this, matricentric feminism is a new concept that emerged in the fourth wave of feminism. It is a quiet new, groundbreaking, and enriching multidisciplinary approach. The term was coined first by Andrea O'Reilly, who is a Canadian professor of Sexuality and Women's Studies at York University, with the publication of her book *Matricentric Feminism: Theory, Activism, and Practice* (2016). In the introduction chapter, O'Reilly mentioned that Virginia Woolf's advice towards women about having a room of their own created a passionate concern in her to do feminism as a mother and do mothering as a feminist (p. 1). O'Reilly believed that “mothers need a feminism of their own” (p. 1). Since “mothers are oppressed under patriarchy as women and as mothers” (2019, p. 15), mothers need a feminist approach that covers their needs and concerns. At this point, O'Reilly brought the ideas of feminist scholars, theorists, and activists dealing with the concept of motherhood together and defined their feminist concerns about motherhood as ‘matricentric feminism’.

Andrea O'Reilly defined matricentric feminism in her article titled *Matricentric Feminism: A Feminism for Mothers* as feminism which positioned mother's needs and concerns for their empowerment (p.14). O'Reilly underlined that this new title in feminism did not replace traditional feminist ideology. It is to stress social, economic, political, cultural, and psychological problems of mothers and women who face maternal issues. O'Reilly believed that mothers, mothering, and the concept of motherhood itself deserved serious and sustained scholarly interest. At this point, she put forward the principles and aims of matricentric

feminism. Accordingly, matricentric feminism considers mothering as work which is significant and valuable to society; however, mothering should not be the only responsibility and task of mothers (2016, p.7). O'Reilly recognizes mothering as a form of labor. She believes equal responsibilities in parenting, and in her literature, the word 'mothering' is beyond sex. In addition, matricentric feminism challenges patriarchal oppression (2016, p.7). It aims to empower mothers and build social justice for them. What is more, matricentric feminism considers mothering and motherhood as a cultural structure (2016, p.7). It demands to explore the variety of maternal experiences. Finally, matricentric feminism seek to establish an autonomous, independent, and legitimate scholarly maternal theory (2016, p. 7). This invites scholars to center the experiences and challenges of women within the feminist context of motherhood. In conclusion, matricentric feminism focuses on the problems of mothers and issues related to motherhood and the mothering process. It brings together the works of feminist scholars and activists dealing with the concept of motherhood.

3. "I'm an unnatural mother": The Analysis of *The Lost Daughter* (2021)

"Motherhood has a pen name: guilt"

Elif Shafak- Black Milk

Written and directed by Maggie Gyllenhaal, *The Lost Daughter* is a 2021 psychological drama. The film is adapted from Elena Ferrante's novel of the same title, and it mainly aims to handle the unspoken and dark aspects of motherhood through the main character, Leda Caruso. The film explores the themes of motherhood, identity, femininity, abandonment, and maternal guilt and regret. To give a brief synopsis of the film, Leda Caruso, a middle age literature professor, travels alone to a Greek island. The only expectation of her during this solo vacation is to find peace and focus on her readings. However, this holiday uncovers the character's unsolved traumas. In the island, Leda meets with a young mother named Nina. She and her chaotic family life deeply influences and carries Leda to her own motherhood journey. Through the flashback technique, Leda as a very young mother is showed overwhelmed because of the tiring responsibilities of motherhood. Her husband Joe does not take an effective role in parenting and partnership. The loneliness of the character both in raising children and in relationship urges her to leave her husband and little daughters. Leda keeps this memory hidden as her maternal guilt; however, it breaks out when she finds the same struggles in Nina. In the

film, the character Leda both tries to connect and heal her own maternal wounds and also endeavors to keep Nina away from the darkness of motherhood.

To look closer at the film, the audiences of *The Lost Daughter* might think of watching horror or thriller film, particularly due to its opening scene. The film masterfully builds a sense of tension and fear, keeping the audiences on edge. This atmosphere is created through music, setting, and color choice. To illustrate, the main character, Leda² (Olivia Colman), appears at night with her white dress with blood on it and a dull expression. It is seen that there is a wound in her umbilical area. Leda staggers and walks towards the sea, which this view might bring into mind suicide. However, when she stops, she suddenly faints on the beach, and the suicide scene that the audiences imagine do not come true. In these moments, the audiences neither get any idea or clue about who Leda is nor why she has that wound. The audiences only see a lonely woman who is overtired and so close to death. As a first impression, it might be thought that she is guilty, insane, and harmed by someone.

The opening scene is significant to get some ideas about the notion of motherhood that the director Maggie Gyllenhaal wants to display. By constructing the film from the character's terrific moment first, the director mainly aims to make audiences focus on the darkness more. Gyllenhaal shows physical and emotional tiredness of the protagonist, and this reminds the internal struggles and conflicts of a mother that often remain hidden and crushed under the idealized motherhood image. Also, through this scene, Gyllenhaal shortly summarizes motherhood journey. She implies that at the end of the maternal path, a woman is just lonely, nameless, overtired, unclean, and nearly dead.

The film, which arouses suspense with its first scene, continues with Leda's first arrival on the Greek island alone for a holiday. Even though the audiences now see Leda with full of simile and childlike joy, initial tension still remains. This darkness is not expected; since the Greek island is chosen as the setting, it can be thought that a movie will be watched reflecting

² The character's name is highly symbolic. Leda is a well-known figure in Greek mythology. She represents beauty, sexuality, reproduction, and fertility. Leda is the mother of Castor, Pollux, Clytemnestra, and Helen. She becomes a mother as a result of the seduction of Zeus, who appeared as a swan. Leda has such extraordinary children, and it is thought that it is the symbol of the complexities and challenges of motherhood.

Leda, as a mythological figure, has been studied by many artists, such as William Butler Yeats (in the poem 'Leda and Swan'), Hilda Doolittle (in the poem 'Leda'), and Aldous Huxley (in the poem 'Leda'). Finally, she has appeared also in the story of Elena Ferrante with the character's struggles in her motherhood journey.

the warm atmosphere and dialogues of people during their holiday. However, the movie is far from the warm atmosphere of Greece with its choice of plot, music, color, object, and close shot. To illustrate, when Leda first arrived in her apartment room, she was startled by the light of the lighthouse and the voice coming from the sea. Moreover, in the morning, flies bother her. The fruit on the table is rotten, although it looks very delicious on the surface. Also, a group of teenagers and a family spoil the joy and tranquility of the beach. While these things are happening, the camera follows Leda in narrow areas, and it looks like she is stuck and followed by someone. These scenes can be interpreted as representations of the unexpected dark and annoying sides of motherhood. To clarify the meanings of these elements, through the use of close shots and annoying sounds and objects that follow Leda, the burden of motherhood that chases the character everywhere and in every condition is emphasized. Just as a mother could not escape from the annoying and suffocating responsibilities of motherhood, Leda also could not hide from the bothersome objects, people, and events that surround her throughout the film.

To elaborate on Leda's motherhood story from her youth, it is shared that Leda (Jessie Buckley as young Leda) is so lonely in her mothering process. She cares for the entire responsibilities of her children, stays at home, and her husband Joe (Jack Farthing) is related to the outside. Nancy Chodorow, in *The Reproduction of Mothering*, analyzes the spatial dynamics that shape the differing roles of women and men within the context of motherhood as follows: "Because of their child-care responsibilities, women's primary social location is domestic. Men are also involved with particular domestic units, but men find a primary social location in the public sphere" (1978, p. 9). However, mothering cannot be the sole responsibility of women, and childcare should not lock her up at home. While explaining the principles and aims of matricentric feminism, O'Reilly warns the reader against the issue that "the essential task of mothering is not, and should not be, the sole responsibility and duty of mothers" (2016, p. 7). As Chodorow and O'Reilly support, mothering is essentially beyond sex. It cannot be the primary role and mission of women. The father must be involved in mothering. However, in the story of Leda, it is seen that Leda is the only person taking responsibility for children. This situation, being the only responsible one in mothering, creates problems for Leda's life. She is crushed under the weight of motherhood each day. And this weight, sometimes directly and sometimes metaphorically is reflected in the film.

Maggie Gyllenhaal builds the film by applying the flashback technique. The audience frequently goes back to Leda's youth and turns back to her adulthood. Through this technique,

it is learned that when her daughters were six and four, Leda had an affair and abandoned her children. It is also informed that Leda left her lover after a while and turned back to her children. Although she has a good connection with her children now, she still feels the burden of the past. Without doubt, Leda's abandonment of her children is a filthy mark and pain in her life. Just like the spot on the white dress and the wound on her stomach that the audience sees at the very beginning of the film, abandoning children is a hurtful act, and it dirties the purity of motherhood. It is revealed that the guilt felt throughout the film comes from Leda's abandonment of her children.

Adrienne Rich in *Of Woman Born* (1976) argues that a mother is received as a woman who is nourishing, beneficent, pure, asexual, and sacred, even by the most independent ones (Rich, 1995, p. 51). This woman is a natural mother who can find joy in spending all day with her small children and whose maternal love is, and should be, self-sacrificing (Rich, 1995, p. 40). Furthermore, as to maternal love, Elisabeth Badinter in *Mother Love* (1981) discusses that mother love is assumed to be a kind of maternal instinct rooted in the very nature of a woman, regardless of when and where she lives (p. xx). According to Badinter, people maintain to believe that mother love is absolute, and a mother who does not love her children is, in spite of the most open-minded intentions, still considered abnormal (pp. xxii- xxiii). In light of these arguments, looking at the story of Leda, it is seen that Leda breaks the blessed motherhood image by leaving her home; therefore, she is not fit to be in the category of a pure, natural mother. Obviously, Leda regards her children and husband as a threat to her independence. From her perspective, home does not respond to joy; it is a kind of prison. Her nature does not include instinctive motherhood. Instead of maternal desires, her nature urges Leda to protect her independence.

To look much closer at Leda's motherhood experience in her youth, it is seen that she is not only physically but also psychologically alone in sharing the responsibility of mothering. As it was mentioned before, the audiences always see Leda in childcare and see Joe in caring for life outside of home. In the film, it is shown that this situation is experienced by many mothers. To illustrate, when Leda and her nuclear family come to the cottage for a short holiday, they meet with a hiking couple here. In this meeting, Leda learns that the male hiker (Nikos Poursanidis) left his wife and children and took the journey with his lover standing next to him, and the mother is taking care of the children on her own now. Throughout their conversation, the man, in his sentences, draws a picture in which he positions himself as an adventurous and

independent person and his old wife as a prisoner trapped in the duties of motherhood. The act of the man disturbs Leda, but at the same time, she feels a great jealousy against him. In fact, in that picture, Leda exactly wants to be like that male hiker, who is away from the responsibilities of children and domestic life. This difference between Leda and the male hiker comes from the non-equal and gender based parenting roles. As a man, he can easily leave her home behind and follow his dreams. No one is curious about his fatherhood, and no one blames him because of his choice. However, Leda as a woman cannot even effectively care with her work. Although she is so passionate young academician, her roles in mothering do not allow her to do her studies. It is expected from her to prioritize her family. It can be said that the meeting of the hikers and Leda in the cottage serves as a microcosm of societal dynamics. Even though the characters share very brief and confined moment in a small place, crucial themes, such as freedom, parenting responsibility, inequality in parenting, gender roles, can be detected. The cottage thus is a symbolic space that societal expectation and personal desires are uncovered.

In addition, Leda and the male hiker share the same energy as to escaping from the duties of children and domesticity, but they cannot create a solid connection with each other. Instead of the male hiker, the dialogue between the female hiker and Leda develops. The female hiker (Alba Rohrwacher) does not have a maternal background; nevertheless, she quickly senses Leda's depression caused because of institutional motherhood. During their conversation, she alerts Leda to the possibility of a life without overwhelming parental obligations. Due to the female hiker, Leda awakes and faces how her life has been occupied, and she has lived under the obligations of her maternal title for a long time. Although the female hiker appears for a very short time in the film, her impact is remarkable. Clearly, with the help of her, Leda no longer ignores the voice that Betty Friedan speaks of: "I want something more than my husband and my children and my home" (2001, p. 60).

As the burden of motherhood rises, Leda is forced to make a choice between her motherhood and her autonomous being. She feels that it is not possible to both sustain her maternal duties and have a personal sphere since motherhood as an institution kills her independence and individuality. This problem, the in-betweenness of women, is touched by Adrienne Rich in *Of Woman Born*. Rich debates that, specifically, an educated young woman's life is surrounded by choices. According to her, this woman is always expected to sacrifice for some things, and it is not allowed for her to obtain two options together. Rich writes that: "She

struggles to create an autonomous self and make inescapable decisions either/or: motherhood or individuation, motherhood or creativity, motherhood or freedom” (1995, p. 160). Similarly, in the story of Leda, patriarchal constraints do not allow her to be a mother and an individual at the same time. Struggling to protect and decide on her true identity, Leda has to choose either to stay at home with her household or to be an independent person without her children and husband.

While Leda deals with the problem of identity conflict, her husband Joe does not experience any struggle related to his fatherhood experience or an identity crisis. It is Leda who suffers from the burden of parenthood and identity problems. It is understood that Leda and Joe are not aligned in their approach to parenting. They do not equally sharing the duties of raising children. That is why Leda emotionally falls down when she mothers. Essentially, she is quite restless about this occasion, and to alleviate some of the burden from her shoulders, Leda shares her worries with her husband and demands his help. She feels overwhelmed and expects that by revealing her feelings, they can work together to find solutions to parenting challenges. However, Leda's worries are not answered by her husband. Joe disregards Leda’s anxiety, and he never shares the same concerns about parenting as she does. It must be mentioned here that Leda never considers herself a good enough mother, despite her close interest and her hard work to raise her daughters in a better way. According to Rich, these worries occur because of institutional motherhood. In *Of Woman Born*, Rich shares her personal detection of maternal guilt as follows: “I would begin to understand the full weight and burden of maternal guilt, that daily, nightly, hourly, Am I doing what is right? Am I doing enough? Am I doing too much? The institution of motherhood finds all mothers more or less guilty of having failed their children” (1995, p. 223). Likewise, Leda also experiences the self-doubt problem that comes with motherhood. She feels herself guilty and inadequate. It is underscored that women have little spaces in society because of rigidity of traditional gender roles. They try to fit themselves in parenting roles with a great effort. However, they are never found enough in mothering. On the other hand, the same expectations and accusations are not reflected to fathers. As a matter of fact, it is hard to witness men to feel themselves guilty and inadequate because of their position in fatherhood.

Leda, who undertakes the burdens of her academic studies, housework, child care, and her husband, both literally and metaphorically, has difficulty creating *a room of her own*. Her study room is filled with the toys of her little children. And every special detail about her is

broken by her children. For example, when Leda gives the doll she played with during her childhood to her daughter; her daughter harms it without thinking. This situation is received by Leda beyond financial and memorial damage, and she responds with great anger. Symbolically, it is damage that targets Leda's whole life. Behind this anger, it is possible to see sacrifice, exploitation, and losing identity. By giving damage to Leda's doll, the daughter harms Leda's past. According to Rich, "mother-love is supposed to be continuous, unconditional. Love and anger cannot coexist. Female anger threatens the institution of motherhood" (p. 46). Orbach and Eichenbaum also suggest that "[Women] find their own anger ugly. They are ashamed of it, find it hard to express, and fear, it will hurt others. Thus women often swallow their anger and either turn it back on themselves in one way or another or express it indirectly" (p. 150). In the film, the audience sees that, with each passing day, Leda finds it harder to swallow this anger anymore.

In the film, Leda as a young mother is seen literally as a happy person for once when she leaves her home for an academic conference. Before leaving home, she fulfilled all the responsibilities of a *natural mother*. She prepared meals for children and distributed them according to a daily schedule. She left her phone number to call in case of any emergency to her temporary childminder, as well as the numbers of the daycare, the doctor, and the grandparents. When Leda arrives at the conference, the audiences of the film witness that Leda returns to a happy woman who does not have the heavy burden of domestic duties. This academic conference becomes a chance for Leda to see what kind of life she will sustain if she breaks the circle of domestic life. Finally, she decides that she can no longer stand her children and husband, who harm her personal space and kill her individuality. Finding a solution to leave her home, Leda eliminates the fear that motherhood will swallow her whole life. Although her choice will create another problem in the future, she is quite confident and happy at that moment.

In Leda's adulthood, the concept of motherhood is mostly discussed through the experiences of another mother. This person is Nina (Dakota Johnson), suffering exactly from the same mothering problems as the young Leda. In the film, she becomes a reminder for Leda to turn back and confront her motherhood story. These two women come across on the island, and both of them have the burden of motherhood on their shoulders. It is so ironic that the Greek island, as a holiday place, becomes a meeting area for two wounded mothers. Instead of resting and having fun, they think about their sorrowful motherhood journey.

From the moment Leda first saw Nina, Leda feels empathy for this young mom and tries to support her emotionally, just as the female hiker did in the past for her. When these two women get into touch, Leda makes an effort to heal her memories from her own mothering process, and she also tries to protect Nina from the same motherhood difficulties. It is seen that whatever Leda wanted to protect in the past but could not, she wants to protect those things in Nina now. To illustrate, when Nina loses her daughter on the beach, Leda finds the child and eliminates the anxiety of Nina. It is showed that Leda as a young mother also experienced the same in her own mothering process, and now as an experienced mother, Leda wants to help Nina in her mothering journey. In addition, she gives Nina some advice about motherhood. This advice does not foster institutional motherhood but sheds light on the unspoken sides of mothering. In their conversation, Leda frequently highlights the importance of selfhood and speaks about her dissatisfaction, anger, and desires.

Furthermore, Leda indirectly becomes Nina's role model. To illustrate, when Nina's sister-in-law Callie (Dagmara Domińczyk) commandingly tells Leda to change her spot on the beach so that her family can be together, Leda refuses Callie's demand. Callie and her family cannot understand Leda's behavior and react in a negative tone. As Maureen Murdock expresses, "[w]hen a woman begins to assert herself, she is often seen as disagreeable, ugly, and a bitch, as no longer willing to smile, swallow feelings, numb out, and please" (p. 110). Leda is regarded as an immoderate woman by the family. However, she is only a woman who rejects an unlikeable offer. This view catches Nina's attention, and she sincerely appreciates Leda's bravery. It must not be overlooked here that this beach scene is important for Leda's personal development when it is thought for their own benefits her children and husband have seized everything she had in the past. So, Leda, as an adult woman, appears as one who protects and takes care of her own plans, and also who inspires a young mother with her strong stance.

After this first spark, a beautiful friendship bond is established between Leda and Nina. However, this bond is broken when it is revealed that Leda has taken the doll of Nina's daughter. By doing it, Leda childishly tries to take back every piece that was taken from her. At that moment, the only problem for Leda is that the doll is dirty; worms and wolves come out of it. Leda meticulously tries to save the doll from them, but while doing so, she becomes afraid and frightened. It is almost identical to the fear she has experienced in order to protect her individuality at her young age. In the past, like worms and wolves covering the doll, domestic life and its crushing responsibilities surrounded Leda's life. Cutting domesticity off was

difficult and frightening at first, but she managed to leave them. She tries to do the same thing again through that doll. The doll carries the meaning of individuality and protection of identity for Leda.

But what she did is not interpreted correctly by Nina. Without giving Leda a chance to explain why she hid the doll, Nina cuts off communication with Leda, and the audience never sees these two women together again. Before leaving from Leda, Nina stabs the hatpin into Leda's umbilical area. Given by Leda to Nina before, the hatpin becomes a symbol of the damage of institutional motherhood. Just as institutional motherhood destroys the lives of women, Nina, as the following figure of institutional motherhood, also harms Leda through that way. It can be argued from the separation of these two women from each other that Nina will also fall into the same traps of institutional motherhood because Nina breaks the opportunity of togetherness. Also, regarding the symbol of doll, it should be noted that Nina finds Leda's efforts selfish; therefore, she interprets individuality in motherhood as egoistical. So, Nina portrays a mother image that follows traditional doctrines in mothering. She is ready to sacrifice herself and is not aware of the importance of individuality in parenting. However, from Friedan to O'Reilly, matricentric feminists argue that the mother figure like Nina is captured by institutional motherhood. She is deceived by the phantom of the natural mother, who is docile, affectionate, and devoted but does not have an independent identity.

At the end of the film, the audiences see Leda on the beach in the morning, which is the continuation of the opening scene of the film. Leda wakes up to the waves hitting her face on the beach where she slept all night. She hesitantly touches the wound made by Nina through the hatpin, seeming to have forgotten how the wound formed. Without going anywhere, she calls her daughters, and while talking on the phone, Leda smiles and at the same time sheds tears. Through the character's gestures, it is understood that Leda makes peace with all the mistakes she has made and accept her motherhood experience with all her faults and virtues. Leda finally reaches the idea that motherhood both includes joy and difficulties. It is not true to be ashamed or to feel guilty because of the challenging nature of motherhood.

Conclusion

In this study, *The Lost Daughter*, written and directed by Maggie Gyllenhaal, has been analyzed through the lens of matricentric feminism. It has been argued that Leda has suffered from traditional patriarchal ideas during her mothering process. She has taken on the parenting role alone, and while mothering, she has had to sacrifice her personal sphere many times. It has

been seen that the emotional and physical burden of motherhood has been an unbearable and crushing responsibility for her. From a matricentric feminist point of view, it can be interpreted that the problem in Leda's life is that mothering has been left as an essential task for her, and it has been expected of Leda to leave everything that belongs to her. Therefore, instead of empowering, motherhood has created anxiety and fear for Leda. Under these conditions, in order to protect her identity, Leda has cut her maternal bond, which makes her feel guilty for the rest of her life. However, this guilt has been tolerated at the end of film. Leda has been displayed as a mother who accepts all her flaws and strengths in her motherhood story. As a result, *The Lost Daughter* suggests that motherhood includes many good but also many unspoken dark sides. The story of Leda underscores that this is the nature of motherhood journey.

References

- Anderson, A. (1993). *Tainted souls and painted faces: The rhetoric of fallenness in Victorian culture*. Cornell University Press.
- Auerbach, N. (1980). The rise of the fallen woman. *Nineteenth-Century Fiction*, 35(1), 29–52. <https://doi.org/10.2307/3031240>
- Badinter, E. (1981). *Mother love: Myth and reality: Motherhood in modern history*. Macmillan.
- Braun, A. (2023). “The child’s cry/melts into the wall”: Sylvia Plath and maternal ambivalence. *e-Rea*. <http://journals.openedition.org/erea/16624>; <https://doi.org/10.4000/erea.16624>
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- Eichenbaum, L., & Orbach, S. (1983). *Understanding women: A feminist psychoanalytic approach*. Basic Books.
- Friedan, B. (2001). *The feminine mystique*. W. W. Norton & Company.
- Horney, K. (1967). *Feminine psychology*. W. W. Norton & Company.
- Matthews, J. V. (2003). The new woman and the new politics. In *The rise of the new woman: The women's movement in America, 1875-1930* (pp. 36–66). Ivan R. Dee.
- Murdock, M. (1990). *The heroine's journey: Woman's quest for wholeness*. Shambhala Publications, Inc.
- O'Reilly, A. (2019). Matricentric feminism: A feminism for mothers. *Journal of the Motherhood Initiative*, 10(1-2).
- O'Reilly, A. (2016). *Matricentric feminism: Theory, activism, and practice*. Demeter Press.
- Özyurt Kılıç, M. (2017). Demythologizing business: Angela Carter's representation of motherhood. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 93–105.
- Özyurt Kılıç, M. (2011, January 19). Representations of motherhood in women's writing. *GEMMA Erasmus Mundus Master in Women's and Gender Studies in Europe* [Seminar Notes]. University of Bologna, Italy.
- Özyurt Kılıç, M. (2022, May 28). Kim korkar Medea’dan?: Yasada, edebiyatta ve sanatta annelik. *COLLIDE '22* [Seminar Talk]. Müze Evliyagil, Ankara, Turkey.

Rich, A. (1995). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. W. W. Norton & Company.

Showalter, E. (1990). New woman. In *Sexual anarchy: Gender and culture at the fin de siècle* (pp. 38–58). Viking.

Suppé, C. T. (2022). ‘What a hellish business’: Exploring the theme of infant feeding in the works of Virginia Woolf. *Women: A Cultural Review*, 33(2), 183–204. <https://doi.org/10.1080/09574042.2022.2072614>

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Sosyal Damgalama: Boşanmış Kadın Kur'ân Kursu Öğreticileri Üzerine Nitel Bir Analiz

SELMA ARICI

Necmettin Erbakan Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-1803-6584>

MEHMET AKGÜL

Prof. Dr., Necmettin Erbakan
Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü
makgul@konya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5845-8626>

ÖZ

Bu çalışmada, boşanmış kadın Kur'ân Kursu öğretmenlerinin sosyal yaşamlarında damgalama yaşayıp yaşamadıklarına yönelik görüşlerinin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Damganın bireysel ve toplumsal düzlemde ortaya çıkardığı sorunları telafi edebilmek için damga kavramının kavramsal ve teorik alt yapısının iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple bu araştırmanın teori kısmında boşanma ve damga konuları ele alınmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında, çalışmaya en uygun yöntemin nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yaşam öyküsü deseni olduğu kabul edilmiş, teknik olarak da derinlemesine görüşme tercih edilmiştir. Konya ve İzmir'de görev yapan 20 adet S (20) boşanmış kadın Kur'ân Kursu öğreticisinden veri toplanmıştır. Elde edilen veriler hikâyeleştirilerek yorumlanmıştır. Bulgular göz önüne alındığında kadın Kur'ân Kursu öğretmenlerinin boşanmış olmaları sebebiyle karşılaştıkları sosyal damgalamanın etkileri, i) psikolojik etkiler, ii) ekonomik etkiler, iii) sosyal etkiler ana temaları altında gruplanmıştır. Bu bulgulardan yola çıkılarak sosyal damgalamaya maruz kalan Kur'ân Kursu öğretmenlerine yönelik sosyal damgalamayı engellemek ya da en aza indirmek için bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Kadın Kur'an Kursu Öğreticisi, Boşanma, Sosyal Damgalama.

Atıf/Citation

Selma, A. & Akgül, M. (2024). Sosyal Damgalama: Boşanmış Kadın Kur'ân Kursu Öğreticileri Üzerine Nitel Bir Analiz. *KAİDE Dergisi*, 2(2), 240-272.

Selma, A. & Akgül, M. (2024). Social Stigmatization: A Qualitative Analysis on Divorced Female Qur'an Course Instructors. *Journal of KAİDE*, 2(2), 240-272.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Social Stigmatization: A Qualitative Analysis on Divorced Female Qur'an Course Instructors

ABSTRACT

This study aims to investigate the experiences and perspectives of divorced female Qur'an Course instructors regarding the social stigma they encounter in their lives. Addressing the individual and societal challenges associated with stigma requires a comprehensive understanding of its conceptual and theoretical underpinnings. Accordingly, the theoretical section of this research delves into the interrelated issues of divorce and stigma.

For the practical section, the study employs the life history design, a qualitative research method, and utilizes in-depth interviews as the primary data collection technique. Data were gathered from 20 divorced female Qur'an Course instructors working in Konya and İzmir. The data were analyzed and interpreted through narrative storytelling.

The findings identify the impacts of social stigma on divorced female Qur'an Course instructors under three main themes: i) Psychological effects, ii) Economic effects, iii) Social effects.

Based on these findings, the study provides several recommendations aimed at preventing or mitigating the social stigma experienced by Qur'an Course instructors subjected to such challenges.

Keywords: *Women Qur'an Course Instructor, Divorce, Social Stigma*

Giriş

Aile, birey ile toplum arasındaki temel bağıdır. Ailenin olmadığı toplumsal bir yapıdan söz edilemez. Fakat günümüzde sanayileşme, kentleşme, modernleşme, sekülerleşme gibi süreçlerin sonunda geleneksel aile kurumuna yönelik ciddi değişimlerden ve risklerden söz edilmektedir. Aile kurumunun karşı karşıya kaldığı en büyük risk ise boşanma oranlarındaki artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey ve toplum üzerindeki etkisi artarak devam eden bu problem hem ülkemizde hem dünyada çözülmesi gerekli bir problem olarak varlığını korumaktadır.

Kesintisiz bir birliktelik niyetiyle yola çıkılan evlilik ilişkisi, çeşitli sebeplerle bazen boşanma ile sonlanabilmektedir. Boşanma, karı ve kocanın yeni bir evlilik yapabilecek şekilde ayrılması, hukuki bir kararla evliliğin sona ermesidir (Yıldırım, 2004, s. 59). Boşanma sonucu parçalanmış aile yapısında bireylerin her birini etkileyebilecek farklı, sosyal, psikolojik ve kültürel sorunlar bulunmaktadır. Toplumun, boşanmış bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesi de bu sorunlar arasında yer almaktadır. Üstelik toplumsal bir gerçeklikle ifade etmek gerekirse, bu sorunlarla kadınlar daha fazla karşılaşmaktadır (Arıkan, 1996, s. 161). Çalışma özelinde değerlendirildiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan kadın Kur'an Kursu öğretmenleri de boşanma süreci ve sonrasında birtakım sorunlarla mücadele etmek zorunda kalabilmektedir (Çiçek, 2014, s. 194).

Kadın Kur'an Kursu öğretmenleri, boşanma tecrübesine sahip pek çok kadın gibi, bir yandan boşanma sonrası karşılaşılması muhtemel sorunlarla mücadele ederken, bir yandan da sosyal çevrenin boşanmış olmasına atfedeceği önyargılı nitelendirmelerle (Çiçek, 2014, s.196) ve olumsuz bakış açısıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu sebeple çevresinde karşılaşabileceği sorunların önünü kesmek için, bazen boşanmış olduğunu dahi gizleyebilmektedirler (Adıkaram, 2019, s.499). Çünkü toplumsal hafızada kadınların evlilik ilişkilerini yürütemedikleri için boşanmış olduklarına yönelik, onları "başarısız" ve "uyumsuz" olarak niteleyen yerleşik kodlamaların bulunduğu bir gerçektir (Arıkan, 1996, s.156). Bu anlamda Türkiye'de boşanmış kadınların çeşitli baskılara maruz kaldığı, onlarla ilişkilerin kısıtlandığı, zaman zaman bu kadınların toplumdan dışlandığı da bilinmektedir (Arıkan, 1996, s.156). Buna ilaveten bir de "dul kadın" damgası yemek, boşanmış kadınlar için taşınması ve mücadele edilmesi oldukça zor sosyolojik etiketlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün yapılan güncel çalışmalar da boşanmış kadınların yaşamış oldukları sosyal damgalamayı kanıtlar niteliktedir (Çiçek, 2014, s. 157).

1. Literatür Taraması

Araştırmanın bu kısmında öncelikle boşanma olgusu ele alınmaktadır. Ardından sosyal damgalama/etiketleme konusuna ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

1.1. Sosyal Bir Gerçeklik: Boşanma

Boşanma, geçmişten günümüze, bütün toplumlarda görülebilen ailenin tarihiyle bağlantılı, doğal fakat istenmeyen süreçlerden biridir. Toplumdan topluma değişebilen birtakım dini, kültürel ve yasal düzenlemelerle şekillenmektedir. Bu anlamda boşanma, evli bireyler arasında duygusal ve cinsel birlikteliğin son bulmasıyla başlayıp, mahkeme kararıyla sonuca bağlanan uzun sürecin adıdır (Walczac ve Burns, 2004, s.12-17). Tarafları pek çok yönüyle ilgilendiren boşanma, oldukça yoğun geçen karmaşık bir kriz sürecidir.

Boşanma, aile ve aile birliğinin kurulmasını sağlayan evlilik anlaşması ile bağlantılı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal yaşamı düzenleyen, bireyin psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olan ailede (Fiyakalı, 2008, s. 10) bu birliğin sağlıklı bir şekilde sürdürülememesi, boşanma sonucunu ortaya çıkarabilmektedir

TDK'ye göre boşanma, "eşlerden birinin boşanma ilamı almasıyla evlilik birliğinin son bulması"; TÜİK'e (2010) göre boşanma, "evlenmenin yasal olarak sona erdirilmesi" dir (Tatlıoğlu ve Demirel, 2016, s. 62).

Türk Medeni Kanunu'na göre ise boşanma, eşler hayattayken mahkemenin vereceği kararla evlilik birlikteliğinin sona ermesi olarak tanımlanmaktadır (TMK:4721). Boşanma gerçekleşikten sonra eşlerin birbirlerine karşı evlilik ilişkisi sebebiyle var olan sorumlulukları, mahkemenin belirlediği nafaka, tazminat gibi hak ve borçlar hariç son bulur (Battal, 2008, s. 21).

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu olarak mevzuatta yerini alan boşanmanın iki temel sebebi vardır: Genel Sebepler ve Özel sebepler. Başlıca genel sebepler, evlilik birliğinin temelden sarsılması, tarafların boşanma konusunda anlaşmaları, ortak hayatın devam ettirilememesi gibi sebeplerdir. Özel sebepler ise, zina, terk ve gaiplik, hayata kast, pek kötü ve onur kırıcı davranış, suç işleme, haysiyetsiz hayat sürme, akıl hastalığı vb. dir (TMK, s.85). Türk Medeni Kanunu'na göre, bu durumlardan herhangi birini yaşayan ve şikayetçi olan taraf, diğerine boşanma davası açabilmektedir. Dava, tarafların karşılıklı rızası ile açıldı ise "anlaşmalı", aksi halde "çekişmeli" olarak adlandırılmaktadır (TMK, 24721).

Toplumda her ne kadar “eşler arası ayrılık” gibi görülse de boşanma, doğrudan ve dolaylı pek çok kişiyi etkilemekte; açık ve örtülü pek çok sonucu doğurmaktadır (Özbek, Değer, vd.2018, s.233). Birey için sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan oldukça yıpratıcı bir süreç olan boşanma, tarihsel ve kültürel hafızanın olumsuz algılarını da günümüze taşıyabilmektedir (Leopold, 2016, s.769-797). Yapılan araştırmalarda boşanmış kadına iyi gözle bakılmadığı, kendilerine ön yargılı yaklaşımın olduğu, hor görüldükleri ve aşağılama ile karşılaştıkları tespitleri yer almaktadır (Çiçek, 2014, s.158).

1.2. Sosyal Damgalama Kavramı ve Teorisi

Sosyal damgalama kavramının etimolojik kökenleri antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu dönemde “damga- stigma” kavramı, kişilerin ahlaki durumları ile ilgili alışılmadık ya da kötü şeyleri ortaya çıkarmak için kullanılan bedensel işaretler olarak tanımlanmaktadır (Gelgeç, Bakacak, 2002, s. 8). Genellikle vücudun çeşitli yerlerinde yer alan yanık ve kesiklerden oluşan damgalarla köle, suçlu veya vatan haini olarak kabul edilen toplumsal sınıflar, halka tanıtılmaktaydı. Buradaki amaç bu köle veya suçluların, toplumun diğer bireylerinden ayırt edilmesini sağlamaktı (Thornicroft, 2014, s.75). Zamanla anlam değişikliğine uğrayan “damga” kavramı, fiziksel işaretlerle taşınan bir “iz” olmaktan çıkıp, bireyi, fiziksel, ruhsal veya sosyal bazı özellikleri sebebiyle başkalarından ayırıp toplumun dışına iten, onu yaygın bir sosyal onaylanmama durumu ile karşı karşıya bırakan sözel ifadelerle dönüşmüştür (Tünerir, 2019, s.7). Damgalama, bugün, daha çok aşağılanmak, itibar kaybı, gözden düşmek gibi mecaz anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Özmen, 2018, s.185-208). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde "Bir kimsenin adını kötüye çıkararak, yüz kızartıcı durum" olarak bu mecaz anlamıyla tanımlanmıştır (URL 1). Toplumsal anlamda ise, kişi veya toplumun geneli için normal olarak kabul edilen sınırların dışında, utandırılması gereken bir durum, etiket ya da kara lekedir (Soygür, Özalp, 2005, s.74-80). Sosyal damgalama, bireylerin veya grupların belirli özellikleri ya da davranışları nedeniyle olumsuz bir etiket ile anılması sürecidir.

Tarih boyunca toplumlar, normal dışı olarak gördükleri davranışları veya özellikleri olan bireyleri dışlama ya da stigmatize etme eğiliminde olmuştur. Sosyal bilimlerde uzun bir geçmişe sahip olan ve çeşitli teorilerle geliştirilmiş olan “damgalama” üzerine en etkili çalışmayı sosyolog Erving Goffman yapmıştır. 1963’te yayımlanan "Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity" adlı eserinde, damgalama kavramını derinlemesine incelemiştir. Goffman, bu eserde damgalamanın sosyal kimlik üzerindeki etkilerini ve bireylerin toplumsal rolleriyle ilgili yaşadığı zorlukları açıklamıştır (Goffman, 1963). Goffman

damgayı, “toplumsal değer ve normlardan olumsuz yönde saptığı düşünülen sosyal bir kimlik” olarak tanımlamıştır. Ona göre damgalama, bireyi, itibarsızlaştıran, normalden aşağıya çeken, kusurlu ve değersiz insan olmaya doğru indirgeyen bir özelliktir (İlhan, 2020, s.514).

Goffman, damgalama teorisiyle, toplumun “normal” olarak kabul ettiği kitlenin dışında kalan “bozulmuş kimliklere” sahip bireylerine dikkat çekmektedir (Slattery, 2017, s. 189). Bu gruplar, çirkinler, akıl hastaları, alkolikler, suçlular, engelliler gibi normal hayata girmeleri zorlaştırılan bireylerden oluşmaktadır. Damga, doğuştan getirilen bir özellik sebebiyle olabileceği gibi (ırk veya dinsel grup vb), sonradan ortaya çıkan bir durum (engellilik, fahişelik vb) da olabilmektedir. Yine damga, bireylerin çocuk yaşta başlarına gelebilecek çocuk felci gibi bir hastalık nedeniyle toplum tarafından anlayışla karşılanabilen bir türde olabileceği gibi, hükümlü olmak gibi utanç verici bir durum da olabilmektedir. Yine görünür bir kısıtlılık durumu, görünmeyene göre daha farklı damgalama sonuçları ortaya çıkarabilmektedir (Slattery, 2017, s. 190). Damgalama da bireye olumsuz özellikler atfeden “suçlu”, “deli”, “tembel” gibi etiketlerin yapıştırılmasıyla gerçekleşmektedir.

Damgalama, aslında önyargılarla ilişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü eksik veya yanlış bilginin kişiyi değersizleştiren bir etikete dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında damgalama, “bireyin ya da grubun önyargılar sebebiyle olumsuz sıfatlarla nitelenmesi” olarak da kavramsallaşmıştır (Corrigan and Watson, 2002, s. 16-20). Burada damgalama, sosyal etkileşimle meydana geldiği için, bir toplumda damgalamaya neden olabilecek bir durumun bir başka toplumda damga unsuru olmayabileceğini ifade etmek gerekmektedir (Hebl, Dovidio, 2005, s.156-182)). Yine damgalama, sosyal hayatta açık ve görünür bir şekilde ortaya çıkabileceği gibi (İlhan, 2020, s. 514) (yok sayma, reddetme, gözden düşürme vb.), daha dolaylı davranış modelleriyle de ortaya çıkabilmektedir (göz kaçırma, alaylı gülüş vb.) (İlhan, 2020, s.514).

Sosyal damgalama, birey hayatında birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Corrigan and Watson, 2012, s. 464-469). Bunların başında bireyin iş, eğitim ve sosyal fırsatlardan izole edildiği sosyal dışlanma gelmektedir. Bu negatif etiketler, bireye karşı önyargı ve ayrımcılığı arttırmakta, bireyin adil ve eşit muamele görmesini engellemektedir. Ayrıca zamanla bireyin kendini de olumsuz bir şekilde algılamasına neden olabilmektedir (Link, Struening, vd., 2001, s. 1621-1626).

Damgalama, insana hoşuna gitmeyen bir etiket yüklediği için, birey, damgalanmasına sebep olacak durumu gizlemek için farklı stratejiler geliştirebilmektedir. Bazıları, plastik

cerrahinin mucizeleriyle, bazıları gözlük, şapka gibi şeylerle kendini saklamaya çalışırken, bazıları da kendini damgalamadan koruyacak en güvenli ortamın evi olduğu düşüncesiyle kendini toplumdaki soyutlayabilmektedir. Kimileri de oluşturdukları birtakım sivil toplum hareketleriyle, kitlesel çoğunluğa karışıp, mücadele vermeyi tercih etmektedir. Damgalanmış birey, normal kabul edilmediği toplum içerisinde yaşamayı öğrenirken, özel bir ahlaki kariyerden, kendisi için sancılı bir süreçten geçmektedir.

Goffman, damgalamanın sadece damgalanan kişiyi değil, onun yakın çevresini de etkileyeceğini ileri sürmüştür. Bu durum damgalanan birey ve çevresi için büyük ölçüde itibarsızlaştırma ve değersizleştirme süreci ortaya çıkarmaktadır (Okumuşoğlu, 2019, s.117-148). Bilim adamları böyle bir sürecin birey için bazı sağlık sorunlarını da ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir. Kaygı, anksiyete, obezite vb. rahatsızlıklar bu gibi durumlarda sıklıkla karşılaşılabilen sorunların başında gelmektedir (Okumuşoğlu, 2019, s.121). Ayrıca sosyal izolasyon, sosyal ağlardan ve destek sistemlerinden uzaklaşma, iş bulma veya diğer ekonomik fırsatlara erişim güçlüğü yaşama damgalanan bireyin karşılaştığı sorunlar arasında yer almaktadır (Link and Phelan, 2001, s. 363-385).

Negatif damgalama, bireylerin yaşamlarını ve toplumsal katılımlarını olumsuz yönde etkileyen ciddi bir sosyal olgudur. Akademik literatür, bu sürecin nasıl işlediğini ve bireyler üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir. Negatif damgalamanın etkisinde uzun süre kalan birey zamanla damgalamayı içselleştirebilmektedir (self-stigma). Bu durumda birey, toplumsal etiketin kendi kimliğine dair algı ve davranışlarını olumsuz etkilediği bir süreç yaşayabilmektedir. Örneğin birey, toplumun akıl hastalığına sahip kişilere yönelik olumsuz görüşlerini benimseyebilmekte ve kendisini “deli” ya da “güvensiz” olarak görebilmektedir. Kendi kendini damgalayan birey, kendilik algısını ve özsaygısını zedeleyebilmektedir. Bu durumda kendini değersiz ve başarısız kabul edebilmektedir. Bu durumda yaşayacakları başarısızlık korkusu, iş, eğitim ve sosyal ilişkilerde kendi kendini kısıtlama sorununu ortaya çıkarabilmektedir (Corrigan, Rao, 2002, s.464-469).

Damgalama, bireyin durumuna göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Birey için birçok damga söz konusu olabilmektedir. Doğuştan gelen özellikler (renk, cinsiyet, vb), sosyo-kültürel özellikler (etnik ve dini köken, inanç, kıyafet vb.), fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları (obezite, AIDS, ruhsal hastalıklar vb.) damga sebebi olabilmektedir (Kapıkıran ve Kapıkıran, 2013, s.132).

Damgalamanın temel kaynakları, medya, aile, sosyal çevre ve eğitim sistemidir. Medya, sosyal damgalamanın yayılması ve güçlenmesinde önemli bir role sahiptir. Geniş kitlelere ulaşabilme özelliği ile medya toplumsal algıları şekillendirmekte ve belirli gruplar veya bireyler hakkında olumlu ya da olumsuz bir imajı oluşturmada oldukça etkili olabilmektedir. Bu anlamda medya, bireyler veya belli gruplar hakkında yaygın olarak kabul görmüş stereotipleri pekiştirebilmekte veya yeni stereotipler oluşturabilmektedir. Belli etnik gruplar veya sosyo-ekonomik sınıflar hakkında olumsuz stereotipler medya yoluyla yayılabilmektedir. Yine medya, skandallar ve olumsuz olaylar üzerine odaklanarak belirli grupları veya bireyleri olumsuz bir şekilde temsil edebilmektedir. Bu durum, toplum içinde bu gruplar veya bireyler hakkında negatif algıların oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Ayrıca medya, genellikle istisnai veya olağandışı vakaları vurguladığı için bu vakaları genelleştirerek yanlış veya eksik bir algı oluşmasına yol açabilmektedir (Entman, 1993, s.51-58). Bu durum damgalamanın güçlenmesine ve yayılmasına neden olabilmektedir.

Sosyal damgalamada medyanın kullandığı dil de damgalamayı güçlendirecek veya yaygınlaştırabilecek bir dil olabilmektedir. Örneğin belirli gruplar hakkında aşağılayıcı veya stigmatize edici terimlerin kullanımı toplumda damgalama ve dışlanma süreçlerini derinleştirebilmektedir (Mastro and Morawitz, 2005, s.110-130).

Damgalamada aile ve sosyal çevrenin de etkisi büyüktür. Aile bireyin kendisini kabul edilmiş ve desteklenmiş hissettiği yegâne kurumdur. Aile ve sosyal çevre bireyin kimlik oluşturma sürecinde belirleyici etkiye sahiptir. Bu süreçler, bireylerin toplum içindeki yerini ve kabul edilme düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir. Aile, bireye, toplumsal norm ve değerlerin aktarıldığı temel kurumdur. Aile ve sosyal çevre, birey veya belirli gruplar hakkında toplumda yaygın olan stereotipleri ve damgalayıcı imajları yansıtabilir. Aile içinde damgalama veya ayrımcılık varsa, birey, bu durumu içselleştirerek kendini değersiz veya dışlanmış hissedebilmektedir (Tel, Pınar, 2012, s.61-66). Damgalama ile ilgili olumsuz veya ayrımcı tutumların aile içinde öğrenilmesi, bireylerin diğer gruplar veya bireyler hakkında olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine sebep olabilmektedir. Bu nedenle, toplumsal eşitlik ve damgalama karşıtı mücadelelerde ailenin ve sosyal çevrenin olumlu ve destekleyici bir rol üstlenmesi önemlidir.

Konu, boşanmış kadınlar açısından ele alındığında, öncelikle şunu ifade etmek gerekmektedir. Türkiye toplumunda boşanma oranlarında artış yaşanmasına rağmen boşanmış kadının toplumsal kabul edilebilirliği, olgunun kendisi kadar yaygın değildir. Boşanma,

ekonomik refah seviyesinin yükselmesiyle daha fazla birey için erişilebilir bir durum olmuştur. Üstelik, evliliği bitirme seçiminin saygıyla karşılanması gereken bir durum olduğu da söylem olarak yaygınlık kazanmıştır. Fakat, gündelik pratik yaşamlar içerisinde boşanmış kadınlara yönelik sosyal damgalama, sapma davranışlarla ilişkilendirilmeye devam etmekte, bu tercihte bulunan kadınlar normal olandan sapmış olarak damgalanabilmektedir. Boşanmış olmak hem toplumun kadını nasıl konumlandıracağı hem de kadının kendi kimliğini nasıl tanımlayacağını belirlemesi açısından bir damgalama aracı olmaktadır. Kadına yönelik bu tür baskı veya damgalamanın da çoğunlukla yakın sosyal çevresinden geldiği bilinmektedir (Yazıcıoğlu, 2009, s. 322).

Geleneksel değerlerin canlılığını koruduğu şehirlerde, boşanma, modern şehirlere oranla nispeten daha fazla sosyal damgalama sebebi olabilmektedir. Buna ilaveten toplumsal önyargılar da boşanmış kadınların damgalanmasıyla sonuçlanan olumsuz tutum ve davranışlara ve sosyal baskılamaya neden olabilmektedir (Arıkan, 1996, s.217). Boşanmış kadınlar, toplumsal algıda, yaşadıkları ilişkilerinde “başarısız” ya da “gayri meşru ilişkiler yaşamaya açık ve istekli” gibi algılanabilmekte, bu durum kadınların psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda birtakım sıkıntılar yaşamasına hatta intihar, tecavüz, cinayet gibi bazı olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu önyargı ve korkular sebebiyle aile üyeleri de boşanmış kızlarını korumak için mücadeleci bir kimlikle savunmaya geçebilmekte ya da yaşanması muhtemel durumlar kaygısıyla kötü giden evliliklerin sonlandırılmaması için kızlarına baskı yapabilmektedirler. Bu süreç, boşanmış kadın ve ailesi için oldukça yorucu ve yıpratıcı olabilmektedir (Arıkan, 1996, s.217). Kadının tüm bu baskı ve damgalamalarla mücadele etmesinde, eğitim durumu, sosyal statüsü, ekonomik gücü, aile ve sosyal çevre desteği belirleyici olmaktadır. Bu tür imkanlara sahip kadınlarda direnç oranı, diğer kadınlara oranla daha fazla olabilmektedir.

2. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

2.1. Araştırmanın Konusu

Sosyal damgalama, sosyal bilimlerin ve sosyal psikolojinin ilgilendiği konu başlıklarından biri olup, toplumsal değişim üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Literatürde, damgalama tartışmaları, sapma, stereotip, önyargı ve ayrımcılık gibi kavramlar üzerinden sürdürülmüştür. Sosyal psikoloji, sosyal kategorizasyon, stereotip,

önyargı ve damga kavramları üzerinden konuyu ele alırken, sosyoloji, sapma ve damga ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır (Sevim, 2020, s.44-54).

Kavram, üzerinde fikir birliği olmamakla birlikte sosyal bilimlerin ele aldığı şekliyle bireyin sürekli etkileşim halinde olduğu insanlardan kabul edilemez bir biçimde farklı olarak etiketlenmesine yol açan, bir çeşit yaptırım özelliği de olan durum ya da niteliktir (Scrambler, 1998, s.1054-1055). Damgalanan kişi, toplumsal statüsünü kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Solomon'un ifadesiyle damgalanan kişi, damgalayanların güç bloğu sebebiyle toplumsal bariyerlerle karşı karşıya kalmaktadır (Sevim, 2020, s.49). Damga, toplumsal ayrımcılığa yol açabilmekte, bu durum damgalama yaşayan bireyin kaynaklara ulaşmasını, amaçlarını elde etmesini ve toplumsal uyumunu zorlaştırabilmektedir. Ayrıca bireyin öz-yeterliliğini ve özgüvenini ciddi şekilde yaralamaktadır (Sevim, 2020, s. 50). Utangaçlıktan intihara kadar pek çok psikolojik ve sosyal sorun yaşanmasında temel teşkil eden damgalama, bireyin geleceğini de etkilemekte, toplum bireyin normal olarak tanınmasına izin vermemektedir. Bir kere damgalandıktan sonra, toplumsal kalıp yargılar varlığını devam ettirmekte, "bir kere yapan yine yapar" tarzı sözler, norm olarak algılanabilmektedir. Tüm bu süreç zamanla damgalanan bireyin de damga unsurunu kimlik olarak kabullenmesine sebep olabilmektedir (Bilton, Bonett, Jones, Skinner, Stanworth ve Webster, s. 447-478; Akt: Sevim, 2020, s.50). Bundan dolayı insanlar bazen damgalamanın etki ve sonuçlarından çekinmeleri sebebiyle kendilerindeki veya yakınlarındaki "eksiklikleri" gizleme gayretinde olabilmektedir (Göksu, 2009, s.27-43).

Bu çalışma, boşanmış Kadın Kur'an Kursu öğreticilerinin boşanma sürecinde ve sonrasında yaşamış olduğu sosyal damgalama konusunu ele almaktadır. Kendileriyle görüşülen denekler üzerinde boşanma sonrasında damgalama unsurunun oluşup oluşmadığı, şayet oluştuysa bunun hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve bireyler üzerinde nasıl bir etki yarattığı araştırılmıştır. Damgalama yaşayan kadın öğreticilerin, damga unsuru ile nasıl başa çıktıkları ve sürecin zorluklarına dair izlenimleri de veriler eşliğinde ayrıca aktarılmıştır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı kadın Kur'an Kursu öğreticilerinin boşanma sürecinde ve sonrasında yaşamış oldukları damgalama olgusunun nasıl oluştuğu, hangi koşullarda ortaya çıktığı ve bireyler üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamaktır. Ayrıca, sosyal adalet ve eşitlik için çözüm önerileri geliştirmek, sosyal damgalamanın azaltılması veya önlenmesine yönelik politika ve uygulamalar geliştirilmesine destek olmak ve bu konuda toplumsal farkındalık

oluşturmak çalışmanın amaçları arasındadır. Bu sayede toplumsal damgalamanın kökenlerini ortaya çıkararak toplumda daha kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir ortamın oluşturulmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir. Bu kapsamda boşanmış kadın Kur'an Kursu öğretmenleri ile görüşülüp, yaşadıkları damgalama unsurlarına yönelik görüşlerinin elde edilmesi, bu veriler aracılığıyla sosyal damgalama sorununun ve etkilerinin bilimsel olarak ortaya konulması ve toplumun bu konuda bilinç düzeyinin yükseltilmesi ve bu sayede bireyin damgalanmasının ve bireye yönelik yapılan yanlışların önüne geçilmesi de amaçlanmaktadır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Sosyal damgalama üzerine yapılan çalışmaların önemi, bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve damgalanan birey için toplumsal adaleti sağlamaya katkıda bulunmaktır. Çünkü damgalama, temel insan hakları ihlallerine yol açabilmekte ve adaletsizlikleri derinleştirebilmektedir. Ayrıca, bireylerin toplumsal yaşama katılımlarını ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir. Sosyal damgalama yaşayan bireyin içinde bulunduğu durumun anlaşılması, toplumsal dışlanmanın önlenmesine ve içselleştirilmiş önyargıların azaltılmasına yardımcı olabilir. Sosyal damgalama konusunda yapılan araştırmalar, eğitim ve bilinçlendirme programlarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu sayede, toplumun sosyal damgalama konusunda daha duyarlı olması beklenmektedir. Araştırma bulgularının, sosyal politikaların ve toplumsal müdahalelerin geliştirilmesinde rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde, katılımcılar, veri toplama tekniği ve veri analiz tekniğine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.4.1. Katılımcılar

Araştırmada boşanmış Kur'an Kursu öğretmenleri ile çalışılmıştır. Bu araştırma için 20 adet boşanmış kadın Kur'an Kursu öğreticisi ile görüşülmüştür.

Araştırmanın uygulama kısmında, çalışmaya en uygun yöntemin nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yaşam öyküsü deseni olduğu kabul edilmiş, teknik olarak da derinlemesine görüşme tercih edilmiştir. Derinlemesine görüşme, etkileşimin her iki tarafındaki araştırmacı ve görüşmecinin karşılıklı ortak gayretleri sonucunda bilginin ve anlamın inşa edildiği bir süreçtir (Tekin, 2012, ss.101-102). Teknik, tarafların her ikisinin de ortak etkileşimine imkân vermektedir. Araştırmacı görüştüğü kişinin anlam dünyasına vakıf olurken,

aynı zamanda olaylara bakış açısı, özel durumları, bu durumlara ait duygu, düşünce ve tecrübelerini de onların ifade tarzıyla ayrıntılı olarak anlayabilmektedir (McCracken, 1988, s. 9).

Kendileriyle görüşme yapılan Kadın Kur'an Kursu öğretmenlerinde bulunan temel kriter, araştırmanın amacına uygun olarak "boşanmış" olmaktır. Bunun yanı sıra katılımcıların yaşları, eğitim durumları ve meslekte geçirmiş oldukları süreye yönelik de bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Kod	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Meslekte Geçirdiği Süresi
K1	37	Konya	Lise (hafız)	8
K2	46	Konya	Lisans (Tarih), İLİTAM ¹	9
K3	42	Konya	Lisans (İlahiyat)	19
K4	41	Konya	İLİTAM	10
K5	32	Konya	Lisans (İlahiyat), Hafız	4
K6	48	Konya	İLİTAM	14
K7	40	Konya	İLİTAM, Lisans (Kimya)	15
K8	33	Konya	Lisans (İlahiyat)	11
K9	54	Konya	Ön Lisans (İlahiyat)	36
K10	36	Konya	Yüksek Lisans	4
İ1	60	Samsun	Ön Lisans (İlahiyat)	42
İ2	32	Kütahya	Lisans (Felsefe), DİKAB ²	3
İ3	31	Konya	Lisans (İlahiyat)	4
İ4	44	İzmir	Lisans (İlahiyat)	16
İ5	59	İzmir	Lisans (İlahiyat)	30
İ6	55	İzmir	Ön Lisans (İlahiyat)	13
İ7	56	Konya	Ön Lisans (İlahiyat)	20
İ8	39	İstanbul	Ön Lisans (İlahiyat)	21
İ9	38	Tokat	Ön Lisans (İlahiyat)	12
İ10	57	İzmir	İLİTAM	30

¹ İLİTAM, İlahiyat Tamamlama

² DİKAB, Din Kültürü Ahlak Bilgisi

2.4.2. Veri Toplama Teknikleri

Boşanmış kadın Kur'an Kursu öğrencilerinin yaşamış oldukları damgalama unsurlarına dair görüşlerinin ele alındığı bu çalışma, nitel araştırma tekniklerinden yaşam öyküsü deseni kullanılarak derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen bulgulardan hazırlanmıştır. Derinlemesine görüşme, araştırılan konuyla ilgili olarak araştırmacı ve özne arasındaki sözlü iletişime dayalı veri toplama tekniğidir. Bu teknikte bahse konu olan "derinlik" kelimesi önemlidir. Bu sayede, öncelikle, kendisiyle görüşme yapılan öznenin sosyal yaşamdaki günlük faaliyetleri, davranışları, yaşadıkları mekân ve olaylar gözlemlenebilmektedir. İkincisi, araştırmaya özne olan bireyin ait olduğu toplumsal grubun kültür formuna dair veriler de elde edilebilmekte, ona ait düşünce ve anlam dünyasına ulaşılabilir. Üçüncü olarak da görüşmecilerin konuşma biçimi, söylem ve dil yeteneğinden onların varsayımları, düşünce tarzı ve fikrileri öğrenilebilmektedir. Böylece araştırmacı ile araştırmaya konu olan özne arasındaki konuşmalar, sohbet havasından farklı bir içeriğe sahip olmakta, araştırmacı bu sayede ayrıntılı ve çok yönlü bilgilere ulaşabilmektedir (Johnson, Interview, Gubrium, Holstein, 2002, s.106-107).

Bu araştırmada elde edilen verilere yüz yüze, video görüşmelerde ya da telefonda gerçekleşen konuşmalar sonunda ulaşılmıştır. Bu sayede görüşmecinin duygu- durum özellikleri hakkında da ipuçları elde edilmiş, elde edilen bilgiler sayesinde araştırma konusuna dair pek çok ayrıntı da gözlemlenebilmiştir. (Dömbekçi, Erişen, 2022, s.141-160).

Araştırmanın veri toplama aşaması 2023 yılının Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık ayları boyunca sürmüştür. Derinlemesine görüşmeler, görüşmecinin iş hayatını, evde varsa çocukları ve anne babasından etkilenmeyecek şekilde yalnız kaldığı zamanlar tercih edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, görüşme yapılan din görevlisinin dış etkilerden arınmış cevaplar vermesine ortam hazırlanmıştır.

Kur'an Kursu Öğreticilerinin boşanmalarının sosyolojik analizi çerçevesinde 1536'sı Konya ve 626'sı İzmir'de görev yapan toplamda 2162 örneklem grubundan seçilen 20 S (20) (10 kişi Konya, 10 kişi İzmir) kişi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırma için özellikle Konya ve İzmir illerinin seçilmesinin sebebi, bu illerin araştırmanın konusuna uygun temsil düzeyinin yüksek olmasıdır. 20 denekle yapılan görüşme sayesinde araştırma için yeterli doyuma (satürasyon) ulaşılmış, bu rakam, nitel veri analizi için bilimsel olarak yeterli görülmüştür.

Katılımcılar, K1, K2, K3...K10 ve İ1, İ2, İ3...İ10 olarak kodlanmıştır. Verilerin analizinde de bu kodlar kullanılmıştır. Görüşmeler, 60- 180 dk. arasında sürmüş, ses kayıt cihazı yardımıyla kaydedilmiş, zaman zaman video görüşmeler oluşturulmuş, sonrasında vaka tarihçesi olarak hikâyeleştirilmiştir.

2.5. Veri Analiz Teknikleri

Veri analiz sürecinde öncelikle, elde edilen ses kayıtları ve tutulan notlar, manuel olarak deşifre edilmiş ve yazıya dökülmüştür. Ardından deşifresi yapılan bu kayıtlara içerik analizi uygulanmış, benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu süreçte birbirleriyle ilgili olan kavramlar bir araya getirilerek çeşitli temalar oluşturulmuştur. Bunun ardında doğrudan alıntılarla elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Nesnel gözlem ve bu doğrudan aktarımlarla, araştırmanın geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür. Son olarak bulgular yorumlanırken içerik analiz türlerinden, birimsel yüzdese ve oransal olarak görülme sıklığını gösteren frekans analizine başvurulmuştur (Tavşancıl, Arslan, 2001, s.25) Araştırmada toplam frekansın zaman zaman katılımcı sayısından fazla çıkmasının nedeni, aynı katılımcıların görüşlerinin farklı temalar altında da kodlanabilmiş olmasıdır. Elde edilen bulgular değerlendirilirken, katılımcıların kimliklerini deşifre etmemek için her bir katılımcıya "K1-K10", "İ1-İ10" aralığında numaralandırılmış kodlar verilmiş, yapılan alıntılar bu kodlar referans gösterilerek belirtilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcıların anlatıları sonucu elde edilen verilerin analizi neticesinde elde edilen bulgular, Kadın Kur'an Kursu öğreticilerinin boşanma sonrası yaşamış oldukları damgalama unsuruna ait görüşlerinin üç ana tema altında gruplandırıldığını göstermiştir. Bu temalar, şu şekilde sıralanabilmektedir: i) psikolojik etkiler, ii) ekonomik etkiler, iii) sosyal etkiler. Bu ana temalar ve her bir ana temanın kapsadığı alt temalar Şekil 2'de belirtilmektedir.

Tablo 2. Verilerin Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Ana Tema ve Alt Temalar

Damgalamaya İlişkin Görüşler
Psikolojik Etkiler
- Düşük Özsaygı
- Yalnızlık
Ekonomik Etkiler
- İşyeri Baskısı
- Eğitim Fırsatlarından Mahrumiyet
Sosyal Etkiler
- Ayrımcılık
- Marjinalleşme

3.1. Psikolojik Etkiler

İlk ana tema olan damgalamanın psikolojik etkileri ele alındığında katılımcıların boşanma sonrasında düşük özsaygı ve yalnızlık yaşadıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle alt temalar bu konu başlıkları ile oluşturulmuştur. Tablo 3, katılımcıların vurgulama sıklığını belirten bu alt temaları özetlemektedir.

Tablo 3. Sosyal Damgalamanın Psikolojik Etkilerine Dair Görüşler

Alt Temalar	Konya Frekans (f)	İzmir Frekans (f)	Toplam Frekans (f)
Düşük Özsaygı	9	5	14
Yalnızlık	9	5	14

Benlik saygısı (öz saygı), bireyin toplumsal değerlerle bağlantılı olarak toplumdaki diğer insanların düşünce, görüş ve geri bildirimleriyle şekillenen kendisine yönelik olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranışların bütünü olarak tanımlanabilmektedir (Guindon, 2009, s.3). Özsaygı bireyin, yaşamın zorluklarıyla başa çıkma becerisi, isteklerini açıkça ortaya koyma, bu amaç için çalışma, elde ettikleri ile güven duyma olarak da tanımlanabilmektedir (Turgut, Çınar, 2021, s.281-305). Özsaygı üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki, öz

saygı, insanın bilişi, motivasyonu, duygu ve davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Turgut, Çınar, 2021, s.290).

Bu araştırmada damgalamanın düşük özsaygı ve yalnızlık olarak karşılık bulduğu Kur'an Kursu öğreticisi sayısı oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir (S14). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın Kur'an Kursu öğreticilerinin içe kapandıkları ve bir müddet yalnız kalmak istedikleri K5'in yaşadıkları örneğinde olduğu gibi mümkün olabilmektedir. K5, boşanma sonrası yaşadığı durumu şu şekilde özetlemiştir:

“Boşandıktan sonra şunu fark ettim ki, ‘sivrisinek kadar kocası olanın dağ kadar yeri oluyormuş.’ Toplumda hâkim bakış açısı bu maalesef. Ben, birkaç yaşlı teyzeden de yüzüme alenen “dul kadın” dendiğine şahit oldum, çok kaba ve yıpratıcı bir itham. Boşandığım için suçlanmış ve damgalanmışım. Bu durum beni toplumdan uzak yaşamaya itti. Yalnızlaştım, kendime saygım kalmadı. Boşanmanın suçluluk olduğu duygusuyla yaşadım, bir çeşit kendimi cezalandırdım.” (K5, Yaş, 32, İlahiyat, Hafız, M.g.s.3 4)

K1 ise, “Ben evliliğimde çok büyük sıkıntılar yaşadım. Ve yıllarca da tahammül ettim. Beni boşanmaktan alıkoyan tek şey yaşadığım çevreden çekinmemdi. Ben boşanırsam yalnız ve desteksiz kalacağımı biliyordum.” (K1, yaş 37, m.g.s. 8, lise- hafız) sözleriyle boşanma sonrasında yaşamayı muhtemel yalnızlık korkusuyla kötü giden evlilik ilişkisini devam ettirmedeki direncinden bahsetmiştir.

Boşanma sonrası yaşanan süreçte Kadın Kur'an Kursu öğreticileri düşük özsaygı ve yalnızlık duygularını anlatırken, yaşadıkları süreçte boşanmış olmalarından dolayı yaptıkları işe odaklanma konusunda sıkıntı yaşadıklarını, potansiyellerinin altında performansla çalışabildiklerini, sosyal aktivitelerden olabildiğince uzak durduklarını da ifade etmişlerdir. Sosyal ilişkilerde insanlardan kaçma, olumsuz iletişim kurma, başkalarının kendisi hakkında ne söyledikleri ile fazlaca ilgilenme, bundan kaynaklı endişeler ve hayal kırıklığı yaşama gibi özellikler de görüşmeler esnasında tespit edilmiştir. Bu durum kadın Kur'an kursu öğreticilerinde geleceğe karşı kaygı, kötümserlik, çaresizlik gibi duygu durumlarını ortaya çıkartmaktadır. K3, tüm bu yaşananları, kendi boşanma hikayesinde şu şekilde özetlemektedir:

K3: “Çok zor bir süreçti. İlk zamanlar çekiniyorsun, herkesten. Çalıştığım kurumdan da çekindim ben, din görevlisiydim nihayetinde. Ama insandım her şeyden önce. Çevrende kulaktan kulağa çok konuşuluyor. Farklı gözle baktıklarını düşünüyorsun. Evliliği yürütmek tamamen kadının vazifesiymiş gibi. Evli olduğun zamanlardaki

gibi rahat olamıyorsun. Bir süre sonra sana acıyıp, hemen biriyle yakıştırıyorlar seni. Her boşanan hemen evlenmek istiyormuş gibi...Herkes arabuluculuk yapmaya kalkıyor. İnsanlarla karşılaşmak beni çok yoruyor. Herkese açıklama yapmak, mahremini anlatmak çok zor bir durum. Ben hala boşandığımı rahatlıkla söyleyemiyorum.” (K3, yaş 42, m.g.s. 19, lisans- ilahiyat)

3.2. Ekonomik Etkiler

3.2.1. İş Yeri Baskısı

İkinci ana tema olan “ekonomik etkiler” analiz edildiğinde, katılımcıların boşanmış olmaları sebebiyle yaşamış oldukları ekonomik sıkıntıların başında işyeri arkadaşlarının kendilerine yönelik desteğinin azalması gelmektedir. Bu desteği azalan kadınlar S (6), işyeri arkadaşlarının desteğini alan kadınlara S (14) oranla daha az olmakla birlikte, boşanma sürecinin getirmiş olduğu diğer zorluklar da eklenince, boşanma sonrasında daha fazla mücadele etmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Araştırma ayrıca, İzmir’de görev yapan boşanmış kadın Kur’ân Kursu öğretmenlerinin iş yeri baskısı yaşayanlarının S (2), Konya’da görev yapan boşanmış kadın Kur’ân Kursu öğretmenlerinden iş yeri baskısı yaşayanlara oranla S (4), daha az olduğunu da ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Sosyal Damgalamanın Ekonomik Etkilerine Dair Görüşler

Alt Temalar	Konya Frekans (f)	İzmir Frekans (f)	Toplam Frekans (f)
İş Arkadaşlarının Baskısına Maruz Kalma	4	2	6
Eğitim Fırsatlarından Kısıtlanma	1	0	1

K7 örneğinde olduğu gibi, boşanmış kadın Kur’ân Kursu öğretmenleri, boşandıkları için iş arkadaşlarından çekinebilmekte, zaman zaman boşandıkları gerçeğini onlardan gizleyebilmektedirler:

“Evet boşandıktan sonra çekindiklerim oldu. Meslek çevrem de bunlar arasında. İnsanlarda, boşandıktan sonra hep daha kötü olacağına dair bir önyargı var. İkinci evlilikler tecavüzcü baba, işkenceci üvey anne anlatılarıyla dolu. Toplumun bilinçaltı bu kodlarla örülü. Ben tüm bu önyargıları kabul etmiyorum, öyle değil kesinlikle. Sahabeler de boşanmamış mı? Arkadaşlar arasında bir söylenti dolanıyor: Fahri öğretmenler kadroya geçince ilk iş kocalarını boşuyorlar, diye. Hiçbir kadın iyi giden bir ilişkiyi sırf kadroya geçtim diye bitirmez. Hele de çocuk varsa. Kadro,

maaş, boşanma sürecini maddi olarak kolaylaştırır belki, çaresizlikte kıvranan kadına güç olur o kadar.

Sosyal çevrem olarak ise Seydişehir'de görev yaparken çok çekindim, evet. Küçük yerdi, dedikodu çoktu. Eşim orada öğretmendi. Düğünde, cenazede aynı ortamda bulunabiliyorduk. Bu durum beni içime kapanmaya sürükledi. İnsanlardan izole bir hayat yaşamaya başladım. Ama Konya'ya geldikten sonra rahatladım çok şükür. Kentlerde sorunlar, taşraya göre daha az yaşanıyor gibi. Bende öyle oldu. Ya da ben bir süre sonra insanları duymamaya başladım.” (K7, yaş 40, m.g.s. 15, ilitam, lisans-kimya)

Boşanmış kadınlar, bazen de yaşamış oldukları sürecin zorluğuyla, İ7 örneğinde olduğu gibi topluma gerek kalmadan kendi kendilerini de damgalayabilmektedir:

“Meslek çevremden çok çekindim ben. Özellikle boşanma sürecinde çok daha fazla yaşadım bu çekinceyi. Boşanmış kadın olmaya alışincaya kadar, herkes bana “dul kadın” olarak bakıyor diye düşündüm. Boşanma süreci ve sonrasında sanki kulaklarımda çınladı bu söz. Çok kere bu durumun sadece benim düşüncelerimde olduğunu fark edemedim bile. Yazık etmişim kendime. Ben bu önyargılarda boğulurken çocuklarıma da yaşattım benzer baskıları. Zor bir süreçti. Şimdilerde yaşamıyorum bu zorlukları. Pek çok şeyi aştım elhamdülillah. Zaman bana da ilaç oldu.” (İ7, yaş 56, m.g.s. 20, ön lisans- ilahiyat)

Bazı katılımcılar ise, boşanma sürecinde eşinin kendisini çalıştığı müftülüğe giderek şikâyet ettiğini ifade etmiştir. Burada erkeğin, kadını çalıştığı kurumda değersizleştirme, yalnızlaştırma çabası içinde olduğu görülmektedir. Böyle bir durumu yaşayan İ8, anlattıklarıyla sorunu örneklendirmektedir.

“Boşandığım eşim, boşanma sürecinde yoğun kavgalar yaşadığımız günlerde, beni ADRB'de görevli vaizlere, iki kere de Müftü Beye gidip isimle şikâyet etmişti. Personel toplantısı gününde üstelik. Müftü Bey de üstü kapalı bir şekilde tüm personele de yönelik olarak bazı uyarılarda bulunmuştu. Aslında hepsini benim için söylemişti biliyorum, ya da ben her söyleneni üstüme alındım bilemiyorum. Ama şu kesin, ben hayatımda o gün utandığım kadar utandığım başka bir gün hatırlamıyorum. Tabii sonunda yer değişikliği talep ettim, ayrıldım o ilçeden. Kaçtım, arkadaşlarıma yüzüne bakamadım.” (İ8, yaş 39, m.g.s. 21, ön lisans-ilahiyat)

Boşanmış kadınların çevrelerinin daralması bizzat kendilerinden kaynaklanabileceği gibi bazen arkadaş çevrelerinden de kaynaklanabilmektedir. Evliliği yolunda giden mutlu bireyler, kendilerinin de yaşadığı benzer problemlerin konuşulduğu ve boşanmanın yaygınlaştığı arkadaş ilişkilerinden rahatsızlık duyabilmektedirler. Ya da boşanmış arkadaşın yaşamış olduğu problemlerin kendi evlilik ilişkilerinde de var olduğunu düşünen kadınlar, boşanmalarında domino etkisi ile karşılaşmaktan çekinmektedirler. Bu nedenle boşanmış kadınlar, diğer evli kadınlar için evlilik ilişkilerinde bir tehdit olarak algılanabilmektedir.

Boşanmış kadınlar, boşanma öncesi sahip oldukları çevrelerine bir sınırlama getirdikleri gibi boşanma sonrası oluşacak sosyal çevrelerinde de daha seçici olabilmektedirler. Arkadaş olarak genellikle kendileri gibi evlilik problemleri yaşayan ya da evli olmayan kişileri tercih edebilmektedirler. Kısaca ifade etmek gerekirse, boşanmış kadınlar, diğer kadınlara göre toplumda daha izole bir hayat sürmektedirler. Bu durum onların kendilerini daha yalnız hissetmelerine neden olabilmektedirler. Çok daha fazla desteğe ihtiyaç duyan kadın aile ve arkadaş gibi yakın çevrelerinden daha fazla hoşgörü beklemektedirler.

Bu çalışmanın örneklem grubu meslekleri Kur'an Kursu öğreticiliği olan kadınlar olduğu için, "din görevlisi" olmanın boşanma sürecinde etkili olup olmadığı da araştırılmıştır. Katılımcılara, toplum içerisinde ve sürekli göz önünde olan insanlar olarak din görevlilerinin boşanma sürecinde, buldukları statünün, süreci zorlaştırıp, zorlaştırmadığı sorulmuştur. Katılımcıların "din görevlisi" olmaları sebebiyle gerek boşanma öncesi gerekse boşanma sonrası döneme ait damgalamadan bahsettikleri, "Hocanın söylediğini yap, yaptığımı yapma!", "Hoca böyle yaparsa, cemaat ne yapmaz?", "Kıyamet, hacıdan hocadan kopacak." gibi sözlerin, din görevlileri üzerinde damgalama yanı sıra sosyal baskı da oluşturduğu tespit edilmiştir. "Din görevlisi" olarak, özel hayatta yaşadığı sorunları örtmeye çalıştığını, bunun için katlandığı zorlukları dile getiren K1, "Evet, "din görevlisi" olarak boşanmış olmaktan çok çekindim ben. Sadece kurumsal değil, toplumsal bir görev bizimkisi. Bu etiketimle insanlar tarafından çok yargılandım, eleştirildim, baskılandım. Özellikle boşanmadan önce eşimin ailesi aleyhime çok kullandı mesleğimi. 'Bir de hoca olacak! Hoca böyle yaparsa, diğerleri ne yapmaz!' diyerek sürekli baskıladılar."

Buna göre, Konya'da görev yapan kadın din görevlilerinin sadece 3'ü S (3), 'din görevlisi olmanın, verdikleri kararda etkili olmadığını' söylerken, geriye kalan 7 kişi S (7), boşanma kararlarını verirken din görevlisi olmaları sebebiyle sosyal damgalama yaşamaktan çekindiklerinin belirtmiştir. İzmir'de ise, 4 kişi S (4), din görevlisi olmaktan dolayı herhangi

bir sosyal damgalama yaşamadığını ifade ederken, diğer 3 kişi S (3), boşanma sürecinde sosyal damgalama sebebiyle psikolojik olarak kendilerini baskı altında hissettiklerini ifade etmişlerdir. Geriye kalan 3 kişi S (3) ise boşanma sonrası çalışma hayatına başladığı için yorum yapmamıştır. Toplamda 10 din görevlisi S (10), mesleki kariyerleri sebebiyle boşanma kararı almada çekimser davrandığını ve boşanma sonrasında damgalama yaşadığını ifade etmiştir. Bazı din görevlileri ise K 6 örneğinde olduğu gibi boşanma kararı aşamasında ve sonrasında mesleki kariyerlerinin hiçbir şekilde etkili olmadığını dile getirmiştir: “Ben çevreyi pek umursayan biri değilim. Bu sebeple ne meslek çevremden ne öğrencilerimden hiç çekinmedim. Herhangi bir baskı algılamadım. Hayatımı kim ne der, diye hiç yaşamadım, yaşamam. Tabi bu benim mizacımdır.” (K6, yaş 48, m.g.s. 14, ilitam)

Tablo 5. Araştırmaya Katılanlarda Boşanma Sürecinde “Din Görevlisi” Olmalarının Olumsuz Etkisini Yaşama

	Konya Frekans (f)	İzmir Frekans (f)	Toplam Frekans (f)
Boşanma Sürecinde “Din Görevlisi Olmanın Olumsuz Etkisini Yaşama	7	3	10

Toplumun, din görevlilerinden bazı beklentilerinin olması doğaldır. Davranış ve hareketlerde örnek olmak da bunlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla en ufak kişisel bir hatanın yapılması, halkın, din görevlilerine yönelik baskısını arttırabilmektedir.

Yapılan görüşmelerde, Mesleği “din görevlisi” olan görüşmecilerin boşanma kararı alırken meslek statülerinden çekinmelerinin, birlikte yaşadıkları, görev yaptıkları sosyal çevre ile büyük oranda ilgili olduğu tespit edilmiştir. Kadın öğretmenler genel olarak “din görevlisi” unvanı sebebiyle, evliliklerini zorlu şartlar altında sürdürmeye devam etmişlerdir. Hem ev dışında hem de ev içinde sürdürdüğü temel iki görevlerine rağmen kocalarıyla eş değer konfor alanına sahip olmayan bu kadınlar için boşanmanın en son çare olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Boşanma kararı uzun süreçten sonra verilebilmiştir. Bununla birlikte, boşanma kararının alınmasının ardından boşanma evresinde katılımcıların daha rahat oldukları da tespitler arasındadır.

K1: “Evlilikte yaşadığım onca sıkıntıya rağmen boşanmamı engelleyen temel neden sosyal çevre baskısı idi. Boşanma sonrasında çevreme ben bir din görevlisi olarak bu durumu

nasıl açıklarım düşüncesi ile uzun yıllar kötü giden bir ilişkinin içinde yaşadım.” (K1, yaş 37, m.g.s. 8, lise- hafız) derken,

K2: “Öğrencilerim 4-6 yaş grubuydu. Onlar fark etmediler. Ama Adana’da görev yaparken, kocam beni gizli gizli köye kötülermiş. Beni çok seven öğrencilerimin bile bana bakışları değişmişti. Sonrasında Konya, Selçuklu, Tatköy’e geldim. Boşanmışım, soyadım değişmişti. Öğrenciler bilemedi başta boşanmış bir kadın olduğumu. Sonra ise beni tanıdılar, sevdiler. Onlardan herhangi bir baskı ve damgalama görmedim. ‘Anladık biz sizi, hayırlısı olsun hocam’ dediler. Ama anne babam halakabullenemedi boşandığımı. Beni soranlara evli diyorlar. Babam da hoca benim. ‘Hocanın kızı boşanır mıymış?’ derler diye saklıyorlar. Ki, aslında babam, kocamı hiç sevmezdi. Ailemde sosyal baskı hissi, kızlarının boşanmış kadın olması damgası ve korkusu benden çok daha fazla...” (K2, yaş 46, m.g.s. 9, ilitam, lisans-tarih)

Sosyal damgalamanın ekonomik etkileri ana temasının ikinci alt teması olan eğitim fırsatlarından kısıtlanma konusunda kendileri ile görüşülen katılımcıların tamamına yakınının herhangi bir sorun yaşamadıkları tespit edilmiştir. Kadın Kur’ân Kursu öğreticileri, boşandıktan sonra karşılarna çıkan eğitim fırsatlarını daha iyi değerlendirdiklerini, bu konuda toplumsal bir zorluk yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Hatta Konya grubu Kur’ân Kursu öğreticilerinin büyük kısmı S (9) bu görüştedir. Sadece K8, toplumsal damga sebebiyle eğitim fırsatlarını değerlendiremediğini ifade etmiştir. “Kişinin boşandıktan sonra yapabildikleri, kocasıyla evliyken yapabildiklerinin yanında, devede kulak kalır.” sözleriyle boşanmış olmanın eğitim hayatı önünde engel olduğunu dile getirmiştir. İzmir grubundan 3 kişi S (3) de boşanmanın eğitim fırsatları önünde engel teşkil ettiğini ifade etmiş, diğer katılımcılar S (7), bu tür bir engelleme yaşamadıklarını söylemişlerdir. Nitekim katılımcılar arasında 3 kişi S (3) de boşandıktan sonra ilahiyat eğitiminin tamamlayarak mesleklerini ellerine aldıklarını, ayrıca mesleki kariyerlerine etki edecek birtakım kurslara da rahatlıkla katıldıklarını ifade etmişlerdir.

3.3. Sosyal Etkiler

Howard S. Becker’a göre, sosyal çevre baskısı boşanmış kadınların sıklıkla yaşadığı problemlerin başında gelmektedir. Geleneksel değerlerin varlığını devam ettirdiği kentlerde bu durum kadın için daha fazla hissedilir olabilmektedir. Toplumda hâkim olan önyargılar, boşanmış kadına yönelik olumsuz tutumları destekleyebilmektedir (Becker, 2013). Bu araştırma grubunda, kendileriyle görüşülen kadınların, evlilik ilişkisini yürütemedikleri için

insanların zihninde “başarısız ve uyumsuz” olarak kodlanmış bir damgalama düşüncesiyle de zaman zaman mücadele ettikleri gözlenmiştir. Kadın Kur'an Kursu öğretmenleri, yaşanması muhtemel sorunlardan kaçmak için de boşanmış olduklarını mümkün olduğunca saklamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. K5'in anlattıkları, bu durumu teyit eder ifadeler içermektedir: “Tabiki çok çekindim çevremden. Evlilik kadının başarısızlığı gibi bir algı var toplumda. Boşanan kadınlar başarısız. Herkes başarmış evli kalmayı bir ben başaramamışım, gibi...” (K5, yaş 32, m.g.s. 4, lisans- ilahiyat hafız)

K7'nin yaşadıkları benzer örnekler içermektedir: “Sosyal dışlanmayla en çok Seydişehir’de görev yaparken karşılaştım. Küçük yerdi, dedikodu çoktu. Eşim orada öğretmendi. Düğünde, cenazede aynı ortamda bulunabiliyorduk kendisiyle. Pek çok sosyal faaliyetten kendimi kısıtlamak durumunda kalıyordum. Ama Konya’da biraz daha rahatladım çok şükür.” (K7, yaş 40, m.g.s. 15, ilitim, lisans- kimya)

Kendileriyle görüşme yapılan İzmir grubundan ise, 5 kişi S (5), (İ1, İ3, İ5, İ7, İ8) boşanma sürecinde sosyal çevreden çekindiğini ifade ederken, 5 kişi de S (5), (İ2, İ4, İ6, İ9, İ10) herhangi bir çekince yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. İ3: “O süreçte Konya’da görev yapıyordum. Evet çok çekindim çevremden, öğrencilerimden, ama ailemden değil. Şükür...” (İ3, yaş 31, m.g.s. 4, lisans- ilahiyat) sözleriyle durumu örneklendirmektedir.

Tablo 6. Sosyal Damgalamanın Sosyal Etkilerine Dair Görüşler

Alt Temalar	Konya Frekans (f)	İzmir Frekans (f)	Toplam Frekans (f)
Ayrımcılık	9	5	14
Marjinalleşme	9	5	14

Konya ve İzmir gruplarında yapılan bu araştırmada, Konya’da görev yapan 9 katılımcı S (9), boşanmış olması sebebiyle “ayrımcılık” yaşadığını ifade ederken İzmir grubunda bu sayı 5 olarak tespit edilmiştir. Konya’da özgüveni çok yüksek olup, çevrenin tepkilerini önemsemeyen tek kişi dışında herkes, çeşitli gerekçelerle aile, meslek, komşu veya akraba grupları arasında yaşamış olduğu ayrımcılıktan bahsetmiştir. Öte yandan İzmir grubu katılımcıları arasında bu sayı düşüş göstermiştir. 5 kişi S (5) boşanmış olmalarından kaynaklı ayrımcılığa maruz kalmış, diğer 5 kişi S (5) ise böyle bir durumla karşılaşmadıklarını ifade etmiştir.

Bu durum, kentin sosyo-ekonomik düzeyinin hem boşanma olayına hem de boşanmış kadına bakışında önemli bir yeri olduğu gerçekliği ile açıklanabilir. Sosyal ve ekonomik seviye

yükseldikçe, eğitim bileşenin de etkisiyle, boşanmış kadına yönelik ayrımcılık, önyargı ve damgalamanın oransal olarak azaldığı gözlemlenmektedir. Eğitimin yükselmesiyle toplumda azınlıkta kalan çeşitli gruplara (fiziksel engellilere, ruh hastalarına, vb.) olduğu gibi, boşanmış kadınlara karşı da daha “kabul edici”, “önyargısız”, “hoşgörülü” tutumlarda belirgin bir artış olduğu söylenebilir. Bunun sebebi bu üst gruplarda boşanma ve yeniden evlenmelerin oldukça sık görülmesi olabilir.

Sonuç olarak İzmir’de boşanmaların daha önyargısız ve “doğal” karşılandığı tespitler arasındadır. Katılımcıların verdikleri cevaplar da bunu desteklemektedir. Nitekim Konya’da görev yapmanın avantaj olduğunu söyleyenlerin S (4) sayısı, dezavantaj olduğunu söyleyenlerden S (6) daha azdır. Rakamlar, İzmir ili söz konusu olduğunda değişmiştir. İzmir’de araştırmaya katılan kadın Kur’ân Kursu öğretmenlerinin tamamı S (10), İzmir’de yaşamının boşanma süreci ve sonrasında avantaj olduğunu dile getirmişlerdir. İ1:

“Ben 6 yıl Konya’da görev yaptım. Sonrasında Uşak ve nihayet İzmir’e geldim. Anadolu’da bu tür konular daha sert tepkilerle karşılanıyor. Ben Konya’da kalsam boşanamazdım. Yaşadığım sorunları bile kimseyle paylaşamıyordum. ‘Hocalarda da mı oluyor böyle sorunlar?’ diyorlardı. Sorunlarımı bastırılmış, kendimi sindirmiştim. İzmir’de herkesin hayatı kendine. Karışan da yok görüşen de. Boşanma süreci zorluklarımı kendim yaşadım, atlattım, kimseye ekstra açıklama yapmadım.” (İ1, yaş 60, m.g.s. 42, ön lisans- ilahiyat)

Kırsalda ya da taşra ilçelerde görev yapan kadın din görevlilerinin, K 10 örneğinde olduğu gibi sosyal çevreden çekindikleri, baskılandıkları, sosyal olarak dışlandıkları, kimi yerde damgalama yaşadıkları ve boşandıklarını çevreye açıklayamama ve utanç hissetme duygularını daha yoğun yaşadıkları da tespitler arasındadır: “Boşanma sürecinde Ilgın’ın bir köyünde görev yapmaktaydım. Çok zorluk çektim. Kimseye durumumu açıklayamadım. Küçük bir yer olduğu için çok dedikodu dolandı hakkımda, epey üzüldüm...Ama ailemin de yaşadığı Konya merkezde sorun yaşamadım.” (K10, yaş 36, m.g.s. 4, ilahiyat yüksek lisans) sözleriyle durumu izah etmektedir.

Araştırmada kendileriyle görüşülen Kadın Kur’ân Kursu öğretmenlerinin, toplum tarafından marjinalleştirildiğinin temsili olan “dul kadın” söylemiyle karşılaşp karşılaşmadıkları da araştırılmıştır. Direkt veya dolaylı yollarla “dul kadın” damgalaması yaşayan Kadın Kur’ân Kursu öğreticisi sayısı S (14), yaşamayanlara S (6) oranla daha fazladır. Rakamlar, Konya ilinde S (9), İzmir’den S (5) fazla olduğunu da göstermektedir. İ2: “Evet, ev

ararken özellikle çok duydum emlakçı ve ev sahiplerinden. Üzerine bastıra bastıra söylediler. Çok rahatsız ediciydi...” (İ2, yaş 32, m.g.s. 3, dikab, lisans- felsefe) sözleriyle bu süreçte yaşadığı damgalamayı anlatırken, İ10 ise, yerleşik toplumsal önyargılardan çok fazla etkilendiğini öyle ki, dışarıdan alacağı bir etkiye gerek kalmadan en çok kendinin kendini damgaladığını anlatmıştır: “Ben kendimi damgalamışım yıllarca. Toplum değil aslında. Yüzüme açıkça söyleyen olmadı ama ben hep o etiketin benden çok görüldüğünü düşündüm.” (İ10, yaş 57, m.g.s. 30, ilitam)

Bu araştırma süresince kendileriyle görüşülen kadınların tamamı boşanma kararı almada aile desteğinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. İyi bir ailede yetişen, boşanmanın tabu olarak karşılanmadığı, madden ve manen kızlarına destek olan ailelerin kızlarının, boşanma öncesi problemleri çözerken veya boşanma sonrası yaşamış oldukları durumu sosyal çevrelerine açıklarken daha özgüvenli oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların bir kısmı, boşanma kararı alırken ve sonrası süreçte, ailelerinin kendilerine eleştirel yaklaştığını, karı kocayı sürekli barıştırmaktan yana direkt veya dolaylı temaslarının olduğunu ifade etmişlerdir. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi kadın din görevlilerinin ailelerinde yaşanan bu durum genellikle, ailelerin dindarlıkları, boşanmanın tabulaştırılması, kızlarının din görevlisi olması gibi unsurlarla açıklanabilir. Meselenin Türk toplumunda “aile” mefhumuna dair yerleşik algı ve tutumlarla da ilgisi bulunmaktadır.

İ1: “Ben evliliğimi 26 yıl ailemin baskısıyla devam ettirdim. Özellikle annemin zoruyla. Annemde hep şöyle bir düşünce vardı: ‘İçkisi yok, kumarı yok, kadını yok, aldatması yok. Aç değilsin açıkta değilsin, sebep ne boşanmana?...’ 26 yıl anlatamadım ben meramımı, hem de öz anneme...” (İ1, yaş 60, m.g.s. 42, , ön lisans- ilahiyat)

İ5: “Benim babam sarhoştı. Boşanacağımı söyleyince annem, ‘Ne var be!!

Sarhoş kahrı mı çektiniz ben gibi’ dedi bir gün. Ben de ‘e anacığım, senin kocanın en sarhoş hali benim kocamın en iyi halinden kat kat beyefendiydi.’ dedim. Babam vefat ettiğinde 18 yaşındaydım ben. Bir ağır sözünü duymadım. Ölünce ardından öyle de dediler. Kimseye tek bir çelme takmışlığı yoktu. Bizi çok temiz büyütmüş babam. Ben kocamla sürekli kavga edip dursaydım, hakarete küfre razı olsaydım, boşanmaz, evliliği de sürdürür giderdim. Bazı insan kursak kavurması yemeyi sever derdi rahmetli babam, ama ben hiçbir zaman sevmedim. Saygının bittiği yerde evlilik zaten bitmiştir.” (İ5, yaş 59, m.g.s. 30, lisans- ilahiyat)

İ8: “Boşanmadan önce küs gitmiştim baba evine. 3 ay kaldım. Babam ‘gelirsen

boşanmak için gel’ diye baskıladı beni. Ama ben çocuklarım için birleştim yine eşimle. Gönül koydu, hala kırgın bana. Baba sözü dinlemedin, diyor. Bir de kocam boşanma sürecinde beni müftü beye şikâyet ettiği için büyük utanç yaşamıştım. Çok iyi hatırlıyorum. İlk fırsatta da başka bir müftülüğe tayin istedim. O süreçte İzmir’e geldim. Öğrencilerim küçüktü anlamadılar. Ama ailem hala ‘kimseye boşandığımı söyleme’ diyor. Onlardan ayrı bir evde çocuğumla yaşıyorum. Babam bir keresinde de kendi ayakkabılarını getirip kapımın önüne koymuştu, ‘evde erkek var sansınlarmış!’ Şamanizmde vardır ya hani erkek kıyafetlerinin koruyuculuğuna inanırlar, aynı öyle. Çat kapı çok gelirler annemler hala, baskın yapar gibi, elbette kontrol için. ...” (İ8, yaş 39, m.g.s. 21, ön lisans- ilahiyat)

K4: “Benim hem ailem hem de boşandığım eşimin ailesi Konya’da idi. Akrabalar, komşular... Ben İstanbul, Ankara gibi bir yerde boşanma sürecimi atlatmak istedim. Kafamı dağıtmak için bir sinemaya gitmek istesem, açıklama yapmak zorunda kalıyorum aileme, akrabalarıma. Daha çok ve rahat sosyo-kültürel faaliyetlere katılabileceğim yerlerde yaşamak tercihim olurdu.” (K4, yaş 41, m.g.s. 10, ilitam)

Şeklinde aile ve akraba baskısına yönelik olarak yaşadığı olumsuzlukları ifade etmiştir.

Boşandığı için toplumdaki herhangi bir baskı duymadığını söyleyen İ6 ise şunları söylemiştir:

“Benim ailem, yaşadığım sıkıntıları bildikleri için ‘bırak, gel’ diyorlardı. Çocuğum için sabrettim. Beni sürekli kovardı kocam zaten. Ben de çocuğumu alıp gitmek istedim, kapıdayken alırdı kucağımdan yavrumu, beni onu görememekle tehdit ederdi. Gidemezdim. Bir gün büyük kavga çıktı. Ailemi aradım, gelin beni alın diye. Ailem çok destek oldu. Babam: ‘Ben seni başkaları eziyet etsin diye mi yetiştirdim’ derdi. Akrabalarımda da boşanmış halalarım, kuzenlerim var. Normal bir durum benim ailem için. Tabi baba evine dönme şartıyla, ayrı eve çıkmama izin vermiyor babam. Öğrencilerim ise yetişkin kadınlar. Onlara da rahatlıkla söylüyorum boşandığımı. Sınıfın yarısı boşanmış zaten, yadırgamıyorlar.” (İ6, yaş 55, m.g.s. 13, ön lisans- ilahiyat)

K7: “Ailem çok demokrattır. Onlardan hiç çekinmedim. Defalarca küs geldim. Madden de manen de hep yanımdaydılar. Fakat ben yuvamı kurtarmak için kocamı hep affettim ve her affedişimde bir öncekinden daha fazla şiddet gördüm. Üzerimde oklavalar kırardı. Annem beni evime her gönderdiğinde bir gün ölüm haberimi alacağı korkusuyla istemeye istemeye gönderirdi. Ben darp edildiğimi 5 yıl sakladım ailemden. ‘Dil yarası, el yarısından kötü’ diyorlar. Reddediyorum. Elin açtığı yara

çok daha kötü. Bedeninize saldırılıyor. Dil yarası zaten vardı, milyonlarca küfür, hakaret duydum, ama aklımda canımın acısı kaldı. Ben hala kabuslarla uyanıyorum. İnsan rüyasında dayak yer mi sürekli?

Evet boşandıktan sonra çevremden de çekindiklerim oldu. İş arkadaşlarımdan da çekindim. İnsanlarda, boşandıktan sonra hep daha kötü olacağına dair bir ön yargı var. İkinci evlilikler tecavüzcü baba, işkenceci üvey anne anlatılarıyla dolu.

Toplumun bilinçaltında da bu kodlar var. Öyle değil kesinlikle. Sahabeler de boşanmamış mı? Bazen duyuyorum, "Fahri öğretmenler kadroya geçince ilk iş kocalarını boşuyorlar", diye, üzülüyorum. Hiçbir kadın iyi giden bir ilişkiyi sırf kadroya geçtim diye bitirmez. Hele de çocuk varsa. Kadro, maaş boşanma yolunu kolaylaştırır sadece. Belki kadını biraz daha cesaretlendirir, o kadar. Ama asla tek başına bir boşanma sebebi değildir."

Sonuç

Konya ve İzmir'de görev yapan boşanmış Kadın Kur'an Kursu Öğreticileri üzerine yapılmış olan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yaşam öyküsü kullanılarak hazırlanmıştır. Örneklem grubu içerisinde seçilmiş 20 denek ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş, katılımcıların boşanma tecrübeleri, kendi anlatılarına dayalı olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcıların, cinsiyet, yaş, meslekte geçirdiği süre, görev yaptığı yer gibi değişkenlerle, sosyo-ekonomik koşullar açısından benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu şekilde yapılan sınıflandırmanın, boşanma sonuçlarının sosyo-ekonomik yapı ile ilişkisinin belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgular, coğrafya, sosyal değişim, din ve kadın rolleri ekseninde değerlendirilmiştir.

Çalışma, sınırlılığı açısından değerlendirildiğinde, sosyal bilimler alanındaki pek çok çalışmada olduğu gibi, bu çalışmanın da sonuçları genellenebilir olmak hususunda kısıtlılık içermektedir. Örneklem sayısı 20 ile sınırlı tutulmuş, tüm boşanmış kadın Kur'an Kursu öğretmenlerine ulaşamamıştır. Bu nedenle katılımcıların evreni bütünüyle temsil edememesi bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir. Ayrıca nitel araştırma yöntemi, her ne kadar daha derinlemesine bilgi elde edilmesi bakımından avantajlı olsa da nicel araştırma yöntemi gibi daha fazla kişiden daha çok soru sorularak veri elde edilememesi bir başka sınırlılık olarak değerlendirilmektedir.

Bireyin toplumsal davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerin başında toplumsal kurallar, gelenek ve örflerden oluşan kültür gelmektedir. Davranışları şekillendirdiği gibi, zaman zaman baskılayan toplumsal normlar, bireyin yaşadığı coğrafi bölgeye göre de değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle araştırmamızda kendileriyle görüşülen Kur'an Kursu öğretmenleri için yaşanan şehrin kendi boşanma hikayelerinde avantaj olup olmadığı araştırılmıştır. Verilen cevaplarda İzmir ilinin, orada yaşayan, görev yapan kadın Kur'an Kursu öğretmenlerinin tamamı için avantaj olduğu tespit edilmiştir. Konya'da görev yapan boşanmış kadın Kur'an Kursu öğretmenlerinden ise 6 kişi S (6), Konya'nın, boşanma sürecinde dezavantaj olduğunu ifade etmiştir. Bu algının oluşmasında geleneksel kültürün etkisi, sosyal çevre baskısı ve damgalamanın daha çok hissedilmesi gibi durumlar ön plana çıkmaktadır.

Örneklem grubuna dahil kadın Kur'an Kursu öğretmenleri şu an sahip oldukları statüden memnun olmak yanı sıra, dini bir görev icra etmenin manevi tatminiyle mesleki doyum da yaşamaktadırlar. Fakat, boşanma kararı alırken "Din görevlisi" olarak çalışmak katılımcıların yarısında negatif anlamda etki oluşturmuştur S (10). Geriye kalan Konya grubunda 3 kişi S (3), İzmir grubunda 4 kişi S (4), mesleki statülerinin boşanma kararı almalarında etkili olmadığını ifade etmiş, İzmir grubundan 3 kişi S (3) de boşandıktan sonra çalışmaya başladıklarını söylemiştir. Din görevlisi olmak, boşanma kararı almada toplam katılımcı oranının yarısında etkili olmuştur.

Kadın Kur'an Kursu öğreticisi olarak boşanmak, boşandıktan sonra da meslek çevresinde bazı sıkıntılı durumlar yaşanmasına sebep olabilmektedir. Katılımcılardan Konya grubunda 6 kişi S (6), İzmir grubunda 8 kişi S (8), meslek çevresinden herhangi bir baskı yaşamamışken, katılımcıların 6'sı S (6), iş arkadaşlarının dışlamasına ya da birtakım imalı sözlerine maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Toplamda meslek çevresinden destek alanların sayısının S (14), almayanlara kıyasla S (6) daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma verileri çerçevesinde bulgular analiz edildiğinde, damgalama ile ilgili olarak elde edilen bulguların literatürde uzun yıllardır ortaya konan diğer bulgularla örtüştüğü görülmektedir. Geçmişte yapılan araştırmalar gibi bu araştırma da kadın için boşanmanın zorlu bir süreç olarak yaşanmaya devam ettiğini bir kere daha ortaya koymaktadır. Kadın Kur'an Kursu öğretmenlerine yönelik sosyal damgalamanın 21. Yüzyıl Türkiye'sinde ve bugünün toplumsal şartlarında bile varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Bu tespit, ulusal (Arıkan, 2016, s.217) ve uluslararası (Çilek, Akkaya, 2022, s.545-554; Gerstel, 1987, s.172-186; Major,

O'Brien, 2005, s. 393-421) literatür incelendiğinde ulaşılan bulgularla benzer sonuçlar ortaya koymaktadır.

Kadın Kur'an Kursu öğreticilerinin boşanma süreci ve sonrasında meslek çevresinden yaşamış oldukları bu olumsuzlukları en aza indirmek, çalışanlara, daha tarafsız ve önyargısız davranışları kazandırmak için kurum çalışanlarına yönelik gerek kitle iletişim araçları gerekse çeşitli eğitsel, sosyal ve kültürel etkinliklerin oluşturulması anlamlı olacaktır.

Diğer yandan boşanma süreci ve sonrasında yaşadığı problemler nedeniyle depresif haller yaşayan, iyilik halleri evlilere kıyasla daha düşük olan kadınların bu süreçte rehberlik, boşandıktan sonra da izleme ve destekleme hizmeti almaları, süreci en az hasarla atlatalmaları ve meslek verimliliği için önemlidir. Bunun için son zamanlarda önemi daha çok fark edilen iş yeri psikoloğu istihdamının önemli olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca DİB bünyesinde il müftülüklerinde oluşturulan ADRB bürolarının da destek faaliyetlerinde öncü olmasının bir gereklilik olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

24721 Sayılı Türk Medenî Kanunu.

Adalet Bakanlığı. (2002). *Türk Medeni Kanunu, Türk Medeni Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun ve Gerekçeleri*. Ankara Açık Ceza Evi Matbaası.

Adikaram, A. (2019). At their wits' end? How divorced women cope with workplace harassment in Sri Lanka. *Gender in Management: An International Journal*, 34(6), 489–509.

Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Skinner, D., Stanworth, M., & Webster, A. (1987). Understanding crime. In T. Bilton, K. Bonnett, P. Jones, D. Skinner, M. Stanworth, & A. Webster (Eds.), *Introductory sociology* (pp. 447–478). Palgrave.

Boşanma Sebepleri (Bilimsel Araştırma Nihai Raporu). (2008). Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Ahmet Battal. Akademik Araştırma Dayanışma ve Geliştirme Vakfı. İstanbul.

Corrigan, P. W., & Watson, A. C. (2002). Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*, 1(1), 16–20.

Corrigan, P. W., & Rao, D. (2012). On the self-stigma of mental illness: Stages, disclosure, and strategies for change. *Canadian Journal of Psychiatry*, 57(8), 464–469.

Çiçek, Z. (2014). *Boşanmanın sosyolojik analizi: Denizli kenti örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Çilek, N. Z., & Akkaya, C. (2022). A review on mental illness and stigma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 14(4), 545–554.

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.

Fiyakalı, N. C. (2008). Anne babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Gelgeç Bakacak, A. (2002). *Modern dönemde Becker ve Goffman'ın yaklaşımlarında etiketlenmiş suçlu anlayışı ve günümüzdeki yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Gerstel, N. (1987). Divorce and stigma. *Social Problems*, 34(2), 172–186.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Göksu, T., & Karakaya, M. (2009). Polisin sapma davranışlarının etiketleme kuramı açısından değerlendirilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(4), 27–43.
- Guindon, M. H. (2009). What is self-esteem? In M. H. Guindon (Ed.), *Self-esteem across the lifespan: Issues and interventions* (pp. 3–24). Routledge Taylor & Francis Group.
- Hebl, M. R., & Dovidio, J. F. (2005). Promoting the “social” in the examination of social stigmas. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 156–182.
- İlhan, Ü. D. (2020). 21. yüzyılda çalışma hayatında bir damgalama ve sosyal dışlanma unsuru olmaya devam eden boşanma olgusu: Kadın çalışanlar üzerine nitel bir analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3), 511–530. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1031768>
- Johnson, J. M. (2002). In-depth interview. In J. B. Gubrium & J. A. Holstein (Eds.), *Handbook of interview research: Context & method* (pp. 106–107). Sage Publications.
- Kapıkıran, N. A., & Kapıkıran, Ş. (2013). Psikolojik yardım aramada kendini damgalama ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(40), 131–141.
- Leopold, T. (2016). Gender differences in the consequences of divorce: A multiple-outcome comparison of former spouses. *Demography*, 55(3), 769–797.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.
- Link, B. G., Struening, E. L., Neese-Todd, S., Asmussen, S., & Phelan, J. C. (2001). Stigma as a barrier to recovery: The consequences of stigma for the self-esteem of people with mental illnesses. *Psychiatric Services*, 52(12), 1621–1626.
- Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. *Annual Reviews of Psychology*, 56, 393–421.
- Mastro, D. E., & Behm-Morawitz, E. (2005). Latino representation on primetime television. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82(1), 110–130.
- Mccracken, G. (1988). *The long interview*. Sage Publications. <https://www.scribd.com/document/380439338/The-Long-Interview>

- Okumuşoğlu, S. (2019). Damgalasak mı yoksa damgalamasak mı? Toplum temelli önleyici müdahalelerde obezitenin damgalanmasının sağlık yararları getireceği miti. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 1–31.
- Özbek, Ç., Değer, F., vd. (2018). *Boşanmanın sosyolojisi*. In N. Oktik & H. Ü. Reşitoğlu (Eds.), *Aileyi anlamak* (pp. 321–337). Nobel Yayınları.
- Özmen, S., & Erdem, R. (2018). Damgalamanın kavramsal çerçevesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 185–208.
- Scrambler, G. (1998). Stigma and disease: Changing paradigms. *The Lancet*, 352(9133), 1054–1055.
- Sevim, K. (2020). Sosyal çalışma ve damga. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 44–54.
- Slattery, M. (2017). *Sosyolojide temel fikirler* (Çev. Özlem Balkız vd.). Sentez Yayınları.
- Soygür, H., & Özalp, E. (2005). Şizofreni ve damgalanma sorunu. *Türkiye Klinikleri Dahili Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(12), 74–80.
- Tatlılıoğlu, K., & Demirel, N. (2016). Sosyal bir gerçeklik olarak boşanma olgusu: Sosyal-psikolojik bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science*, 4(22), 59–73.
- Tavşancıl, E., & Arslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri / Sözel, yazılı ve diğer materyaller için*. Epsilon Yayınevi.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101–102.
- Tel, H., & Ertekin, Ş. P. (2012). Ayaktan izlenen psikiyatri hastalarında içselleştirilmiş damgalama ve benlik saygısı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(2), 61–66.
- Thornicroft, G. (2014). *Toplumun reddettiği: Ruhsal hastalığı olan insanlara karşı ayrımcılık* (Çev. N. Uluhan, T. Doğan, H. Soygür). İmaj Yayınevi.
- Turgut, T., & Erden Çınar, S. (2021). Düşük öz saygıya bağlı psikolojik sorunlarla başa çıkma ve öz saygıyı artırmaya yönelik psikolojik danışma süreci: Bir olgu sunumu. *Humanistic Perspective, Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 281–305.
- Tünerir, E. (2019). *Kronik hastalıklarda beklenen stigma ölçeği'nin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.

Walczak, Y., & Burns, S. (2004). Boşanma ve çocuk üzerine etkileri. (Çev. İ. Ersevim). Özgür Yayınları.

Yazıcıoğlu, K. (2009). *Aile yapısı ve ilişkileri*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, N. (2004). Türkiye'de boşanma ve sebepleri. *Bilig*, 28, 59–81.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

Kurumların Toplumsal İnşası ve Postmodern Dönemde Aile Kurumuna Etkisi

FATMA HAMAMCI

<https://orcid.org/0009-0004-2787-4581>

ÖZ

Gerçekliğin sosyal inşası toplumsal süreçler içerisinde gerçekleşmektedir. Gerçeklik inşa edilirken nelere dikkat edilmektedir? Gerçeklik nasıl inşa edilmektedir? Sosyal inşa teorisi, toplum hakkındaki bilginin tüm sosyal aktörlerin ve yapıların katılımıyla inşa edildiğini ve yapı ile aktörün birbiriyle ilişkili olduğunu iddia eder. Toplumsal inşa ile aile kurumu arasında ise bir ilinti olduğu açıktır. Bu çalışma, gerçekliğin toplumsal inşasını ve bu sürecin post modern dönemde aile kurumuna etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, kuramsal bir çerçeve ve saha çalışması olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyal inşa teorisi bağlamında önceki çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde ise 9 katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşme verileri nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve literatürdeki diğer çalışmalarla ilişkilendirilmiştir.

Görüşmeler sonucunda, aile içi ilişkilerde sürdürülebilir evlilik ilkeleri, rol dağılımları, iletişimi güçlendiren faaliyetler, kriz yönetimi, ebeveyn kimlikleri ve evliliklerin geçmiş ile günümüzdeki farklılıkları detaylı olarak ele alınmıştır. Katılımcıların cevapları, toplumsal cinsiyet rollerinin aile içi sorumluluklarda belirgin bir etkisi olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, iletişimdeki teknolojik faktörlerin, kuşak farklarının ve değişen toplumsal dinamiklerin aile yapısını nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Araştırma bulguları, bireylerin kimlik ve sorumluluk algularının hem toplumsal yapılar hem de aile içerisindeki ilişkilerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, aile kurumunun toplumsal inşa sürecindeki rolü ve postmodern dönemin bu kuruma etkileri derinlemesine analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Toplumsal inşa, Aile kurumu, Postmodern Dönem

Atıf/Citation

Yazar, Adı. (2024). Kurumların Toplumsal İnşası ve Postmodern Dönemde Aile Kurumuna Etkisi. *KAİDE Dergisi*, 2(2), 273-295.

Yazar, Adı. (2024). Social Construction of Institutions And its Effect on Family Institution in the Postmodern Period. *Journal of KAİDE*, 2(2), 273-295.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Social Construction of Institutions And its Effect on Family Institution in the Postmodern Period

ABSTRACT

The social construction of reality occurs within social processes. What factors are considered in constructing reality? Or how is reality constructed? Social construction theory posits that knowledge about society is shaped through the participation of all social actors and structures, emphasizing the interrelation between structure and actor. There is a clear connection between social construction and the institution of the family.

This study aims to explore the social construction of reality and its effects on the institution of the family in the postmodern period. The research consists of two sections: a theoretical framework and a field study. The first section reviews previous studies within the context of social construction theory. In the second section, in-depth interview data gathered from nine participants were analyzed using a qualitative analysis method and associated with findings from the existing literature.

The interviews revealed insights into sustainable marriage principles in family relations, role distributions, activities that enhance communication, crisis management, parental identities, and differences between past and present marriages. Participants' responses indicated that gender roles significantly influence family responsibilities. Additionally, the study discussed how technological advancements in communication, generational differences, and shifting social dynamics affect the family structure.

The findings demonstrate that individuals' perceptions of identity and responsibility are shaped by both social structures and relationships within the family. In this context, the research provides an in-depth analysis of the role of the family institution in the social construction process and examines the impact of the postmodern era on this institution.

Keywords: *Social construction, Family institution, Postmodern Era*

Giriş

1970'lerde Ortodoks konsensüsün zayıflamasıyla birlikte, Kartezyen düşüncedeki ruh-beden ayrımının sosyal bilimsel bir karşılığı olarak tanımlanabilecek birey-toplum ikiliği, önemli bir sosyal teori tartışmasının merkezine yerleşmiştir. İşlevselciliğin toplumsal makro bir perspektiften anlama çabası, mikro, bireysel ya da aracı boyutları ihmal ederek Kartezyen düalizmi devam ettirmiştir. Ancak bu durum, yeni bir paradigma veya yaklaşım olarak değerlendirilemez; zira K. Marx, E. Durkheim, M. Weber ve G. Simmel gibi klasik sosyoloji kurucularının eserleri, temelde bu ikilikle hesaplaşma çabasını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, 1970'lerde hâkim olan Parsonsçu yapısal işlevselcilik, verili bir toplumsal gerçeklik fikrine dayanmış; ancak toplumdaki bilginin sosyal inşasına odaklanan eleştirel yaklaşımlar tarafından da desteklenmiştir (Yücedağ, 2016, s. 111-133).

Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın Gerçekliğin Sosyal İnşası adlı çalışmaları, klasik sosyoloji kuramının temellerine atıf yaparak, özellikle Durkheim, Marx ve Weber'in teorilerinden esinlenmiş bir sentez sunmaktadır. Bununla birlikte, Berger ve Luckmann'ın sosyal gerçeklik kuramlarının dayanak noktası Alfred Schutz'un fenomenolojik sosyolojisi olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın teorik temeli, Berger ve Luckmann'ın gündelik hayatın toplumsal gerçeklik aracılığıyla inşası, meşrulaştırılması ve sürekliliğinin sağlanması düşüncelerine dayandırılmıştır (Metin, 2011, s. 74).

Gerçekliğin sosyal inşası, dinamik bir süreç olarak dışsallaştırma, nesnelleşme ve içselleştirme aşamaları üzerinden açıklanmaktadır. Kendi gerçekliğimiz dışsallaştırıldığında, meşrulaştırılmış bir anlam kazanır. Ancak bu süreç, diğer gerçeklikleri yok saymayı beraberinde getirerek kurumsallaşma ve nesnelleşme süreçlerini tetikler. Sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilen bu gerçeklikler, döngüsel bir yapıyla sürekli olarak yeniden üretilir ve sorgulanmaksızın kabul edilen toplumsal normlara dönüşür. Bu bağlamda, aile kurumu da toplumsal gerçekliğin dışsallaştırıldığı, nesnelleştirildiği ve nihayetinde içselleştirildiği bir süreç içerisinde varlık bulmaktadır. Aile, bu döngü aracılığıyla gündelik hayatın bir parçası olarak şekillenmiş ve nesiller boyunca aktarılan bir yapı haline gelmiştir (Metin, 2011, s. 74).

Bu çalışmada, kurumların toplumsal inşası incelenerek, aile kurumunun bu süreçteki dönüşümüne ve etkilerine odaklanılmıştır. Araştırmada, teorik yaklaşımların yanında derinlemesine yapılan görüşmelerden elde edilen saha verileri de analiz edilmiştir. Bu saha çalışmasında, aile kurumunun toplumsal inşa sürecindeki işlevleri ve anlamlarının nasıl algılandığı, katılımcıların deneyimleri ve algıları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar, aile içindeki rollerin ve sorumlulukların toplumsal cinsiyet ekseninde şekillenışı, teknolojinin aile içi iletişim üzerindeki etkileri ve modern yaşam dinamiklerinin aile yapısına yansıyan dönüşümleri gibi konularda önemli veriler sunmuştur. (Hasgül Koşmaz, 2020)

Aile kurumunun toplumsal bir gerçeklik olarak nasıl dışsallaştırıldığı, nesnelleştirildiği ve içselleştirildiği üzerine yeni bir bakış açısı sunarken, aynı zamanda kurumsallaşmış sosyal realitelerin sorgulanması ve yeniden inşası için önemli bir zemin sağlamaktadır.

1. Aile Kurumunun Kavramsal Çerçevesi

1.1. Ailenin Temelleri Üzerine

Aile toplumun en küçük hücresi, yapı taşıdır. Toplumun inşası sürecinde bu yapı taşlarının sağlam bir zemine oturması toplumun sürekliliğini, ahengini, ritmini yakalamasını sağlar. Dışarıdan gelen herhangi bir darbe veya sarsıntı sağlam temellere oturmuş olan bu yapıyı kolay kolay etkilemez. Aile, kendi içinde bir toplumsal yapı niteliği taşır ve sağlam temellere dayandırıldığında süreklilik ve istikrarını koruyabilir (Adak, 2022). Tarihsel süreç içerisinde aile ilkel şekilden günümüze kadar birçok evrim geçirmiştir. İlk zamanlarda aile temellendirilirken iki ana sebep üzerinde duruluyordu: Biyolojik sebep ve ekonomik sebep. Yani kadın ve erkeğin fizyolojik, cinsi ihtiyaçları ve iş bölümü ile karşılıklı kazanç elde etmesidir (Topçu, 1950, s. 55).

Bugün geldiğimiz noktada bilim dünyasında sosyoloji ilminin ailenin temellendirilmesinde bu iki unsurun kurulmasında büyük rol oynamasıyla beraber yeterli olmayacağı tespit edilmiştir. Eğer bu unsurlar ailenin temel unsurları olsaydı ekonomik açıdan doyum sağlamış iki insan çocuğunu yetiştirip, ona gerekli desteği verdikten sonra, biraz da yaşlanınca birbirlerinden ayrılmaları doğal bir hâl olarak kabul edilmesi gerekirdi. Gelişmiş toplumlarda ailenin temellendirilmesinde ve sürekliliğinde bu iki unsurdan daha başka esaslı sebeplerin araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin kurucularından Emile Durkheim ailenin temellerinin her şeyden önce ahlâkî eğilimlere dayandığını ileri sürmüştür ve o ailenin tanımını şu şekilde yapmıştır: “*Aile, aralarında gerçekten veya varsayımlı kandaşlık bağları bulunan ve karşılıklı hak ve ödevlerle birbirine bağlanan fertlerin bütünüdür* (Topçu, 1950, s. 55). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ailenin biyolojik olarak temellendirilmesinin beraberinde bir de ahlâkî olarak temellendirilmesi söz konusudur. Burada bireylerin karşılıklı olarak hak ve sorumluluklarının olduğunu ifade ediyor. Buradaki ödev, sorumluluk fikri ailenin ahlâkî zeminini inşa etmektedir. Günümüzün ailesinin birçok faktörün şiddetli etkileri altında

sarsıntıya uğradığı halde dağılıp yok olmayışı, elbette bireylerin karşılıklı ahlâkî ödev ve sorumluluğunun devamından dolayıdır. Bizler bugün bir toplumun içerisinde yaşıyoruz ve hepimiz bir ailenin bireyleriyiz. Sosyologlar, toplumun bireylerin bütününden ibaret olmadığını onların da üzerinde ve onlardan ayrı bir gerçeklik teşkil ettiğini ileri sürerler. Burada karşımıza sosyal realite (sosyal gerçeklik) kavramı çıkar. Sosyal gerçeklik bireyin yaşadığı biyolojik ve ruhi olayların üzerinde, onlardan ayrı bir olgudur. Örneğin içerisinde yaşadığımız toplumda sokaklar, mabetler çarşılar bulunur. Bunlar maddî gerçeklik sayıldıkları için sosyal olarak kabul edilmezler. Fakat maddî varlıklar, duygular kazanmamızı ve birtakım kararlar vermemiz üzerinde etkili oldukları kadar sosyal olaylar dünyasında sahneye çıkarlar. Toplum, maddî bir gerçekliğe ait çevre olmadan varlığını teşkil edemez (Topçu, 1950, s. 55).

Sosyal gerçeklik kavramından yola çıkarak örneğin aile, organik bir temele dayanmaktadır. Bunlara rağmen sosyal gerçeklik hem biyolojik hem de fizik gerçekliğinden bütünüyle ayrı bir yerde eksiksiz olarak ruhi bir yaşayış halini almaktadır. Yani ifade edecek olursak birtakım duyguların, bilinç hallerinin, tasavvurların topyekûnudur. Ailenin organik (uzvi) bir temelinin olması beraberinde sağlam esaslar üzerinde olan ruhî ve ahlâkî bir yapısı da vardır. Sosyal gerçeklik olarak aile bu ahlâkî yapıdan teşkil etmektedir. Ödev ve sorumluluklar herhangi bireylerden ayrı başlı başına bir gerçekliktir. Yani birey olmasa da varlığını devam ettireceklerdir. Burada karşımıza sosyolojinin konusunu teşkil eden ‘sosyal olaylar’ kavramı çıkmaktadır. Durkheim şöyle tarif etmektedir: “*Ferde nazaran dıŒta bulunan ve ferdi dıŒından zorlayan bütün tasavvur ve hareketlerimiz sosyal olaylardır.*” (Topçu, 1950, s. 15). Durkheim burada bize sosyal olayın üç karakterini ortaya koymuŒtur. Bunlar: DıŒta oluŒ, Zorlayıcılık, Toplumsal tasavvurlara bağlılıktır.

Burada aile kavramının temellendirilmesi üzerine öncelikle aile kavramı üzerinde durup daha sonra Nurettin Topçu’nun ailenin temellendirilmesinde önceden kabul edilen ekonomik ve biyolojik sebeplerin yeterli olmadığı, bunlarla beraber Durkheim’inde belirttiği karşılıklı hak ve ödevler ile ahlâkî temellendirmenin de var olması gerektiği hususu üzerine durulmuŒtur. Daha sonra toplumun bireylerin bütününden ibaret olmadığını onların da üzerinde ve onlardan ayrı bir gerçeklik teşkil ettiğini ve bununda karşımıza “sosyal realite” kavramını çıkardığını görüyoruz. Sosyal realite kavramını Durkheim’in sosyolojinin de konusunu teşkil eden ‘sosyal olaylar’ kavramını açıklayıp örneklendirerek aslında burada ailenin sosyal gerçeklik içinde ödev ve sorumluluklarının olduğu ve bunun yapı-fail dikotomisi içerisinde değerlendirildiği tespit edilmiŒtir.

1.2. Aile Şekilleri Üzerine

Tarihsel düzlemde aile birçok devirde form değiştirerek, evrim geçirerek aşağıdaki şekilleri ortaya çıkarmıştır:

a. Klân ailesi (Totem)

Klanlar aynı soydan gelen bireylerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, klan ailesinin öne çıkan belirli özellikleri bulunmaktadır. Totemizm inancının etkisiyle, klan üyeleri genellikle bir hayvan, bitki ya da nesneyi kutsal bir varlık olarak kabul eder ve bu totem etrafında bir araya gelen kişiler birbirlerini akraba olarak görür. Ancak, aynı klan içinde yer alan bireyler birbiriyle evlenemez; eş seçimini yalnızca farklı bir toteme sahip olan başka bir klandan yapabilirler (Ülken, 1991, s. 28).

b. Ana ailesi

Totemcilik kuralları ortadan kalktıktan sonra klan halinden toprağa geçiş yapıyorlar. Böylelikle totemlerin ortaya koyduğu kurallar yıkılıyor ve aile evlenmeye organik bir temele dayanmaya başlıyor. Yani ilk defa kandaşlık gündeme geliyor ve hısımlık ananın kanından olanlar ile ilerliyor. Ancak ailenin yönetimi analar tarafından değil anaya yakın olan ve en yaşlı erkekler yönetiyorlardı. Burada halk gözünde baba henüz yabacıdır. (Topçu, 1950, s. 57).

c. Baba ailesi

Hısımlığın baba tarafından geçtiği ve tam manasıyla uzvi temellere isnat edilen bu aile birliğinde bireyler topyekûn eşit haklara sahiptir. Baba ne çocukların ne de eşlerinin amiridir. Evin içerisindeki en yaşlı erkek evin idarecisi, amiridir. O öldükten sonra yine aile içerisinde en yaşlı erkek evin idaresi için başa geçer. Onlar, aile içinde sorumlulukları vermek, kızları evlendirmek gibi işleri idare ediyorlardı. Var olan gelenekler ile aileyi idare ederlerdi. Ve mülkiyet bölünmez idi. (Topçu, 1950, s. 58).

d. Ataerkil (Babaerkil) Aile

Ataerkil aile yapısında, babanın mutlak otoritesi temel bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bu otorite, babanın dini inançlardan aldığı güçle meşrulaştırılmakta ve geleneklerin devam ettirilmesi yönünde bir rol üstlenmektedir. Bu tür ailelerde, kadının söz hakkı bulunmamaktadır ve erkek bireylerin atalarının dini inançlarına bağlılığı ön plandadır (Şahinkaya, 1991, s. 37-42).

e. Babalık ocak

Babanın sınırsız otoritesine dayalı ataerkil aile yapısı, devletin müdahalesiyle sınırlandırılmış ve bu müdahalenin sonucunda baba ailesi olarak adlandırılan bir aile tipi gelişmiştir (Fındıkoğlu, 1991, s. 1-42).

f. Modern aile

Sanayi devrimiyle birlikte hısımlık hem ana hem de baba eşit bir şekilde var olmuş ve aile kurumunun içerisinde her şey bireyselleşmiştir. Ana artık baba gibi iş hayatına adım atmıştır ve ekonomik özgürlük elde etmiştir. Çocuklarda artık daha bireysel ve özgür bir formun içindedir. Herkes kendi sorumluluğu içerisindedir. Bireyselliğin arttığı bu süreçte aile içi sorumluluk ödevler azalmış ve aile yapılarında bozulmalar ve bunalımlar ortaya çıkmıştır. Modern dönemde ailenin otoritesi iyice sarsılmıştır. Çünkü sosyal yapıda birtakım değişiklikler olmuş ailenin yapısı evrime uğramıştır. Bu da aile yapısında buhrana sebep olmuştur. (Turgut ve Faruk, 2017, s. 109).

Sanayi devrimiyle birlikte modern çağda bireyciliğin yükselişi aile otoritesi sorununu da beraberinde getirdi. Baba mutlak otoritesini tamamen kaybetmiştir. Sanayi Devrimi, ailenin her bir üyesini farklı işlerde çalışmaya zorladığı için kapitalist düzen aile bireylerini bütün gün tutsak olarak çalışmaya mahkûm etmiştir. Bu durum da ailede bazı manevi değerlerin bozulmasına neden olmuştur. Aile içinde bireylerin taşıdığı sorumluluklar ve ev içi görevler zamanla yerine getirilemezse aile bağları zayıflamış ve aile kurumunun otoritesi devletin eline geçmiştir. Ailenin sorumlu olduğu birçok hukuki ve mali mesele devlet kontrolüne geçmiştir. Günümüzde devlet yapıları, aile kurumunu sıkı bir çember içinde kucaklamakta ve dönüştürerek aile kurumunu hedeflemektedir. Sanayi Devrimi, akılcılığın yükselişi ve pozitif bilimlere olan sarsılmaz inanç ile şekillenmiştir. Geleneksel ve dini kurallar, yerini bilim, doğa ve gözleme dayalı yeni bir anlayışa bırakmıştır. Bu dönüşüm, sanayileşmenin getirdiği yeni toplumsal yapılara önemli bir sorumluluk yüklemiştir. Kabul edilen bu toplumsal düzen içerisinde ekonomik çalışmanın her geçen gün daha fazla artması diğer taraftan dine bağlı inançların sarsılmasına ve zedelenmesine neden olmuştur. Mesela; İslamiyet ve Hristiyanlıkta aşk duygularının aileyi inşa ederek ona hayat verdiğine ve çevresine etki ettiği saygı, anlaşma ve kalbi minnettarlık duygularının onun sürekliliğini sağlamasında rol oynadığı kabul ediliyordu; fakat yeni toplumsal düzen ile ailenin güven içerisinde varlığını devam ettirmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Topçu, 1950, s. 62).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden olan derinlemesine görüşme seçilmiştir. Derinlemesine görüşme metoduyla araştırılan konunun tüm yönleri yöneltilecek açık uçlu sorular ile katılımcının duygu, bilgi, tecrübe ve gözlemlerine dayalı olarak belirlenir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir veri toplama tekniği olan bu teknikte, görüşülen kişiye kendisini doğrudan ifade etme fırsatı verilirken aynı zamanda araştırmacıya insanların bakış açılarını, duygu, düşünce ve deneyimlerini derinlemesine anlama fırsatı verir. Derinlemesine görüşme, nitel yöntemde özel bir yere sahiptir ve nitel yöntemin etkili yöntemlerinden biridir (Tekin ve Tekin, 2006).

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkiye meydana getirmektedir. Araştırmanın örneklemini ise İstanbul ilinde yaşamakta olan 27-59 yaş aralığındaki 9 kişiden meydana gelmektedir. Örneklem seçimi yapılırken derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Aşağıda çalışmaya katılan kişilere ait demografik özellikler paylaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Veriler

Yaş	25-36	37-48		49-60
	2	4		3
Cinsiyet	Erkek		Kadın	
	6		3	
Meslek	Öğretmen	Kütüphaneci	Mühendis	Ev Hanımı
	3	3	2	1
Eğitim Durumu	İlkokul		Lisans	Lisansüstü
	1		7	1
Medeni Durum	Bekar		Evli	
	2		7	
Evlilik Yılı	1-15		16-31	32-47
	2		3	2

2.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan toplamda 18 soruluk “Word’de hazırlanmış Görüşme Formu” kullanılmıştır (Tablo 2). Katılımcı Görüşme Formu Çalışma/çalışmalarından yarı yapılandırılmış/yapılandırılmış olarak hazırlanmıştır. Bu

çalışmanın hazırlık aşamasında literatür taraması yapıldıktan sonra veri toplama aşamasına geçilmiştir. Veri toplama sürecine ilişkin detaylar aşağıda sıralanmıştır;

1. Aşama (Görüşme): Görüşme sırasında veriler yazılı olarak toplanmış ve ardından çözümlenmesi araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.
2. Aşama (Verilerin dökümü): Görüşme formlarında yer alan veriler öncelikle hiçbir değişiklik yapılmadan ham dökümleri bilgisayar ortamında metin haline dönüştürülmüştür.
3. Aşama (Verilerin düzenlenmesi): Henüz işlenmemiş olan veri seti, ayıklama, özetleme ve dönüştürme işlemlerinden geçirilerek “İşlenmiş metin” haline getirilmiştir. İşlenmiş metin, ham metne göre araştırma sorusuna uygun yanıtları içeren, düzenlenen daha üst bir metin halidir.
4. Aşama: Araştırmanın amacı, soruları ya da araştırmanın kavramsal çerçevesi dikkate alınarak, verilerin farklı bölgelerinde benzer/aynı anlama gelen kodlar sınıflandırılarak anlamlı bütünler (kategori) haline dönüştürülmüştür.
5. Aşama: Sınıflandırılan anlamlı bütünler arasındaki ortak yönler bulunarak temalar oluşturulmuştur.
6. Aşama: Ana temalar belirlendikten sonra verilerin raporlanmasına ve değerlendirilmesine geçilmiştir (Gök ve Erba, 2011, s. 66-87; Burns ve Grove, 2010).

Tablo 2. Katılımcı Görüşme Formu

Bölüm 1 (Demografik Sorular)	
1. Yaşınız?	
2. Cinsiyetiniz?	
3. Eğitim durumunuz?	
4. Mesleğiniz?	
5. Medeni durumunuz?	
Bölüm 2	
1. Size göre evliliklerin sağlıklı ve kalıcı sürdürülebilirliği için olmazsa olmaz dediğiniz ilkeler nelerdir?	
2. Aile içi rol dağılımında erkek ve kadına düşen sorumluluklar var mıdır, varsa sizce nelerdir?	
3. Evinizde aile iletişimini ve katılımını güçlendirecek hep birlikte yaptığınız ev içi ve ev dışı faaliyetler var mıdır, varsa hep birlikte neler yapmaktan keyif alırsınız?	
4. Akşam yemekleri ve kahvaltılarını ailecek birlikte mi yersiniz? Hayırsa nedenleri?	
5. İşten eve gelen aile bireyleri kendi anahtarları ile mi eve girerler yoksa zile basarak karşılama yapar mısınız?	
6. En son yaşadığınız aile içi fikir ayrılıkları ve kriz anlarınızdan bir örnek sunabilir misiniz? Bu krizi nasıl yönettiniz?	
7. Sizin ve eşinizin çocuğunuzla ilişkisini ve iletişimini nasıl yorumlarsınız?	
8. Çalışan anne ve babalarsanız işten eve geldikten sonra yaptığınız rutinlerinizi anlatabilir misiniz?	
9. Eş kimliğinizle kendinizi tanımlar mısınız, sizce nasıl bir eşsiniz?	
10. Ebeveyn kimliğinizle kendinizi tanımlar mısınız, sizce nasıl bir ebeveynsiniz?	
11. Kendi anne ve babanızla ilişkiniz ve kendi çocuklarınızla ilişkinize baktığınızda gördüğünüz ortak ya da farklı noktalar var mıdır, varsa nelerdir?	
12. Sizce günümüz evlilikleri ile eski dönem evlilikleri arasındaki ortak ya da farklı noktalar nelerdir? Günümüz boşanma oranlarının hızla artışı bu bağlamda nasıl değerlendirirsiniz?	

2.4. Verilerin Analizi

Çalışma yapılan görüşmeler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve araştırmanın amaç ve alt amaçları açısından yorumlanarak rapora dökülmüştür. Araştırma verilerinin doğruluğu için literatürde belirtilen ölçütler dikkate alınmış ve bu çalışmada kullanılmış olan görüşme sorularının geçerliliği için uzman onayı alınmıştır. Ayrıca çalışma katılımcılarına çözümlenmiş bulguların kendi görüşlerini yansıtıp yansıtmadığı sorulmuş ve teyitleri alınmıştır. Katılımcı teyitleri sayesinde sonuçların gerçeği temsil ettiğinin (geçerlilik) güçlenmesi sağlanmıştır. Araştırmanın ilk bölümlerinde literatür taraması yapılarak, uygulama bölümünde görüşme yönteminin uygulanması kaynakların çeşitlendirilmesi ile güvenilirliğin artırılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada ayrıca geçerlilik ve güvenilirliğin artırılması adına uygulanan görüşme soruları uzman değerlendirmesine tabi tutularak, onayları alınmıştır.

2.5. Analiz ve Bulguların Yorumlanması

Bu bölümde Katılımcı Görüşme Formu toplanan verilerin sunulması ve tartışılması sağlanmıştır. Görüşme formunun ilk sorusunda sağlıklı ve kalıcı sürdürülebilir bir evlilik için gereken ilkeler sorgulanmıştır. İlk soru yanıtları madde madde sıralandığı için tema veya kod oluşturulmamış cevaplar katılımcı sayısına göre sıralanmıştır.

Tablo 3. İlk Soruya İlişkin Verilen Yanıtlar

İlkeler	Katılımcı Sayısı
Saygı	8
Anlayış	4
Merhamet	2
İş birliği	3
Sevgi	4
İletişim	3
Sorumluluk	2
Güven, sadakat	4

Görüşme formunun ikinci sorusunda da aile içi rol dağılımında erkek ve kadına düşen sorumluluklar sorgulanmıştır. Verilen yanıtlara ilişkin oluşturulan temalar ve kodlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 4. İkinci Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
	Maddi sorumluluklar erkeğe aittir
	Kadınlar manevi ve duygusal yönlerin tatmininden sorumludur
Evet kadın ve erkek farklı sorumluluklar üstlenirler	Erkekler ev dışındaki işlerden sorumludur
	Kadınlar ev içi işlerden sorumludur
	Erkeklerin fiziksel üstünlükleri sorumlulukları değiştirir
Hayır, kadın ve erkeklerin sorumlulukları eşittir	Günümüz koşulları sorumlulukları eşitlemektedir

Yukarıdaki tabloya bakıldığında katılımcıların aile içi rol dağılımlarında kadın ve erkeklerin farklı sorumluluklarının farklı olduğunu düşünenlerin belirttikleri kodlarda genel olarak erkeklerin sorumluluklarının genellikle ev dışı işlerde ve maddi alanlarda olduğu, kadınların sorumluluklarının ise hem ev içi hem de manevi konularda daha belirgin olduğunu belirttikleri görülmektedir. Kadın ve erkeklerin sorumluluklarının eşit olduğunu düşünen yalnızca iki katılımcı olmuştur. Verilen yanıtlara bakıldığında ülkemizde mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin aile içi sorumluluklarda da etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinde kadın ve erkeğe hem aile içi görev ve sorumluluk dağılımlarında hem de diğer pek çok ilişkide farklı duruşlar biçilmiştir. Katılımcıların bu fikirlerinin aile içerisinde çocuklarına aktarmaları ile toplumsal insanın şekilleneceği açıktır.

Görüşmenin üçüncü sorusunda katılımcılara aile içerisinde iletişim ve katılımı güçlendirecek ev içi ve dışı faaliyetler sorgulanmıştır, kendi özel yaşamlarından örnekler sorulmuştur. Aşağıdaki tabloda bu soruya ilişkin tema ve kodlar paylaşılmıştır.

Tablo 5. Üçüncü Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Ev dışı faaliyetler	Alışveriş
	Akşam yemekleri
	Yürüyüşler
	Piknikler ve doğa yürüyüşleri
	Müze, konser, tiyatro ve sergi gezileri
	Akraba ziyaretleri
Ev içi faaliyetler	Temizlik
	Çat saatleri
	Kutu oyunları
	Kitap tartışmaları
	Yemek hazırlamak

Dördüncü görüşme sorusunda aile içerisinde kahvaltılık ve akşam yemeklerinin birlikte yenilip yenilmediği sorgulanmıştır. Ve cevap hayırsa nedenlerinin söylenmesi istenmiştir. Oluşturulan tema ve kodlar aşağıdadır.

Tablo 6. Dördüncü Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Evet birlikte yenilir	Önemlidir ve birlikte yenilmeye dikkat edilir
Hayır birlikte yenilmez	Okul ve iş saatleri uyuşmaz Çocukların ve ebeveynlerin farklı programları vardır

Tablo 6'ya bakıldığında birlikte yemek yeme sürecini etkileyen faktörlerin iş ve eğitim hayatlarındaki uyumsuzluk ile özellikle ilerleyen yaşlardaki çocukların farklı hayat programlarına sahip olmaları olduğu görülmektedir.

Beşinci görüşme sorusunda eve girişlerde anahtar mı kullanıldığı, zile mi basıldığı sorgulanmıştır. Katılımcılar sorulara kısa yanıtlar vermişlerdir ve 2 katılımcının yaşadıkları evlerde anahtar kullanıldığı, diğer yedi katılımcının ise zile basarak evdekilerin diğerlerini karşıladıklarını bildirdikleri görülmüştür.

Görüşme formunun altıncı sorusunda aile içinde meydana gelen fikir ayrılığı ve kriz anından örnek verilmesi istenmiş ve krizlerin nasıl yönetildiği irdelenmiştir. Aşağıda tema ve kodlar paylaşılmıştır.

Tablo 7. Altıncı Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Sinirli kişinin sakinleşmesini beklemek	Konuşarak çözüme
	Nefes alma tekniği
	Karşındakini dinlemek
	Eleştiriler açıkça yapılır

Katılımcıların tartışma durumlarında genel olarak karşı tarafın sinirinin geçmesini ve sakinleşmelerini bekledikleri gözlenmektedir. Bir katılımcının diğerlerinden farklı olarak nefes alma tekniği gibi sakinleşme tekniklerinden uygulama yaptığı belirlenmiştir.

Yedinci görüşme sorusunda katılımcıların eşlerinin kendileri ve çocukları ile olan iletişimlerini yorumlamaları istenmiştir. Verilen yanıtlara ilişkin oluşturulan tema ve kodlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 8. Yedinci Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Arkadaşça yakın bir iletişim	Saygısızlığa neden olabiliyor
	Eğlenceli
	Gayet ilgili ve iyi bir iletişim
İletişim kurmada sorun yaşanmakta	Teknoloji kaynaklı iletişim düşük

Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların yaşadıkları iletişim probleminde etken olarak teknolojiyi göstermişlerdir. Hasgül Koşmaz (2020), çalışmasında sosyal medya ve teknolojinin aile ilişkilerini etkilediğini öne sürmüştür. Çalışmada özellikle insanların iletişimini kısıtlayan bir olgu olduğu üzerinde durulmuştur ve bu elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Bunun yanında katılımcıların çoğunluğu eşleri ve çocukları ile arkadaşça ve yakın bir iletişim kurduklarını paylaşmışlardır. Literatürde pek çok çalışmada aile içi iletişim oldukça önemli bulunmuştur. Artık eskiye nazaran iletişim ve etkileşimin arttığı, değişim ve dönüşümün hızlandığı, bilimsel bilgi ve teknolojiye olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bir yüzyılda yaşamaktayız. Ekonomi, toplum, siyaset ve kültür alanlarında büyük etkiye sahip olan bu oluşumlar, sosyal yaşam ve insan ilişkileri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu durum insan ilişkilerini ve toplumsal yaşamı düzenleyen bir kurum ve çevre olan aileyi de etkilemektedir. İlişkilerde, tutumlarda ve davranışlarda değişiklikler birbiriyle daima ilintilidir (Şentürk, 2008, s. 7-32).

Bir diğer görüşme sorusunda katılımcılardan eğer ebeveynler ise işten eve geldikleri yaptıkları rutin sorulmuştur. Tablo 9’da tema ve kodlar paylaşılmıştır.

Tablo 9. Sekizinci Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
İletişim kurma	Çocuklarla ve eş ile kaliteli bir sohbet
	Oyun oynama
	TV izleme
	Ev işlerini birlikte yapma
Etkinlikler yapma	İbadet etmek
	Birlikte yemek hazırlama ve yeme
Yemek yeme	

Dokuzuncu görüşme sorusunda katılımcıların kendi eş kimliklerini tanımlamaları istenmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar maddeler halinde sıralandıkları için tema ve kod oluşturulmamıştır. Verilen yanıtlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Sevgi veren ve sevgi isteyen,
- Sabırlı,
- Anlayışlı,
- Çözüm odaklı,
- Uyumlu,
- Kontrolcü,
- Sinirli
- Yardımsever,
- Fedakâr,
- Maddi manevi destekçi,
- Çözüm odaklı.

Kimlikler, geleneksel ve modern zamanların dinamikleri içinde şekillenmiştir. Derin gözlemler ve elde edilen sonuçlar kimlik değişiminin sürekli olduğunu göstermektedir. Bu aşamada kimliğin hangi kriterlere göre sınıflandırıldığı önemlidir. Bu bağlamda kimlikleri bireysel ve toplumsal kimliklerdir; bunlar, verilen ve edinilmiş kimlikler gibi kategorilere ayrılabilir. Birçok kurum ve faktör kimlik oluşumunu etkiler. Bu faktörler bazen tek başına bazen de birbiriyle ilişkili olarak kimlik oluşumu sürecinde etkili olmaktadır (Demir, 2022, s. 111-138). Yukarıda sıralanan özelliklere dikkat edildiğinde yalnızca bir olumsuz özellik sayıldığı görülmektedir. Kişilerin kendi kimliklerini objektif bir şekilde yorumlayamadıkları tahmin edilebilir.

Onuncu görüşme sorusunda ise katılımcıların kendi ebeveyn kimliklerini tanımlamaları istenmiştir. Bu soruda da yine bir öncekinde olduğu gibi verilen yanıtlar kısa ve öz olduğu için maddeler halinde sıralanmıştır;

- Eğlenceli,
- İlgili,
- Ilımlı ama aynı zamanda öfkeli ve sinirli,
- Elinden geleni yapan,
- İletişimi kuvvetli,
- Sakin,

- Çocuğunun mutluluğunu önemseyen,
- Destekçi,
- Dinleyen,
- Saygılı,
- Pozitif,
- İçten.

Katılımcıların ebeveyn kimliklerini tanımlarken de subjektif bir bakış açısıyla yaklaşabilecekleri unutulmamalıdır. İlhan (2013), çalışmasında akışkan toplumda kimlik inşasını incelemiştir. Çalışmaya göre geleneksel toplumda kimlik, büyük ölçüde akrabalık ve dini sistemler tarafından harici olarak tanımlanan gruplara ve topluluklara ait olmakla verilmektedir. Geleneksel kültürlerde, az çok doğumla belirlenen kimliğin, gelenekler, inançlar ve ritüeller gibi nispeten istikrarlı yapılarla bütünleştirildiği de belirtilmektedir. Bu bağlamda toplumun inşasında etkili olan bireyin etkilendiği ırk, din, dil, cinsiyet, meslek/iş, aile, topluluk gibi daha net ifade edilen sabit yapılar nedeniyle kimlik ve bir üst perdede kurumların inşasının temelini oluşturduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Görüşme sorularının 11.sinde katılımcılara kendi ebeveynlikleri ile anne babalarının ebeveynlik davranışlarının ortak ve farklı yönlerinin bildirilmesi istenmiştir. Bu bağlamda verilen yanıtlar aşağıda tema ve kodlara ayrılarak sıralanmıştır.

Tablo 10. On Birinci Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Benzerlikler	Fedakârlık
	İlgili olma
	Destekçi ve yardımsever
	Şefkat ve sevi
	Demokratik olma
Farklılıklar	Saygılı olma
	Otoriter olma
	Kuşak farkı nedeniyle daha sert davranma
	Sağlıklı iletişim kurma
	Rehberlik etme

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların ebeveynleriyle olan benzerliklerine dair fikirlerinin farklılıklarına kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. İnsan, doğası gereği özünde birey olmakla birlikte, temel dürtü ve içgüdülerine dayalı olarak topluluklar oluşturabilen, yaşam deneyimleriyle kendine inanç, ahlâk ve değerler oluşturabilen, zamanla geliştirdiği kurallar aracılığıyla toplumsal ilişkiler kurabilen sosyal varlıklardır. İnsanların oluşturdukları toplumsal düzenlemeler, onların ortak değerlerini, bilgi ve davranış kalıplarını belirleyen kural ve geleneklerden oluşur ve bunların hepsine gelenek adı verilir. Gelenek, bir toplumun önceki nesillerden devraldığı ve gelecek nesillere aktardığı her türlü maddi ve manevi unsuru içerir. Aynı zamanda geleneklerin toplumların devamlılığını sağlayan ve faaliyetlere meşruiyet kazandıran yönleri vardır. İnsanlık tarihinde uzun bir süre gelenekler, ailenin yapısını, işleyişini ve ilişkilerini belirleyen başat faktör olmuştur. Toplumsal hayatın deneme yanılma yoluyla yaşanan dinamiklerine dayanan gelenek, aile yapısını ve üyeleri arasındaki ilişkileri şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda ailenin özelliklerini besleyen kuralları içeren döngüsel bir düzeni ifade eder. Dolayısıyla aile, gelenek denilen sosyal sistemin üreticisi, taşıyıcısı ve koruyucusu olarak görülebilir (Yıldırım, 2022).

Görüşme formunun son sorusunda katılımcılara günümüzdeki ve geçmişteki evlilikler arasındaki farklılıklar ve ortak noktaların neler olduğu sorgulanmış ve boşanma oranlarının artmasının değerlendirilmesi istenmiştir. Aşağıda tema ve kodlar paylaşılmıştır.

Tablo 11. On İkinci Soruya İlişkin Oluşturulan Temalar ve Kodlar

Temalar	Kodlar
Benzerlikler	Alışkanlık
	Evliliğe verilen önem
	Eşe verilen önem ve saygı
Farklılıklar	Mutluluk
	Fedakârlık düzeyi
	Anlayış düzeyi
	Saygı düzeyi
	Ataerkillik
	Kadına saygı
	Güç savaşı
	Ailelerin desteği
	Güven düzeyi
	Sorumluluk duygusu

Yukarıda katılımcıların son soruya ilişkin bildirdikleri benzerlik ve farklılıklar sıralanmıştır. Katılımcılar farklılık olarak bildirdikleri konuların günümüzde boşanmalara neden olduğunu ve bu sebeple oranların arttığını da beyan etmişlerdir. Aile içerisinde diğer üyelerin mali, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarını ücretsiz olarak karşılanmalıdır. Bu tutum ile neslin devamını sağlamak, ailedeki çocuğu sosyal yaşam yoluyla sosyal hayata hazırlamak, kültürel aktarımı gerçekleştirmek ve anne babanın toplum tarafından kabul edilen biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak kolay bir hal alabilecektir (Şentürk, 2008, s. 7-32).

Sonuç

Aile, birey ve toplum arasında bağ kuran ve toplumun devamlılığını sağlayan toplumsal bir kurum olarak, çocukla, ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ve toplumsal yapılanmayla ilgilenir. İnsan hayatında böylesine önemli bir yere sahip olan aile kurumu her zaman sosyal bilimlerin ilgisini çekmiştir. Antropologlar, tarihçiler ve sosyologlar tarafından ortaya atılan, ailenin varoluş süresi, ilk aile tiplerinin yapısı ve modern aileden farklılıkları/benzerlikleri, her dönemde ve toplumlarda bireyin veya toplumun ihtiyaçları vb. araştırmasının ana motivasyonu olmuştur.

İnsanların bir arada yaşamayı tercih ettikleri kurumsallaşmış ilk yapı olan "aile", aslında toplumların biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik devamlılığını sağlayan halkadır. Birçok ihtiyacı tek başına ve aynı anda karşılayabildiği için toplumun devamlılığını sağlamak için gerekli olan diğer tüm bağlantılardan farklı bir konumdadır. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışı ve Sanayi Devrimi'nin yol açtığı toplumsal sorunlar aileye yeni bakış açıları getirmiştir. Son zamanlarda geleneksel aile yapısı değişmiş, yeni aile modelleri ortaya çıkmış, hatta "aile politikasına" bir tepki olarak aile birimi reddedilmeye başlamış ve sosyal bilimlerin en popüler konularından biri haline gelmiştir.

Nurettin Topçu, modern dönemde toplumların bireyselleşmesiyle aile kurumlarında yaşanan buhranın çözümünü, bireylerin vicdanlarından kaynaklanan "zorunluluk" ve "sorumluluk" duygularının yeniden canlandırılmasında görmektedir. Bu yaklaşım, Durkheim'in sosyal olayların dışsallık, zorlayıcılık ve toplumsal tasavvurlara bağlılık gibi üç temel karakteristik özelliğini hatırlatarak, aile kurumunun toplumsal dayanışma ve ahlaki değerler temelinde yeniden yapılandırılmasına yönelik bir çözüm önerisi sunmaktadır. Ailede meydana gelen buhranlardan kurtulmak için vicdan ve iman temellerinin yeniden inkişaf edilmesi gerekir. Bu bağlamda, aile kurumunda yaşanan buhranların çözümüne yönelik olarak, aile temellerinin insanın cinsel içgüdülerinin etkisinden arındırılarak daha yüce ve hakikate

dayalı değerlerle yeniden inşa edilmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra, sevgi ve ödevlerin ahlâkî bir zeminde temellendirilmesi, aileye güç ve istikrar kazandıracak önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir yapılandırmanın, modern toplumlarda aile kurumunun sürdürülebilirliği açısından etkili sonuçlar doğurabileceği öngörülmektedir.

Bu çalışmada, toplumsal inşa teorisi çerçevesinde aile kurumunun dönüşümü ve postmodern dönemdeki etkileri ele alınmıştır. Derinlemesine yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, aile kurumunun yapısal değişimlerini ve bireylerin bu değişime yönelik algılarını anlamak açısından önemli ipuçları sunmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar, aile içi roller, iletişim, sorumluluk paylaşımı ve kimlik algıları gibi konularda toplumsal cinsiyet rollerinin hala etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, modern yaşam dinamikleri ve teknolojinin artan etkisi, aile içindeki ilişkileri ve etkileşimleri belirgin şekilde şekillendirmektedir.

Katılımcıların sağlıklı ve sürdürülebilir bir evlilik için vurguladıkları saygı, anlayış, sevgi ve iletişim gibi ilkeler, geleneksel aile değerleri ile örtüşmekle birlikte, bireylerin farklılaşan ihtiyaçlarını da yansıtmaktadır. Ayrıca, kadın ve erkek rollerine ilişkin farklı sorumlulukların devam ettiği görülmekle birlikte, bu rollerin değişen toplumsal ve ekonomik koşullar altında yeniden şekillendiği de tespit edilmiştir. Örneğin, bazı katılımcılar geleneksel rollerin korunmasını savunurken, diğerleri eşitlikçi bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin aile yapısındaki dönüşüm sürecinde önemli bir tartışma alanı olduğunu göstermektedir.

Teknoloji aile içi iletişim üzerinde son derece etkilidir. Teknoloji kolaylaştırıcı olduğu kadar, bireyler arasındaki etkileşimi sınırlayan bir faktördür. Aile içi bağların güçlendirilmesi ve dijitalleşmenin etkilerinin dengelenmesi için yeni stratejilere ihtiyaç bulunmaktadır. Elde edilen veriler ışığında, gelecekte yapılacak araştırmalara yön verebilecek birkaç önemli sorun ve araştırma alanı öne çıkmaktadır:

Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Aile Dinamikleri: Kadın ve erkeklerin aile içindeki sorumluluklarının değişimi, farklı kültürel ve ekonomik bağlamlarda daha ayrıntılı olarak incelenmelidir. Bu kapsamda, eşitlikçi yaklaşımlar ve geleneksel roller arasındaki gerilimin çözümüne yönelik öneriler geliştirilebilir.

Teknolojinin Aile Üzerindeki Etkileri: Sosyal medya ve dijital teknolojilerin aile içi iletişim ve ilişkiler üzerindeki etkisi derinlemesine incelenmelidir. Bu çalışma, özellikle dijitalleşmenin aile bağlarını nasıl zayıflattığını veya güçlendirdiğini anlamaya yönelik daha geniş kapsamlı bir araştırmaya temel teşkil edebilir.

Postmodern Aile Yapısındaki Kimlik Algısı: Geleneksel ve modern kimlik anlayışları arasındaki geçiş, bireylerin eş ve ebeveyn rollerini nasıl algıladıklarını etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, bireysel kimliklerin toplumsal yapı üzerindeki etkisi daha ayrıntılı olarak araştırılabilir.

Sonuç olarak, aile kurumu, toplumsal inşa süreçlerinin merkezi bir parçası olarak hem geleneksel hem de modern değerleri barındıran dinamik bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, postmodern dönemde ailenin yapısal dönüşümüne dair önemli çıkarımlar sunarken, aynı zamanda yeni araştırma alanlarına kapı aralamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, aile yapısındaki dönüşümü daha kapsamlı bir perspektiften ele alması, bu alandaki literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adak, N. (2022). *Toplumun temel yapı taşı aile*.
- Burns, N., & Grove, S. K. (2010). *Understanding nursing research-eBook: Building an evidence-based practice*. Elsevier Health Sciences.
- Can, İ. (2013). *Aile sosyolojisi III. Bölüm Ailenin tarihsel gelişimi: Dünü, bugünü ve yarını*. Çizgi Kitabevi.
- Çevik, Y. (2020). *Türkiye’de aileye yönelik sosyal hizmet ve aile danışmanlığı uygulamaları* [Unpublished master’s thesis]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ş. (2022). Modernliğin gölgesinde kimlikleri anlamak. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 111-138.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1991). Türk aile içtimaiyatı. *Aile yazıları I, Temel kavramlar yapı ve tarihi süreç*, Bilim Serisi 5/1, 152, 1-42. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Gök, G., & Erba, D. (2011). Okulöncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), 66-87.
- Hasgöl Koşmaz, M. (2020). Sosyal medyanın (dijital kültür) aile ilişkileri üzerine etkisi. [Unpublished doctoral thesis]. Adıyaman Üniversitesi.
- İlhan, S. (2013). Akışkan toplumda kimlik inşası: Geçişken, eklektik, ben odaklı kimlikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 233-246.
- Şahinkaya, R. (1991). Türk aileleri hangi yönlerden birbirlerine farklılıklar gösterirler? *Aile yazıları I, Temel kavramlar yapı ve tarihi süreç*, Bilim Serisi 5/1, 37-42. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 7-32.
- Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.
- Topçu, N. (1950). *Toplumbilim (Sosyoloji)*. Üçler Basımevi.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93-117.

- Yıldırım, İ. (2022). Birey-toplum dikotomisi üzerinden ailenin serencamına kuramsal bir bakış. *Turkish Studies-Social Sciences*, 17(5), 951-971.
- Yücedağ, İ. (2016). “Habitus”tan “mutatlaştırma”ya toplumsalın inşâsı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 111-133.
- Ülken, H. Z. (1991). Aile. *Aile yazıları I, Temel kavramsal yapı ve tarihi süreç*, Bilim Serisi 5/1. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Aile Araştırmaları alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>
